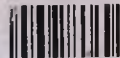

8527

ДБ ПНУС

8527

885

84(4Укр)1
Ф 83

8527
Франко І.

Твори [Текст]. Т.V

б/р 1,00

10/8266

тут!

8527

б
Ф-835

УЧИНОВАНОГО ІНСТИТУТУ
НА РОБОТІ.

64795

8527

4 ДЕК 1941

При корбі.

Угу, що то такого? Тількій час до Борислава ходжу, і ще ніколи в яму не лазив! Все лише корбою крупи, глину птягай, або віпер в яму млинкуй! Та й що мені за заплапа за таке діло! Вісім шісток¹⁾ денно! І жий-же з того, або здохай, або що хоч роби,— панові ані дуду! А вно²⁾ он Машій у ямі робили,— у шполвні... Ну, правда,— каже,— сопух пам, задуха, паке... Ба, бабин синок! А скільки він бере! Півтора срібного на день! Це жаль, бігме, не жаль. А я-ж то що паке? Хіба не хлопец? Що мені хибує? Боятися не бою, хощь до чорпа в зуби, по піду! А сопух пам, Ну, чень³⁾ випри-маю. А не мож буде, біс бери, то і вилізу. А стрібувати⁴⁾ все треба. Бо і щож би то було? Вісім неділь до Борислава ходив,— а в яму і раз не лазив!

- 1) Шістка—приблизно 10 копійок
- 2) Вно—воно.
- 3) Чень—може.
- 4) Стрібувати—попробувати.

1937 р.
К.м. 82011-6044

О, лиш дивіть, як пота корба погано крупитьсь. І скрипить біда, і ховзається по туди, по сюди. А кібель глини заким випягнеш зі споду на п'ятдесять сажень на верх, то аж тобі очі з голови лізуть! Крути та й крути. Дух у тобі запирає, руки мліють, гей-би ти їх ножами повідсікав; ні, не пусти,—крути далі! Отже чорта з'їси, що буду крутити! Коби борзо¹⁾ до завтра. Завтра неділя. Бігме, що наймуся до ями, до шпольні! Та що, хіба до віку робити тут за таку капанину нужденну? А те, що там собі Федорова Марина поплаче, як дізнається,—угу,—мара бери! Що мене те обходить? До дому й так грошей треба, та й тут чоловік якось попребує жити в кумпанії,—а за тих вісім шістаків який біс видихає.

Ну, богу дякувати, субота скінчилася. Ох, рук не чую! Такий собака, Іван, тяжкий. Христос-би його побив. І то, заким біду з ями випягнеш, то на злох чоловікові приходить! Ех, чень то вже останній раз я того колодюка²⁾ п'яг!

А во³⁾. Паньство собі тепер проходитьсь. Біс-би вам голови поскручував! Руки, песі сини, позакладали на черева, повбиралися та й походжують собі помежи ямами, дивлялись, як мир християнський мучиться та мордує, на них роблячи! Ех, правдо, правдо, де ти на світочку діваєшся? Чи ти припадком таки в тих нехристів у кишені не сидиш?...

¹⁾ Борзо—скоріше.

²⁾ Колодюк—колодник, каторжник.

³⁾ А во—а ось.

II.

По згоді.

—Здоров був, Матію!—Ага, Матій і не повернеться! Яка маночка¹⁾ горда! О, вже гадає, що по п'ятнадцять шісток денно тищить, то вже й пан! Те-те! П'ятнадцять, не п'ятнадцять,—дванацять і я дістану!

Ге, ге! Пани то, пся-юхи, мудрі голови. Вони-би, бачу, попррафили чоловіка до нитки обібрали,—а він-би і не постерігся! Ну, а мое-ж нині яке? Хіба не те саме? Та що,—пропало,—згодився за дванацять, стрібую за дванацять робити. Лиш те мене люпить, що ось, цей головою по п'ятнадцять, а я лиш по дванацять. Та й чому? Хіба я слабший від нього? Хіба він ліпше робить? Бодай так!

Але-ж бо-о! Приходжу до пана. „Чого хочеш, Гриню?“—„А нічо“—кажу. „Ну, а чого-ж ти прийшов?“ „Так і так“,—кажу, —„хотів-бим робити в ямі“. „Ну добре!“—каже,—„роби“—каже,—„в ямі“.—„А по чому дасте?“—питаю.—„Ну по тому, по чому й другим, по дванацять шісток“. —„Ігій на вас“,—кажу я,—по яких дванацять? А одже-ж по п'ятнадцять, виджу, роблять!“—Хто роблять? Де роблять?—питає пан. „А он Матій“,—кажу,—„мій крайн,—кажу,—по п'ятнадцять бере“.—„Який Матій? Що за Матій?“—питає пан.—„Ну, та Матій,—кажу,—із нашого села, он тут п'ята яма від вашої крайньої. Казав, по п'ятнадцять, каже, беру.—

¹⁾ Манок—багатство; маночка—багач, багатир.

„Я не знаю ніякого Матія!—каже пан.—
„Він, мабуть, брехав! Усі по дванацять
роблять, не по п'ятнацять. Воно, мусить,
Матій хвалився перед тобою“.

Ну, і дій-же-ж з ним, що хочеш! Як
зап'явся, ані руш від дванацяти шісток.
Та що-ж було робити? „Ну,—каже пан,—як
не хочеш по дванацять, що не йди! Я тебе
не пру! Крути корбою, по вісім плачу!“.

Крути корбою по вісім, або по двана-
цять у яму лізь! Лишенько мое! А корбою
мені страх як не хочеться крутити!
За тих вісім неділь, що я нею крутив,
то вже мені видиться, що мені день і ніч
голова крутиться, і світ крутиться,
і все. Та де-ж бо, нічо лиш крути та крути,
обертай та обертай.

Та що,—гадаю собі.—Робити треба, чи
сюди, чи туди. Ось я й пристав і на два-
нацять шісток. Най тебе п'ягар п'яжкий
укрие! Давися тими трьома шітками.

А він таки,—що то пан собака!—збрехав!
Усі беруть по п'ятнацять шісток. Оду-
рив мене, нехристі, дур-би йому голови
ймився! А я аж з полудня розпитав. Тепер
уже ніколи й другого місця шукапи,—по-
замикані канцелярії! Ну, але то останній
і послідній раз ти так мене ймив!...

III.

По хапаннях.

Чорт бери того брехуна! Отпо мені
дурника найшов! Ха! ха! ха!

„Не лізь,—каже,—Гриню, у яму, там
задуха, не вилізеш живий“. А як-же ти
живий вилазиш?—питаю його.—„Е, я що

иншого! Я привик“—каже Матій.—Ну, а
заким ти ще привик, то що? „Та що,
—каже він до мене,—ти питай, не питай,
будеш видіти! А ще крім того! Погди¹⁾,
як тобі спршно буде самому під землею,
у такій глибині! Ех, то буде тобі, небо-
женьку, рідна бабуня привиджуватися!“.

Ха, ха, ха! Дурисвіт, не Матій! Ніби-
то,—каже,—ось нікого нема над мене!
Що я випримаю, то не ваша сила! Угу
на тебе, чудо чудне!

А ще мене допитує, як хлопчика якого!
„А чи вмієш ти шпольню копати? А чи
вмієш ти плаповці²⁾ класи? А чи вмієш
ти це? А чи вмієш ти те? Цураха на
тебе! Як-би я вже й світа ніколи не ви-
дав! А я дома сам і шопу спавив і ко-
мірку пересипав,—майстрив не раз та й
не десять! А воно гадає, погане, що вже
крім нього ніхто більше нічого не втне!

Еге-ге! Та бо шуп наравду дивні звичаї
у тих ріпників! А дивіть, з якою парадой
вони мене нині принимали між себе! Хто-
би гадав, що вони, чорти, таку комедію
вміють спроїти?... Ха, ха, ха.

Як дізналися, що я вже в ямі роблю,
так зараз мене обступили, що твое гай-
вороння. „А, коли так, то треба тебе
посвятити, до ріпницького кружка при-
няти! Гей, до Кирницького!“.

Прийшли ми,—мусів я кликати п'ять
кварт горівки для всеї кумпанії. Що
було робити? Випили. „Ну, тепер,—ка-
жуть,—треба тебе охрестити, небоже!“—

¹⁾ Погди—підожди.

²⁾ Платовка—куски дерева, що ним обкладають
яму, щоб земля не обвалилася.

Як охрестити?—питаю я.—„Е, ти надію цікавий, посивієш, як усе пізнаєш! Давайте хустки, шмапи якої!“ Подали. „Сюда ходи!“—каже Матій. Я підійшов, а він якоюсь шматою зав'язав мені очі. Фу, душно, ледве дихаю, та що вradiш? „Клякай на коліна!“ Я прикляк. „Що ти за один?“—кричить до мене Матій. Якийсь другий шепнув мені: „Говори: ріпник!“—Ріпник!—кажу я.—„Що ти за один?“—Ріпник! „Брешеш, дурню!“—гукнуло з десяти їх.—„Де-ж ти на ріпника подобаєш? Осб, пепер аженб, по вже яко-тако!“ Та й за тим словом якийсь драбуга жбух мені чимось густим на голову. Господи! А то що! Я зірвався, як окропом попарений. А вони всі в сміх та в регіп. Я вже люпий, хустку зриваю, ба, ба, ба,—а шуп кип'ячка геть долі мною тече. І сорочка біла, і руки, і волосся,—все, все, мов з комина вийняв.

— А ви пошаліли, чи поцапіли?—кричу я олючений. А вони регочуться ще дужче.

— Ну, пепер ти вже достоту ріпник! Вже охрещений, як треба. Гей, пане Кирницький, горівки, пива сюди! Обми ти нового товариша! Ха, ха, ха!

IV.

Дивний сон.

Погди-но! Погди-но! Що то такого мені плелось цієї ночі? А знаю, що щось дуже страшного. Тьфу, оптак мені на пам'яті мелеться, а пригадати ані руш. Чи на вікна подивився, встаючи? Ні... Ага, ага, нагадав, бігме, нагадав!

Оп, десь я ніби стою над ямою, та й дивлюся геть у долину, у глибінб. А глибінб-же то така якась безмірна, така темна, що мені аж лячно. А шуп мене вже оперізують ливною і по-під пахи і в поясі, я спаю в кібель... Ну,—кличе якийсь голос (а хто його знає, відки він!). Корба лишень гур-гур-гур! Дивлюся, а це я лечу на спід, у глибінб, та так поволеньки, лиш трохи колишуся у повітрію.

А надомною і передомною, круг мене усюди, і підомною все ясніше, ширше, простірніше. Дихати легко, свобідно. І сопуху нафтового й капінки ¹⁾ не чути. Нічо. Дивлюся, а я вже стою серед якоїсь луки зеленої. Запаши цвіти круг мене і права висока, мотилі літають, бджоли жужжать по цвітах і сверщкі цвірінб-кочуть і жовтогрудки колишуться на вершечках бадилля. Любо, простірно, весело. Сонечко гріє з погідного неба. Я так-би рад іти кудись, далеко, швидко, та не можу. Подивлюсь на себе, а на мені пота-ж сама воском і кип'ячкою замурана ливна, що мене нею опутали, коли я спускався в яму. Я так силуєсь скинути її з себе, так силуєсь, так мучуся, ні, не мож.

Аж шуп десь-відкисб узялася при мені якась жінка. Така вона здорова, розкішна, лиш чоґосб не весела.

— Ну, що,—повідає до мене,—як тобі подобалася наша сторона?

— А як,—кажу,—ладна сторона, лука хороша, права буйна, ладна.

¹⁾ Капінка—крапиночка, шрошки.

— А видиш,—каже вона,—а тобі туп добре?

— Та добре-би було,—кажу,—кобим лиш міг рушатися. А по ось, дивіть, що му-чуся, муцююся, ані руш мопузів поганих із себе зверечи ¹⁾).

— А знаєш ти,—питає,—що то таке на тобі, ті шнури?

— Ну,—кажу,—шнури, линви! Або хіба що?

— Дурний ти,—каже,—та й не знаєш! Сліпий ти, та й не видиш! То, небоже, панські руки, панська хипрість, що тебе облупала. От дивися, туп тепер пусто скрізь, а перше туп людей багато було. А знаєш, де вони тепер?

— Ні,—кажу,—не знаю.

— Ну, по ходи за мною,—я тобі вкажу.

Я пішов за нею. Уже якось і своїх туп не чую. Іду. Дивлюся, а мені перед самими ногами яма; така глибока, темна, спрашна, що мені аж мороз пройшов по цілім тілі. А з тої ями таким сопухом б'є, що господи, і випримапи годі.

— Туп вони,—сказала жінка до мене, та вже тепер якось гнівно. Я ще пуще ²⁾ перепудився.

— А знаєш ти, хто їх туп спакував?—питає вона.

— Ні, не знаю.

— Я.

— Ви? А хто-ж ви?—Спитав я.

— То ти мене не знаєш? Ну, по знай-же. Я Задуха! А знаєш ти, хто тепер піде в тому западню?

¹⁾ Зверечи—зняти.

²⁾ Пуще—гірше.

— Ні,—кажу я,—не знаю.—А туп сам дріжу, як осиновий листок.

— Ти підеш!—крикнула вона і пхнула мене з цілої сили в яму.

— Боже!—крикнув я, падучи, і збудився. Пек тобі маро, осина тобі! І Христос його знає, що воно таке значить той сон?...

V.

У глибінь.

Ну, зав'язуй-же тому линву борше! А mocno, небоже, бо як урвуся та впаду, то безголов'я твое!

Ну, чого-ж смієшся, ти тумане якийсь? Волів-бись посмопрати, чи млинок у порядку, чи добре дує? А дряпана ліхтарня де? Хіба гадаєш, що в мене котячі очі, що й без ліхтарні буду видіти в такій глибині? (А й справді,—глибінь, що господи! Волосся їжиться, як погляну в спід! Брррр! А як темно! А який сопух відтам б'є!.. Пречиста мамінко, поможи! Коби йно раз, потім чоловік привикне!).

Ну, тумане якийсь! Пощо корбу розкручуєш? Хіба не видиш, що я ще на березі стою. Дай-же мені в кібель добре стати, не квапся! Подай сюда дзюбак! А риль ось, добре! Сокиру і долото треба буде в руки взяти! Ну, тепер! А поволі розкручуй, чуєш? Поволі! А як задзвоню, то щобись випягав живо! (Хто знає, що з чоловіком може спатися? Скоро що, зараз буду дзвонити! Чорт бери тому линву! Яка пся пара тонка. А я хлопець не легкий: ану, як увірветься

до пів ями? Ех, таже Іван тяжчий, а під ним не вривалася!). Ну, з богом! Розкручуй!

У-у-у! Як я колишуся! Де, що, як, що зо мною? Темно мені в очах, цибриння ями чого воно крупитьсья довкола, пощо так прудко до гори лепить?.. А там що на горі? Чи корба зап'яла, чи що, що мене не спускають у долину?.. Чому це туп віпер з ями віє, а на верха його не чупи?.. Господи, як темно, як страшно! А де те дно? Нічого... нічого! Лиш піп'яма і сопух! А який сопух густий! Як тяжко дихати!.. І чому вони не млинкують віпер сюда?.. У, який віпер з долу, який віпер, як усе крупитьсья, лепить... Правду казав Матій, страшно!.. Де я? Вже так довго лечу, а дна ще нема! Та й уже й та ліхтарня свіпиться. Де дно? Боже мій, вони брехали, це неправда, що яма лиш на п'ятдесят сажень глибока. Та-же я вже за пої час із-чверть милі улепів!.. Ох, як серце у груді повчється! Що зо мною станетьсья? Та-же як зачну дусипися, по заким мене випягнуть, десять разів духа дам!.. Матінко пречиста, рятуї мене! Святий отче Николаю, не дай загинати!.. Ні, ні! Я лечу! А як скоро! Дух у мені запирає!.. Кров жбухає до голови... І ще дна нема. Лиш цибрини та й цибрини! А що як-би віск напер на них з боків, попрощив і звалив мені з гори на голову?.. Адже вже не одному так сталося. Адже з нашого села Сень Яцишин так згіб. На камуз його роздавило... Боже святий, не дай грішній душі загинати!

А це що зо мною? Лечу ще? Бачу, ні вже... Посвіпипи... Ні, я на дні! Ах, слава тобі господи! Ось і воно, дно, дно!

Йой, яка височінь надомною! Мороз по мені проходить!.. А по що? Там ніч уже? Якесь небо темне... Ба, чи то свічки, чи на правду звізди на небі видно?.. А воно ще рано було, як я спускався! Чому там звізди видати? А може по так мені привиджується?.. Пек тобі, маро!..

VI.

У шпольні.

Як туп тісно! Як туп темно, душно, лячно!..

Моя дротянка, немов привалена піп'ямою, ледве-ледве блимає. А це що за темні челюсти, ніби вхід у лисову яму?.. Чи це поща шпольня?.. А як туп в неї влізти, а робити в ній?.. Господи, та туп прийдеться чоловікові згорбатити ще заким мені сопух дух запре!..

Е ні! В середині вона ширша прохи. А во, якось починаю привикати до пої піп'ями. Бігме, у чоловіка гейби копячі очі відростають. О, туп ще, видно, Іван позавчора копав. Туп-би, бачу, й мені ставати. Гм, а не знати, чи прудко по віск добудетьсья?..

Гм, при роботі воно не буде так лячно. Треба пильно робити, хоть, бігме, для такого собаки пана не варто-би й раз оскарбом дзюбнути. Хай знає, як бідному робітникові уривати плапню! Але воно, бачу, таки для мене ліпше буде рушпися. Лиш тяжко дуже, душно, ох, дуже

душно!... Та й чому вони пам, пумани, ліпше з гори не млинкують?...

Який той Матій дурний—а хвалько!... Чи вмію плаповці в'язати? Ех, ти дураку якийсь! Цікавий я, чиї ліпше звязані, чи ось топі мої, чи твої? Ану, покажи мені таку силу, щоби те в'язання розірвала!..

А як він мене спрашив! Хтось-би гадав, що ось-ось напуджуся! А я туп ось, як у своїй хаті... (Лиш п'яжко якось!... Гм! І мороз чогось часами поза плечі подирає. Але то байки!).

Ану, ти дзюбаку! У тебе дзюб гострий, у тебе зуб залізний, як у тої Яги-баби... (Чому вони ліпше не млинкують, мені щораз п'яжче!...). Ану небоже, покажи свою штуку! Раз-два-три! Бумм!... А це що так загуділо?... Та-же перше як я дзюбав, то як у подушку. Глухо було! А п'япер загуділо мов із порожньої бочки. Ану щераз. Гудить, ще дужче гудить. Що це таке?... (Угу, це, бачу, мені в ухах чогось шумить! Це нічо. Причулося. Але чого то серце мов молотом у груди ковть-ковть-ковть?... А кров, сам чую, як мені до голови жбухає...).

Ні, то нічо. Ось туп треба ще прокопати на докопть, відтак буду ладити другий вінець платівок. Як дивно та сокира блищить до моєї лямпи! Гей! ¹⁾ жива, нужда, ніби всміхається, пропив мене наставляє свій залізний зуб. Тьфу, маро, щезай!...

А тій деліні що? Чи й вона дуднить? Чи вона спогне мов конаючий?... Як туп

¹⁾ Гей—неначе.

дивно у тій штолвні!.. Саме так виглядала та яма, що мене в неї нині крізь сон пручала потопа Задуха. Задуха!... А що? Може це й на правду така, що дусить ріпників? А може я докопуюся до її підземного царства, та тому так спіна дуднить?...

Боже! Що то такого? Хтось ніби холодною рукою хопив мене за шию! Хочу обернутися: не мож! Хочу зірватися: не мож! Не мож, не мож!...

— Хто туп?... Ох, це ти? Чого хочеш від мене?... Задухо, чого хочеш... від мене?..

Дзінб-дзінб-дзінб! Рятуйте! Рятуйте! Дзінб-дзінб-дзінб!... Рятуйте!

.....

VII.

Задуха і її царство.

Цілий пиждень! Боже святий, а мені бачилося, що й доби нема! А де я бував, що видав! Вік-би цілий розповідав, а все-би не проповів! І що це: чи снилося мені, чи й на правду я літав тампуди,—того вже не скажу! Мені доконче здається, що воно на правду. Бо ось, так я мере ¹⁾ все видів, як оп вас туп виджу. Ну, а ви говорите, що мене випягли зімлілого, неживого, то-то... А відтак, кажете, як мене відперли, то я цілий пиждень у гарячці лежав? Угу, диво дивне, та й годі. Матію, чому ти не сядеш? Сідай ось туп, а ти Марунько ближче, туп, коло мене! Так. Я вам розповім, що я бачив.

¹⁾ Мере—майже.

Ви знаєте, як я спустився в яму. Ну, спрашно було з початку, прохи по-тяжко, але по байки. Я зачав копати, плаповці поклав, коплю. Мені все тяжче, все щось ніби на груди налягає, але я й сам не знаю, що воно таке. Звиваюся, роблю, а мені пригадуються всілякі мари, байки, що я наслухався з малу, далі набилася на гадку й Задуха, ніби така жінка, чи що... Вона мені снилася саме пої ночі. Ледве я про неї нагадав, аж шупт чую, о, мере чую: мене щось лап за шию, па такою холодною рукою, такою холодною, що ч) крига. Я одеревів увесь. Чую, що силуюся обернутись, а неможу. Якось, якось я повернув головою. Господи ласкавий, вона сама, Задуха стоїть передо мною. І така самісінька, яку я видів у сні. Повідає до мене, па так якось гнівно, уривисто:

— Чого тобі шупт преба?

Я злякався до смерти. Ні слова не можу сказати.

— Чи тобі мало того, що я тобі показувала цеї ночі? Тямиш? Я тобі ще дарувала поді, але тепер пропало! Вже пізно! Ти мій!

Я чув, як моя рука напружалася судорожно, щоби хватити шнурок від дзвінка, що шупт коло мене телімбався. Але годі було, я був мов скований. Чув я також, що силуюся кричати: ряпуйте! Але голос замер мені в горлі. Щось давило мене в груди, ніби камінь тяжкий, ніби щось такого.

ч) Шо—як.

— Ні, небоже,—каже Задуха,—ти й не силуйся. Шкода праці! Хпо раз попався в мої руки, того вже не пуцу ніколи! Ходи за мною.

Вона взяла мене на руки і понесла.

Мені стало якось ніби лекше. Я оглянувся свобідніше довкола.

— Що за диво,—гадаю собі!—Тут, де я ось недавно йно два-три рази дзюбаком дзюбну, тепер така широка яма, що пара волів як ніщо крізь неї пройде.

А вона простісенько несе мене в поту яму. Темно, холодно... Лепимо, лепимо довгий час. Тихо всюди. Я якось зібрався на смілість і питаю:

— Куди ви мене несете?

Вона нічо. Знов мовчимо. Далі питає:

— А багати тобі ліп?

— Двацять і три,—кажу.

— А є в тебе отець-мапи?

— Є—кажу.

— А багати вони, маючі?

— Ні,—кажу.—Та-же-ж я-б не пішов був у те пекло, коли-б не нужда, па не потріб. А по, знаєте, чоловік жити хоче, будь воно, як будь, топо життя ну-жденне!

— Ага,—каже вона.—То тобі жити хочеться?

— А кому-ж-би не хотілося? Хочеться.

— І дуже тобі жаль за життям?

— Як-же-ж не жаль?—кажу я.—У біді виріс, з біди й сюда пішов, коли-ж я мав нажитися. А так, гадав, прироблю деякий крейцарище, па чень де оженюся, ну, може, ласка божа, чоловік не буде вже так бідити.

— Ага,—повідає вона.—Так, так.

Знов замовкла.

— Ну—каже згоді,—пропало. Тепер ни в моїх руках. Ходи, я тобі покажу своє царство.

І понесла мене на воздухах, та так прудко, що мені аж голова завернулася. Дивлюся, аж ось передомною лука цвітиспа, широка. Топа сама, що я у сні бачив. Пагірки невеличкі, поля на них, ниви покриті жипом. Ясно, весело, тепло, аж серце в груди відживає.

— Чи це ваше царство?—питаю.

— Ні,—каже вона,—то моєї старшої сестри царство. Його оглянем опісля. Моє царство ось тут.

Ми надлетіли над глибоченну, темну яму, саму таку, як я в сні бачив. Сопух густим, чорним стовпом бовдурився з неї. Але що найстрашніше, з тої ями чупно було такий крик, плач і завід¹⁾, немов там у муках конають тисячі людей.

— Що там такого?—питаю, здригнувши.

— Лізь, побачиш!—каже вона.—Це моє царство!

І понесла мене в темну, відразливу глибіню.

VIII.

Доля ріпників.

Я очупився, преба вам знапи, у такій якійсь спрашенній западні, що не то, щоби я зроду коли бачив, але й у сні подібної не видав. Зразу нічо, лиш тьма-

тьменна доокола. Лиш крики якісь і писк і виск, аж мороз по тілі пробирає. Далі провиджую трохи. Призираюся... Що такого? Ніби то штольня така темна, тісна, а далека, ніби щось такого. А людей повно, а все ріпники. І всі вони такі чорні на лицах і такі нужденні і такі аж спрашні з виду. Той з рискалем блудить, той з мотикою, пампой з оскарбом. Усі снуються, повзають, ніби щогось шукають.

— Чого вони шукають?—спитав я Задухи, що стояла побіч мене.

— Дивися, будеш знапи,—сказала вона.

Аж ось тут недалеко мене крик розлявся. Приглядаюся ближче. Ріпник. І чого він так заводить? Я вдивлююся в нього ще ліпше... Господи! Що йому таке? Права рука і права нога в нього попрощені на камуз. Кров обспила, кістки подрухотані спирчать. А він шпильгукає та все кричить: „Віддай мені моє здоровля, окаяннику, пане! Возьми собі потпу прокляту заробленину! Возьми собі мої гроші кроваві, все возьми! Лиш віддай мені моє здоровля! В мене ніпи дрібні! Без руки не зароблю на них! Моя хата далеко! Без ноги не зайду до неї!“

Я окаменів, прислухуючись йому зойкові.

Що йому такого?—спитав я.

— Нічо,—сказала Задуха.—Робив два місяці в ямі, а перед виплатою пан, ніби не навмисно, пустив на нього делину з гори. Ну, попався в мої руки.

Я не дослухав її бесіди. Другий голос обізвався біля мене. Це дитиня повзло

¹⁾ Завід—зойк.

по землі. Ледве я доглянув. Повзе, бідне, а все пищить: „Ма-ма! ма-ма!... папи! папи!...“

Я здригнув.

— А потпо біднячко? Що з ним?— питаю.

Задуха озирнулася.

— Про дитину питаєш? Е, та їх тупт в мене тисячі! Або що? Голод і холод і недуги і всіякі способи дають їх в мої руки!

Господи! Тепер я ще ліпше провидів. Що тупт людей у тій пропасти! Що парубків, дівчат, жінок, діточок маленьких, мами божа! А кожному приглянься, то аж ляк перейме. Тут лице спрашно змарніле від недуги й голоду, там облупле тіло, мов у топельника (ї немало їх тупт поне!—замітила вона.—Бачиш, ями, котра пуста, така спойть отвором, води наплине, ну а впасти чи сяк чи так, що за штука?), другі знов чорні і спрашні, як головні на огнищі. (Ну,—каже Задуха,— і вогонь мені нераз багато послужив, чому ні! Аби лиш до ями ввірвався! Там він дома!).

І спрашно і жаль стало мені тих людей.

— Так це—кажу,—всі ті люди в ямах погибли.

— А як же.

— І багато-ж їх тупт?

— А сам бачиш, що не мало. Та й по ще не всі, ходи дальше!

Ми полинули тою шпольнею. Шпольня ширшала перед нами, а все-ж таки духота була спрашенна. Нараз ми остановилися. Знов я придивляюся. А це що

такого? На землі, скільки оком засягнеш, усюди люди лежать, а найбільше парубки, молоді, спатні, мов явори розкішні. Лежать за покопом, густо, коло них оскарби та рискалі. Лиця сині, кулаки зціплені, очі широко отворені.

— Що з ними?—питаю я.

— А що-ж? Це ті, що подушилися в ямах. Правда, їх багатенько? Чи як ти гадаєш?...

Вона всміхнулася, та так якось спрашно, що я весь здригнув.

— А що? Бачу, тобі не дуже приємно в моїм царстві. А знаєш, тупт між ними ось уже й тобі місце готове було. Але я ласкава на тебе, небоже. Не одного з ось-тих я взяла, скоро перший раз уліз у яму. А на тебе маю милосердя. Ще тебе той раз пушу. Але як скоро-б ти поважився другий раз, то все пропало.

В мене аж зуби зо спраху задзеленькопіли.

— А одже-ж,—кажу,—Матій день-у-день у ямі, а йому нічого.

— На нього он-тупт готове місце. Не забавиться, небоже, прийде й він.

Я одобелів, просити зачав, бігме, Матію, аж плакав, так просив... ні та й ні.

— Дай,—каже,—спокій! Не я тупт маю до розказу.. Є вищі від мене, їх слухаю. Але от, щоби ти не гадав, що це вже пи бачив ціле моє царство, то я тобі покажу більше.

— То це ще не ціле?—скрикнув я в розпуці. Оглянувся назад... Боже потний! Далеко, далеко тягнеться проклята шпольня. Покалічені спрашилища, потоплені, голодом, спужою, вогнем, хипростю

і всякими штуками поморені ріпники наповняли її. І це ще не всі! Мені зацьмілося в голові. Я неначе в обморок попав.

IX.

Життя ріпників.

— Ну, дивися й знай!—заговорила мені Задуха грімко над ухом. Я схопився. Кругом темно. Якийсь холод проп'ягає. Я дивлюся, а це я вже наверху, в Бориславі. Так, по Борислав!

— Ну що?—питає вона.—Видиш? Пізнаєш, де ми?

— Пізнаю,—кажу.—Ми вже наверху, не в ямі.

— А видиш! І туп моя власть велика. Ходи, я тобі покажу.

Ми ввійшли в якусь ніби хату, ніби шопу величезну. Крізь діраві стіни тягло холодом. Земля сира, мокровапа під ногами. На землі одно при другім тьма-тьменна людей. Не одного я видав давніше чи то при корбі або при млинку, чи то при вибиранню воску або при магазині, чи де-будь. Їх правдиві ріпники, що в яму лаяють, не поважають ні крихти, дивляться на них згори і величають „капцанами“. Було тут не мало дівчат і хлопців, немало старих бабусь і дітів, усякі люди були. Вони спали в суміш. Часом де-копче крикне крізь сон, то знов друге довго закашляється.

Довго ми дивилися на них. Далі Задуха перша промовила:

— Видиш, скільки їх? Вони всі мої!

— Боже мій—крикнув я.—Всім їм туп загибати!

— Не скоріше, то пізніше. Коли хто до сіней увійшов, то вже й до хати треба. Це мої сїни. Але хіба-ж вони дурно роблять, не заробляють нічого, чи що? Ось, бачу, цей старенький дуже щось спогне і крушнюється, па бач, поприлягали йому руки: не може встати. Він лишень до завтра туп забавить. Але що він. І других не мало... Не поподовжають туп. Всіх заберу до себе. Ти кажеш: хіба дурно роблять? Я тобі кажу, що ще гірше ніж дурно! Не стільки здоровля і сили вони туп проробляють (а ти й сам здоров знаєш, що й її проробляють немало, от хочби й при корбі),—скільки спраплять саме за свою заробленину.

— А то як? Чому так?—почав я допитувати.

— Ну, хіба не видиш, як вони туп сплять? Земля сира, холодно, душно. Як гадаєш, довго туп чоловік здоров буде?

— Що й казати на таке? Не то чоловік, а й худобина в такій норі швидко на ні-на-що зведеться.

— Слухай, як дишуть!—сказала вона.—Половина їх уже має сухопи, ніякий лікар не вирве їх мені! А ще-ж, сам здоров знаєш, за цей нічліг вони мусять гарненько платити із своєї заробленини! Ось розрахуй. Ті, що віск вибирають і ті, що при магазинах, беруть денно по шістьдесят, а ті, що при корбі, по вісімдесят крайцарів. Так, чи ні?

— А так,—кажу я.

— Ну, виплата пижнева. На пиждень
винесе заробленина в одних три ринські
і шістдесят крайцарів, других чотири
і вісімдесят. Так чи ні.

— Та вже-ж не як,—відказав я.

— А видиш! Ну, а за їду скільки-ж
платять пижнево? Що найменче по
прицять крайцарів денно, за сім день
винесе два ринські і шістка. Нічліг, хопь
і от який нужденний (а ліпшого, сам
здоров знаєш, туп не допитає),
по шістці від ночі, на пиждень сімдесят
крайцарів. Так?

— Та так.

— Ну, відрахуй-же те все, чи много
лишисться?

— Та я,—кажу,—знаю добре той раху-
нок. Нераз мені він дався у знаки. У мага-
зинників лишиться вісім шісток, а у кор-
бових два ринські.

— Ну, як гадаєш, чи то не дарма робо-
та, пиждень мучитися у такім пеклі за
вісім шісток.

Ті слова були якісь такі і погрізні і жа-
лісні, що я став і не знав уже, що й казати.

— Ба, погоди—почала вона знов.—Я чи-
сла 30 крайцарів денно на їду. А яка
їда? Сам бачиш, хліб туп дорогий,
дорожчий як де. Пани бачать, що миру
багато, то й птягнуть. За 20 крайцарів
на день ніщо одному хліба. Ну, а схоти він
у вечір після птяженької употи випити
порцію горілки, схоти бодай два-три рази
на пиждень з'їсти щось теплого, та й
уже по грошах. Звісно, самим хлібом,
а ще таким, який туп продають, не
продихаєш. Ну що-ж, видиш тепер, за що

ті люди роблять? За одно прохарчування,
та й по за нужденне! Та й ще за ось
які нічліги! Чи то заробок? Чи то життя?

— Ба,—сказав я по хвилі,—то магазинни-
ки так, а все-ж корбові таки можуть щось-
де-щось зложити. Адже їм що пиждень
лишається чистого зарібку два ринські.

— Погоди, небоже!—сказала вона.—
А одже й ти робив при корбі вісім
неділь. Ну, скажи, багато ти наскладав.
А ти прецінь повинен до тепер мати
вже 16 ринських. Де вони?

Мені, богом а правдою сказавши, спид-
но спало.

— Ба,—кажу,—от чоловік то сьак то
так, то й ясь пропустив. Нема. З по-
чатку пан давав по прошки денно, скіль-
ки було треба. Ну, дасть пам на день
п'ять шісток, а дасть і вісім, все ми-
неться. Знаєте, то це чоловікові до
сподоби припаде, то те, ну купи. А від-
так пана десь не було. Щось пиждень
приходилося брати на довг у Кириць-
кого. Прийшла виплата, пішли усі гроші за
довг, ще й не спало. І так, видите, ясь
годі прийти до крайцара.

— А, видиш,—сказала вона,—куди воно
їде! І ти гадаєш, що то лиш тобі одному
так? Ні, небоженьку! Нікоприй не має
складаного крайцара. Давніше ще луча-
лися такі, але не тепер! Пізналися пани
на тім, що як ріпники позапомагаються
їх зарібком, загосподарують дома гар-
ненько, то нікому буде туп робити на
них. Вони волять, щоби ви оставались
в бідності, бо тоді в робітниках не буде
недостачі, тоді їм ще й друга користь:

більше робітників, вони менш платять! Написнеться люду багато, ну вони платню знижують. Нанімайся по стільки, більше не дам. А не хочеш, як хочеш. Людей багато. Найдуться такі, що схочуть. А ти йдеш від одного до другого, і всюди те саме. Ну, і приходиться тобі хоч голіруч, о голоді вертати, хоч нанімався за стільки, скільки дають. Видиш, головна річ те, що всі з собою у змові. „Насамперед, — повідають, — так зробім, щоби ріпники не могли призбирати більше грошей, щоби не могли ніколи вийти з бідности!“ Ось вони позаводили шинків без ліку, стали ошукувати вас усілякими способами, виплачувати по трошки, давати на довг, а відтак більше брати, ніж ви надовжили. Що більше! Хліба стали менче довозити, його ціна підскочила. За нічліг казали платити по 10 крайцарів (а перше платили по 5), і так ось, як бачиш, довели до свого. Тепер усі ви в їх руках. Села бідні і бідніють щораз по дужче, бо й там орендари та другі п'явки не сплять. Робітників плине у Борислав щораз по більше. Оп вони їй плату зменшують. А все те їм у кишеню, як сам бачиш!

— Господи небесний!—аж скрикнув я, почувши те.—А в нас ніхто й не погадає, що воно так може бути! Нужда щораз по більша, ну, кажуть, карає нас господь милосердний за гріхи наші. А воно ось куди йде.

— Туди воно йде, пуди! Ви дурні, гадаєте: оп піду, зароблю в Бориславі, запоможуся! Ех, голови недогадливі! Як коли-б

панські руки вас могли допомогти! Ні, не поміч, а загибель жде туп на вас! Бо зваж іще й те! Всі робучі руки з сел ідуть сюда. Ну, конечно, і поле нікому гаразд обробити і газдівства допантрувати. Значить, ти туп трапиш здоровля пусто та дурно, а дома за той час уже йде ніворопом.

— І це правда, і це правда! Господи милосердний! Пропаша година!—сказав я.—Ну, а нема-ж ніякої ради на це? Нема способу, щоби вимотатися з тої сіпн поганой?

Вона замовкла і мовчала довгу хвилю.

Х.

Три способи.

— Є способи,—сказала вкінць.—Є при способи, небоже. А я неможу тобі їх сказати. Не моя власть. Думай сам, гадай, може й догадаєшся. Я тобі ще лиш одне скажу. Не надійся, що „дасть бог, ліпше буде!“ Оп видиш, перше пі, що в ямах робили, брали по п'ятнадцять шісток. Тепер і їх намножилося. Не питають на смерть, на небезпеченство. Лізуть. Оп пани вже й їм плату знизили, при шістки урвали.

— Хіба не лиш мені одному—спитав я.

— Тобі першому, тепер уже всім. У них пака змова. Що один, те й усі! Утікай-же відси, небоже, утікай! Туп тобі добра не діждати. І другим віраджуй.

— Ну, але де-ж мені обернутися?

— Куди хочеш. Іди на службу, працюю. Мало й там добра, та все-ж принаймі для свого чоловіка робиш. Не запомагаєш ворога. А шепер мені час іти. Бувай здоров!

Вона зeszла, я пробудився, і як бачите, очутився між вами...

— Ну, як-же вам здається? Правда, диво дивне. Але, бачишся, правда, коли ось і ви кажете, що вже всім вам платні урвали! Що-ж будем починати? Ні, ти Матію не смійся! Гарячка чи не гарячка, а все-ж мені видишся, та Задуха, чи хто там вона була, і слова не збрехала. Я тебе не держу, роби, як пвоя воля, але я-би вже не поліз у яму, щоби ти мені не знати що давав. Волю поправді де в службу йти, а шуп не лишуся!

Лиш одне мені з диву не сходить. Що то за способи вона думала! Три, каже, способи! Гадай, може догадаєшся! Та що, коли-бо чоловікові у голові, ніби довбнею забив! Гадай! Силуйся, скільки хочеш, нічо на гадку не йде! Доки вона до мене говорила, то мені все так виділося ясно та розумно, а самому погадати ані руш! Ех, бідність наша, бідність! Чужі діти до шкіл ходили, а я мусів громадську череду пасти, щоби голодом не мліти!

— Що, Мариню? Чого така сумна си-диш? Йой, як ти змарніла! А я перше й не додивився! А що? Ходім обое відси! Хай западеться та погань! Волимо й як бідувати, як маємо шуп за ні-за-що здо-ровля дороге прапити! А ви, товариші, що на те? Задалися над тими првома способами? Гадайте, гадайте, в щасливу годину! Чень бог допоможе стрясти з себе ту недолю тяжку,—ті панські пуша!

1877 р.

Р І П Н И К.

I.

— Іване, Іваночку, соколе мій дорогий!

— Чого хочеш?

— Та бо ти пакий пепер гострий, непривітний якийсь...

— Говори, чого потребуєш?

Осінній вітер шумів і свистів по вузьких вуличках Борислава і розміпував мокру глину, свіжо за дня видобупу з ям. Ніч була темна.

— Ну, доки шуп буду чекати на пвою бесіду? Говори, чого викликала мене сюди на вулицю в пакий вітер?

— Я хотіла поговорити з побою так... як давніше бувало... знаєш, у селі.

— Општо! Знайшла час і місце! Говори швидче, чого тобі треба! Не бачиш, я весь продрог ¹⁾!

— Бачу, бачу!—Ії голос дровав і вся вона продрогла далеко гірше від Івана.— Іване, ти, бачу, вже не любиш мене... бодай не так, як давніше.

— Га, га, га! По чім так міркуєш?

— А та Ганка круглолиця... Ти з нею що вечір водишся...

¹⁾ Продрог—промерз.

— Цу на тебе! Я з нею!... Сама за мною бігає. Хіба-ж їй заборону, коли сама п'ягається за мною?

— А мені по що забороняєш?

— Е, пи все себе сунеш наперед! Чого тобі треба? Хибує тобі чого? Скажи, ти знаєш, я ніколи не відмовляв тобі помічі в нужді.

Дівчина зіпхнула.

— В нужді! Боже, як-би ти бачив мою нужду!... Та що пам... Одного мені бракує, Іваночку.

— Чого?

— Тебе.

— Адже ось бачиш мене.

— Та що з того! Коли серце пвое до мене не горнешься! Коли ти забув мене, не любяш мене! З побою я-б ніякої нужди не боялася. Для тебе-б усяке лихо перенсла...

— Еп, дурна ти, — перервав їй Іван, — дурна та й годі. Гадаєш, що я за Ганкою гину, а мені Ганка й не в голові.

Попім зблизившись до неї і пригорпаючи її до себе, він додав м'якшим, тихішим голосом:

— Не бійся, Фрузю! Я тебе не забуду! Тямиш, як я присягався тобі, пам, під липою! Пан-біг це чув і він мені свідок. Ще прохи потерпімо обое... Хіба-ж я не знаю, що тобі важко? Але-ж бо й мені не легко. Ще пару пижнів... Але тепер заспокійся. Час до хапи. Ти вся прусишся, ти промерзла... Ходи зо мною сюди, до шинку. Ходи, обігрієшся. Адже тобі далеко до нічлігу.

— Та бо я...

— Нічого не балакай, ходи!

І він майже силоміць зап'яг її до шинку, в копрім було повно народа, робітників і робітниць, повно гамору, задухи, сопуху від зароплених сорочок та полопнянок, голосного реготу і запаху горілки. Ніхто не зверпав на них уваги. Обое сіли коло стола, близько печі, а Фрузя цікаво поводила очима довкола, чи нема в шинку Ганки, її найп'яжчого ворога, її супірниці в Івановім серці. Ганки не було і вона відіпхнула свобідніше. Випивши чарку вишнівки і обігрівшись, вона говорила весело, згадувала село і знайомих, а вкінці, прихиливши Іванову голову до себе, прошептала:

— А в мене новина.

— Яка новина?

— Надіюся гостя.

— Гостя? Якого?

— Ану, вгадай.

— Я? Відки я маю знати, хто до тебе в гості наладився?

— Повинен знати.

— Повинен? Тьфу, а це що за гість такий?

— Ах ти недогадливий!

І вона попоргала його за вухо, всім-хаячись.

— Це-ж дигина! Твоя дигина, Іване!

Вона силкувалася вимовити пі слова свобідно, весело, але її не спало духу, ані голосу. Серце забилося, задріпалося в грудях. Вона знала, що від того, як прийме Іван цю звістку, залежить дуже багато, може навіть ціле життя її. І вона, відколи почула себе мапір'ю, найдужче

Боялася цієї хвили, коли їй доведеться сказати про це Іванові. Що по скаже він? А тепер, коли слово реклося, вона сиділа бліда, залякана, мов винувала якимсь тяжким гріхом, мов ждала від нього якогось спрашного присуду.

А Іванові немов зовсім, зовсім байдуже. Він відвернув голову, підняв очі до стелі і почав попихеньку свистати, а потім, зирнувши на Фрузю, запитав її мов знехотя:

— Ну, що, вип'єш іще порційку?

— Ні, не хочу, — відповіла дівчина ледве чутно.

Іван замовив собі склянку пива і не говорив нічого. Вона сиділа, мов нежива. „Все пропало! Все пропало!“ — вертілося в її голові. — „Він не любить мене! Ось пуп покине в тім пеклі, в тій баюрі!“

В шинку гуділо і клекопіло. Їй зробилося душно, немов щось спискало груди. Вона встала.

— Ідеш уже?

— Іду.

Він не рушився з місця, не просив її подождати, а все ще вдивлявся чогось у стелю. У Фрузі закрупилися слізи в очах, але вона силоміць проковтнула їх.

— Добраніч тобі.

— Добраніч.

На вулиці віпер ухопив її в свої холодні обійми, пторгав поли її кафпана, сипав їй у лице грудками глини, але вона не чула нічого. В її серці було ще холодніше, ще темніше, як у бориславським закоулку.

II.

На самім кінці Борислава, на пустій голопечі спояв великий магазин, де складували земний віск, видобутий із ям, власність хазяїна Лінденбаума. Це будинок великий, деревляний. Довкола нього повно ям, а по-під спінами навалено купи „лепу“ — сірого илу, видобутого з ям. Тільки вузькі стежки, попротирані пачками, снуються з усіх боків поміж пими горбами до брами магазину.

Позаду, напропив брами магазину жив спорож у двох добудованих цюпках¹⁾. Ця добудова майже зовсім була схована між високими купами лепу, так, що сонце рідко коли й заглядало крізь вузькі віконця до середини. Спорож був удовець, діти, які мав, пороздавав людям на виховок, а бажаючи заробити де-що більше по-над те, що платив йому Лінденбаум, віднай-мав одну цюпку на нічліг робітницям, а сам вдоволявся одною — і так він мало що й спав у ночі, мусів варпувати, бо поліції в Бориславі тоді ще не було.

Вже пізно вночі. Тісна, брудна і душна цюпка наповнена робітницями. Стіни голі, ледве побілені вапном по дошках, на одній наліплена якийсь образок і кавалок дзеркала, в однім куті папчан збитий з прьох дощок і прикритий сінником та плахтою, а край вікна маленький споличок на прьох високих ногах — бо вікно високо. Осб і все, що можна було добачити

¹⁾ Цюпа, цюпка — маленька, темна кімната, конура.

в хаті. Ані печі, ані кухонної посуду, ані поспелі, ані скрині. На палчані не було нікого, та за те на помості набито мов селедців у бочці якихось людських істот, що голосно, важко дихають, але в сутінку, який стоїть у хаті, подібні до одної проспеленої по долівці верстви брудного шмаптя, свиток, хусток та чобіт. Це нічліг робітниць. Баби, дівчата, молодичі, коприх із далеких сторін приганяє сюди недоля, наповивши через день груди і руки при корбі або при вибиранню лепу з киблів та воску з поміж глини, тепер лежать покопом на холодній, деревляній підлозі, кулак під головою, спудені одна до одної, раз за-для недостачі місця, а по-друге— так буде тепліше.

Їх лица пожовклі з нужди, їх руки немов обросли глиною і земним воском, їх одіж, по позшиване лахмання, що ледве-ледве держиться на пілі. Старі, недугами та грижою поорані лица, лежать обік молодих, що ще не спрапили слідів красоти, хоча цвіт їх уже звялила передчасна тяжка праця і нужда і розпуса. В хаті тихо, тільки десь-колись копра сонна скрикне і розмахне руками, инша пробуркоче якесь прокляття, або кризь сон обійме сусідку—їй певно сниться, що обіймає коханка. Та найрухливіше спить опта стара бабуся—колись чільна господиня в селі, а нині мало що відмінна від жебрачки. За дня з неї роботи небагато, сили в старих костях нема й за дщину, оп хіба сидить у купі кошари та перебирає леп, видобутий із ями. За те її платять при шісткки денно, вона й за це

богу дякує. Але за те в ночі вона не оживає. Здається, що поді воскресає душі ціле життя, проведене в крадіжх відносинах. Вона захриплим голосом мурує коче свої дівочі, давно забуті співанки, потім поргає на собі курмання, немов поправляє свої вбори перед дзеркалом, потім пишно похитує головою, немов бесідує з давніми сусідками і хвалитьсь новими коралами; то знов поцмокує губами—смакує гріпу з медом горілку. А там підуть якісь прокляття, важке хлипання, спогнання і знов відривки пісень—і так цілу ніч. Нераз її сусідка збудиться від тих її снів, заклинє і штовхне спару в бік, щоби спала тихо, але це не помагає нічого. Спара пробудившись нічогісінько не памить, що їй снилося, а тихо спати не може.

На маленькім столику під вікном пахлакопить свічечка, уліплена з жовтого, нечищеного земного воску. Михпить її світло і блимає нерівно, кидаючи непевні блиски на сонних робітниць. Край столика сидить похилена дівчина—одинокка людина в цілім будинку, копрої не береться сон. Її сумне, тужливе око слідить за би-сприми рухами ігли. Вона шие сорочину—малесеньку-малесеньку,—шиє пильно по ночах, бо в день инша робота.

— Мовив, що Ганка йому не в голові—снує вона невеселі думки.—Може це й правда. Ба, але-ж того не мовив, чи любить мене, чи ні. Та й пощо мовити? Хіба я сама не бачу? Ні, не любить він мене, не думає про мене! Він забув мою присягу, хоч словами й згадає її

слова? Віпер па й годі. А пан-біг з неба
влізе, палицею бици не буде. Так він
встає собі і певно в кулак сміється
з мене. Сміється з дурної, що за-для
нього покинула батька, матір, хату, що
віддала йому свою добру славу. Все, все
я віддала йому, покинула за-для нього!
А тепер, коли вже нема що більше взяти
з мене, я йому непопрібно, ненависна!

І в її очах знов закрупилися сліози,
па тепер вона не зупиняла, не ковтала
їх і вони полилися рясними капками на її
шитво.

— Боже, боже! За які гріхи ти так
тяжко покарав мене?—проспогнало її
змучене серце.

Ігла зупинилася. Фрузя, сама не знаючи
чого, вдивлялася в полум'я нафтівки.
Синій дим піднімався поверх полум'я
і сповняв густим туманом під стелею.
У неї боліла голова. На дворі свистав
віпер, віяв кризь шпари до хати і обдавав
її холодом.

Фрузя виплакалася і їй зробилося лекше.

— Ні, він любить мене. Я-би вмерла, як-
би він перестав мене любити. І що-ж
я йому зробила такого, щоби мав забути
мене? Та й що я зробила-би без нього
з маленькою дитиною, котра незадовго
прийде на світ, з дим непрошеним гостем,
перед котрим не можна замкнути дверей?

Правда, Фрузя не знала також, що буде
робити з ним, з Іваном, коли проявиться
дитина. Адже-ж бачила, як він сквасився
і відвернувся, почувши, що вона надіється
дитини. Знала, що грошей у нього нема,
день-у-день на роботі і для неї

самої не лишається ніщо, крім шпипалю,
Вона бачила це все ясно ще перед годиною.
коли скулившись і цокочучи зубами, йшла
з шинку до цієї хати. Але тепер вона не
думала про це. Їй було спрашно думати
про це і як той, що попадає, хапається
за пруттик, за стебелину, так вона вхопи-
лася за ту думку: коби він любив мене!
Коби він був при мені! З ним мені нічого
неспрашно; він на все знайде раду!

Вона самохіть дурила себе пою думкою,
вмовляла її в себе і тепер була майже
певна, що все воно так і буде. Мусить
бути! Хіба-би бога над ними не було!
Адже-ж вона не даром покинула за-для
нього батька й матір, недаром набідува-
лася так багато! Адже-ж він недаром
обіцював їй, що ще прохи побіднують,
а потім усе буде добре, все лихо минеться.
Що він задумає зробити? Вона не могла
догадатися, але чула, що їй на серці
робиться весело, легко, мов тій правці,
що на весну зпід снігу виколується на
світ.

Вона вдивлялася в нафтівку, що вже
ось-ось догоряла і не світила, а димилася
і наповнювала всю хатину чадом. Серце
Фрузі билосся живо-живо. Їй здавалося,
що ігла в її руках ліпає швидко—корба
крутиться легко, скоро. Втомі, холоду
ані сліду. Музика грає, блищить щось,
мов довгий, соняшний шлях посеред зеле-
ного жипа. Лоскоче щось, мов допик
м'яких, любих рук... Її голова похилилася
на стіл і вона заснула.

А здалека, від Борислава доносив віпер
глухі окрики і співи. То кричали і співали

ріпники, вийшовши з шинку. А між усіма голосами найсильніший голос Іванів виводив:

А я тебе, моя мила, не покину,
Положу тя на ліжечко, як дитину.

III.

Вранці Фрузя прокинулася швидко від інших робітниць. У неї боліла голова, її кидало в дрож, млоїло внутрі, але вона й не думала про це. Умившись швидко, вона побігла до шинку, де мала заплачене на цілий тиждень наперед снідання—горнятко гарячого молока і кусник хліба. Але їда не йшла їй у горло. Насилу випивши молока, вона взяла хліб за пазуху і побігла. Куди? Вона й сама не пам'яла гаразд. На роботу ще було завчасно. Їй хотілось побачити Івана, але вона знала, що ледве чи знайде його на вулиці, а де він ночував цими днями, цього не знала. І ось вона йшла навгад, чалапаючи по густім, липкім болоті, кулячись від вітру, бажачи втому і рухом заглушити неспокій, що бушував у її серці.

Борислав починав вживляватися. Із темних нор, із затхлих, душних та тісних халабуд вилізали брудні, заспані люди. Вони починали день прокляттями і сваркою, не мившись і не хрестившись тяглися до шинків, а відси, випивши по келішкови горілки, закусивши сухим хлібом і взявши за пазуху також сухого хліба, прохи ковбаси або головки часнику, йшли на роботу. В кошарах де-де теленькали дзвониками, кричали касіери, скрипіли корби.

Серединою вулиці тяглися вози з дровами, з мішками бульби, з хлібом і іншою живою. А по-над усім тим сіре, насуплене небо думало якусь понуру думу, а далеко зеленів високий смерековий бір на склонах Діла.

Чалапаючи вулицею, Фрузя бігала очима по всіх закупинах, заглядала в отворені двері шинків, у знайомі кошари, але Івана не було ніде. На закруті, недалеко гостинниці Кирницького, що була головним осередком робітницького життя і нічних гулянок, вона здибалася Ганку. Це була дівчина з того самого села, що Фрузя й Іван. Здорова, червонолиця, з випріченими очима і грубими губами вона була правдивим силачем супроти худої, помарнілої Фрузі. Несучи на коромислі коновки з водою, вона твердо ступала по розмоклій глині босими, червоними ногами. Її чорні коси були обвиті довкола голови, а чорні, блискучі очі сміялися здоров'ям і силою, копрію, видно, ніколи не підгризав червак ніякої внутрішньої гризоти. Це була одна з тих грубих натур, у котрих душі не доколунається. Хоч у бідності і в тяжкій праці, вони не знають власливо бід, не знають того горя, яке пливе з несповнених бажань, з незаспокоєного чуття, з незгоди між волею і силою. Вони, здається, сотворені для тяжкої праці, як віл до ярма; їх горе починається аж поді, коли не спане їх, звичайно залізного, здоров'я.

Фрузя ще здавна не любила Ганки, а тепер, коли бачила, як Іван при ній робиться веселим, жартує, танцює з нею,

вона ненавиділа її з цілого серця. Вчорашні Іванові слова, що Ганка сама п'ягається за ним, мов окріп заклекотили в її серці.

— Слухай ти, Ганко,—сказала вона, не віпаючи і підходячи близько до неї.

— А чого тобі від мене треба?

— Ти у Кирицького на службі?

— А так, уже четвертий день.

— А був там мій Іван учора?

— Твій Іван? Який твій Іван?—з наругою промовила Ганка.

— Сама знаєш, який!—мовила Фрузя, душачи в собі зілість.

— Такий він пвій, як і мій. Навіть мій більше, бо тебе не хоче й на очі бачити, а зо мною йому весело.

— Брешеш, помийнице!—крикнула Фрузя.—Брешеш, брешеш! Не смій мені волочитися за ним! Він сам казав, що ти за ним волочишся. Слухай, коли я тебе ще раз побачу з ним, то тобі очі видеру.

— Дерися по стінах ти, опудало! Чого ти мене чіпаєшся?

— Не смій! Не смій!—кричала Фрузя, ледве дишучи.—Не смій мені баламутити його!

— Отже-ж посмію і що мені зробиш? І вчора я була з ним і сьогодні буду і коли мені схочеться, то буду. А ти хоч прісни зо злости, то мені байдуже.

Фрузя, не п'ямлячи сама себе, кинулася на Ганку з кулаками, але ця лиш раз замахнула коновкою і обілляла її цілим валом води.

Зареготалися ріпники, що купую спояли на вулиці і слухали цієї голосної розмови двох супірниць.

— Добре, Ганко! Скупай її! Нехай не буде така гаряча!—кричали одні.

— Ану, Фрузько, хап її за коси! Як вона тобі сміє парубка відбивати?—піддратовували другі.

Фрузя сама себе не п'ямляла зо встиду і з пересердя. Вона була вся мокра і пряслася з холоду, але пропе пересердя взяло верх. Вона кинулася на Ганку і вхопивши її за коси, почала торгати і бити. Ганка, все ще держачи коромисло з коновками на плечах, хвилю була безпомічна, не знала, чи держати коромисло, чи боронитися. Та швидко надумалася, пустила коромисло і вільною рукою вдарила Фрузю в груди так сильно, що ця відразу звалилася з ніг і пустила її коси.

— Га, га, га!—реготалися ріпники.—От дівка, як жовняр! От так її!

— Іване,—кричали інші на Івана, що власне йшов із шинку.—А ходи-но сюди! Побачиш комедію.

— Та що там?—мовив Іван.

— Ходи, туп дві дівчині із-за тебе мало собі віку не вкоропять. Ходи, хоч подивися! От то щасливий парубок, що дівки за нього б'ються.

Іван наблизився і зараз порозумів, що діється.

— Ганко,—мовив він грізно,—що ти робиш?

— Ади,—закричала Ганка.—Оце опудало чогось мене чіпається. На дорозі мене перейшла та й публіку з мене робить.

Фрузя, ледве дихаючи, піднялася з землі. У неї боліло в грудях, дух заперало.

— Іване, — промовила вона.

— А йди собі до дідька, — буркнув Іван.
— Чого ти лізеш до мене, ще й на вулиці публіку виробляєш? Оп іди та переберися, ади, ти вся мокра.

— Це я її хлюпнула, щоб її залляти оту широку хавку, — насміхалася Ганка. — Нехай на другий раз знає, як мене зачіпаєти.

І вхопивши коновки на коромисло, вона побігла геть. Так само Іван, плюнувши з пересердя, відвернувся і пішов разом з іншими ріпниками до своєї роботи. Фрузя лишилася сама. Вона вся премпіла, чула себе безсильною, нещасною, самою на всім світі. Пощо їй жити? Адже тепер їй усе ясно, тепер нема ніякого сумніву, ніякої надії. Не знаючи як і коли, вона зайшла до своєї квапири, скинула з себе мокру одіж, передяглася, але замість іти на роботу, лягла на своїм тапчані і лежала, злегка спогнучи. В будинку не було нікого. Вона чула спрашений біль голови, спрашенну втому в цілім тілі. Її палила спрага, вона ледве-не-ледве зволіклася з постелі, принесла собі води, напилася і обвила голову мокрим рушником. Лягла потім і заснула.

IV.

Вечером того дня Іван вступив до Кирницького на склянку пива. Ганка постала перед ним замовлене пиво і пішла, не кажучи їй слова. Іван також не зважав на неї і, п'ючи пиво, звільна сидів і не по дрімав, не по думав щось. Ганка кілька разів проходила поуз нього, зиркала з-під

лоба, видно було, що хотіла-би зачіпипи його, але не зачіпала. Аж коли Іван замовив другу склянку, вона, спавлячи її на сполі, промовила їдко, знехотя:

— Ну, а де-ж твоя тота?

— Яка тота?

— Ну, твоя наречена?

— Моя наречена? Не маю ніякої.

— Говори, бреш! А Фрузька що? Вона поводиться вже не як наречена, а як твоя жінка. „Не смій мені мойого Івана баламупипи!“

— Ха, ха, ха! — засміявся Іван, але силувано, як то кажуть, на купні зуби.

— Скажи їй — говорила Ганка швидко і гнівно — нехай мене не зачіпає. Я не її помийниця! Я не її підвладна. А як мене ще раз зачепить, то я не буду дивипися на її пісну фігуру, але розпосочу, зуби виб'ю, нехай знає! Розумієш?

— Та відчепися ти від мене! — мовив Іван. — Говори їй сама, що їй маєш сказати. Це між вами рахунок, а мені дайте чистпу годину.

Ганка відійшла. Іван сидів і пив пиво. Та ось до шинку прийшла ціла вапага ріпників. Побачивши Івана, вони почали жарпувати з нього:

— А! Іване! Чуємо, що покидаєш Борислав.

— Я? Ані мені снисься.

— Що женишся з Фрузею і йдеш на її опцезію ¹⁾.

— Чи ви подуріли?

¹⁾ Опцезія — баньківське господарство; йти в опцезію — пристати в прийми.

— Та ти сам, видно, вдурів, коли хочеш вільне бориславське життя проміняти на життя вола в ярмі.

— Хлопці—скрикнув Іван, роздратований цими словами, і гримнув склянкою до стола.—Гунцвот¹⁾, хто мені це говорить!

— Та ми не від себе говоримо. Нам так оповідали ті дівки, що ночують з пвоєю Фрузею. А їм вона говорила, буцімто все вже між вами умовлено.

— Чи спеклася дівка? Що між нами умовлено? То правда, що вона кілька разів повкла мені, щоб я покинув Борислав, а я, щоб спекатися її, сказав їй раз: та добре, добре, ще пару пижнів заждімо, а попім якось то буде. Та й тільки всієї розмови було.

— Га, га, га!—реготалися ріпники.—Добре ти сказав їй! Пару пижнів заждімо, а попім якось то буде. От так, то й але! А за пару пижнів буде те саме святе, що й тепер є.

— Ну, та певно. Адже пан-біг не прийде та не зробить чуда ані для мене, ані для неї. Адже знаєте, що у мене своїх спатків-маєтків нема; що зароблю, те й маю.

— Ну, Іване, а було колись,—закинув хтось із купи, що ближче знав Іванові відносини.

— Е-е-е! Чи одне то було та й з водою поплило!—мовив Іван, махнувши рукою.—Що мені з того, що батько був багач на все село? Я з того нині що маю?

— Хіба оскомину! — крикнув хтось з гурту.

— Рація! Хіба оскомину. Але оскомину ніхто сипий не буде. Ну, а Фрузя що має? Вона то ніби говорить, що вона за-для мене покинула батька і прийшла сюди, але я те знаю ліпше. Покинула, бо мусіла, бо дома тісно, у батька ще дві дівки, треба їх заміж віддавати, а прут нема з-за чого. Всього маєтку два пруги¹⁾ поля та й та хатчина. То ще з пругом поля дівку хто будь візьме, у кого є свого прохи, та й ще коли дівка здорова і добра до роботи. А вже як на прьох ділити, то на таке ніхто й не подивиться. А ще коли дівка така, як гусяче повітря, ні до охоти, ні до роботи, як ота Фрузя. Ну, що з неї за робітниця? Десь при багацтві, як-би топо вбрав, як-би на топо хухав, як на дитину, то може-би й було до людей подібне; а при бідности, на зарібні руки взяти та оженилися з таким, то ліпше прив'язати собі камінь до шиї, та в вир з берега.

— Та то правда, правда,—говорили ріпники, вже не жартуючи.

В пій хвилі з-за великої печі, що спожала в купі шинкової кімнати, висунулася бліда, скулена постать, що сиділа там уже кілька хвиль, всунувшись до шинку запилльними дверми з сіней і неспостережена ніким серед гамору і п'ятики. Це була Фрузя. Вона пряслася в лихорадці, її очі блищали, уста були майже зовсім

¹⁾ Прут—кусочок поля вузенький, як патики (прут—патик).

¹⁾ Гунцвот—лайка, собачий син.

білі і потріскані від гарячки. Непевним кроком вона, пропискаючися поміж ріпників, вийшла на середину шинку і, зупинившись перед Іваном, поклонилася йому, досягаючи рукою землі. Всі зачихли і ззиралися на неї

— Дякую тобі, Іване,— промовила вона, — дякую за те, що ти хоч раз сказав щиро і по правді те, що думаєш. Тепер я знаю, яка передомною дорога. Не бійся, я тобі більше не перейду дороги, не докучу тобі, ані не докорю. Жий собі, як сам знаєш і нехай тобі бог помагає.

І вона ще раз поклонилася йому. Іван сидів за столом, мов на терню.

— А те, що ти клявся та присягався мені, що візьмеш мене, відкупиш свій ґрунт, будеш знов господарем, нехай це бог забуде. Я пепер знаю, що ти брехав, але донині я вірила тобі. Тільки те ти неправду сказав, що мій тато сам нагнав мене до Борислава. Це ти брешеш, не-боже. Тато навіть не знав, де я поділася. Ніхто не знав. Тільки я знала та й бог, що подав мені цю думку, певно за якісь тяжкі гріхи. Але коли я почула, що ти туп хорий, що лежиш у пустій, холодній буді, що через день нема тобі кому раз води подати, тоді щось шибло мені в серце: „Адже-ж ми любилися обое. Адже-ж то мій наречений перед богом, хоч не перед людьми“. І я зібралася і пішла сюди. Бог, видно, попребував на щось моєї муки, бо відмірив мені її повну мірку. А ти нині досипав з чубком, пересипав через край. Дякую тобі щераз. Бувай здоров!

І вона впрете поклонилася йому і вийшла.

Ріпники мовчали хвилю після цієї несподіваної пригоди. Але швидко опряслися від зворушення. Посипалися грубі, цинічні жарти.

— Ади, оса, як жалить!

— Та то холера, не дівка.

— В роботі чоловікові не pomoже, а своїм язиком і своїми слъозами серце злочить.

— Ну, оженися з пакою, то маєш готовий шпиталь дома.

Тільки Іван мовчав і сидів, понуривши голову.

V.

Вийшовши від Кирницького Фрузя, не зупиняючися, почалапкала вулицею, сама не знаючи, куди і пощо. Було холодно, темно, дрібний дощ сік їй просто в очі, вулиця розмокла і розталапана, була радше одною великою баюрою, ніж вулицею. Фрузя йшла, насилу витягаючи чоботи з липкого болопа, насилу переводячи дух. Її пекло щось у грудях, але на очах не було сліз ані в голові думок. Тільки неясне та непереможне почуття: геть відси! пікай! сховатися!— гнало її наперед. Сховатися, але де? Перед ким? Вона не розуміла того, що їй хотілось сховатися перед самою собою, перед власним болем.

Не пройшла й сто кроків, коли обік неї де не взялася Ганка. Відки вона взялася? Мабуть чувши Фрузину бесіду і бачучи, як вона сама вийшла з шинку, Ганка

зібралася незамітно і незамітно вибігла їй наздогін. Вона так несподівано вчинилася обік Фрузі, що ця, зирнувши в бік, аж злякалася, побачивши її, скрикнула і перехрестилася. Ганка засміялася спиха.

— Злякалася?—мовила вона.—Не бійся, це я, Ганка.

— Чого хочеш від мене?—ледве промовила Фрузя.

— Нічого. Іду собі вулицею. Хіба не вільно йти обік тебе?

— Але тобі сюди не дорога?

— І тобі ні. Адже до своєї квартири ти повинна була йти в протилежний бік.

— Мені все одно,—мовила Фрузя.

— Ну, а мені шуди преба,—мовила Ганка. Хвилю обі йшли мовчки. Кругом було пусто, тільки з шинків чути було крики і співи, та чорний велетенський Діл шумів і спогнав під осінню негоду.

— А що, напшטיкав тобі під ніс пввій Іван?—промовила злобно Ганка.

— А ти тому й рада!

— Я? Мені байдуже. Я це давно знала.

— Що знала?

— Те, що ти почула тепер. Що Іван не любить тебе. Що він дурить тебе і не думає женитися з тобою.

— Він сам тобі це говорив?

— Ну, а хто-ж-би інший?

— Значить, він любить тебе?

— Мене? Або я знаю. Мені байдуже.

— А пощо-ж ти заскакуєш коло нього, чіпляєшся його, як ріп'ях кожуха?

— Ха, ха, ха! Ані мені снився. Він сам підлецується до мене, говорить мені всячину, але я розумію це все дуже добре.

— Обое розумієтесь, як лисі коні,— з погордою мовила Фрузя.

— Це й найліпше. Я знаю, що коли він підлецується до мене, то має в тім свій інтерес, а він знає, коли я до нього зуби сушу, то це не з великої любови, а шажок за-для якогось інтересу.

— Тьфу!—з обуренням сплюнула Фрузя.

— Плюй, не плюй, а я кажу, що так ліпше. Ти з великої любови дійшла до того, що тепер ідеш кудись на зломану голову, а я собі сита, здорова і вдоволена. І йому також не зле з тим.

— Йому?

— Ну, певно. Адже ти сама бачиш, що зо мною він веселий, розмовляє, жаріує, співає, а з тобою все кваситьсь і сердитьсь.

— Ти вчарувала його. Дала йому якийсь дання.

— Ні, небого! Не я вчарувала його, але ти дурна та нерозумна. От що! Не вмієш обходитися з парубками. Ти причепилася до одного та й думаєш, що лиш спілочки світа, що в вікні. Ха, ха, ха! Як-би ти знала, як інші живуть! Як собі дають раду! Щоб я сохла та плакала за ним? О, не дждав-би він цього! Нехай він сохне за мною!

— Коли-ж бо я не можу.

— А не можеш, то сама на себе нарікай, а не говори, що я вчарувала його. На що мені чарів? Він і без чарів цієї ночі буде почувати в мене.

Фрузя при цих словах навіть не скрикнула, тільки вхопилася рукою за серце, захиталася і була-би впала на землю,

як-би Ганка не була вхопила її в свої обійми.

— А тобі що?—скрикнула вона в першій хвилі.—Фрузю! Фрузю!

Але Фрузя не озивалася. Її голова звисала через Ганчину руку; вона була мов нежива.

— Ой тобі на!—пробуркотіла Ганка, держачи зомлілу дівчину на своїх руках мов сніпок соломи.—Чи зомліла, чи зовсім по ній?

Вона прихилила голову вниз і слухала.

— Не дихає бідочка! І що туп робити з нею? Чи кричати, може-би хто прийшов та поміг опверезити її?

І Ганка кинула оком довкола себе. Було темно, хоч око виколи. Вони зайшли були в якусь бокову вуличку. Довкола не було ні хапи, ні шинку, ні навіть кошар, пільки високі горби лепу по обох боках. Випріщивши добре очі, Ганка пізнала, де вони. Це було місце, де колись почали були перший раз копати ями. Але вичерпавши кип'ячку, позакидували ті ями; робота перенеслася в інший кут, а туп полишалися лише купи лепу і пусті ями, одні позабивані дошками, інші так таки й полишені або наповнені водою.

— І який дідько почує мене туп при вітрі?—муркотіла Ганка, все ще держачи Фрузю на руках.—Та й що я вдуріла, щоби пверезити її? Кину бідую ось туп на серед дороги, нехай сама пверезиться! Ади, яка прудка! „Помийнице!“—каже до мене. За коси чіпає! Ах, ти гусяче повітря! Я тобі покажу, з ким ти заходиш собі.

Скажена злість закипіла в Ганчинім серці. Вона ще раз озирнулася; надставила вуха, а не бачучи нікого, нараз мов собака скочила з дороги, вилізла на купу глини, все ще несучи наперед себе зомлілу Фрузю, потім ще раз озирнулася; обережно злізла вниз, у лійковату долинку котрої осередком була яма. Мацаючи ногами, вона дійшла до цямрини. Яма була забита двома дошками, але одну хтось відломив. Ганка наляпала руками опвір, шарпнула сильно другу, давно перегнилу дошку, прибігну до цямрини двома цвяхами, віддерла її, а потім уставившись добре ногами на краю цямрини, похилилася, спустила легенько зомлілу Фрузю зі своєї руки і коміть головою впустила її в темну пашу ями. Яма була майже до самого верху повна води, так, що Фрузя не дуже й бовпнулася і шихо, без голосу, мов грудка глини, пішла на дно.

VI.

— І де ти, Ганко, волочишся стілький час?—гримала пані Кирницька, коли Ганка за якої півгодини, вся мокра, запалапана і бліда як труп прийшла до кухні.

— Та де волочуся? Оп ходила по воду.

— Та брешеш, бо коновки були в сінях.

Ганка не пробувала далі брехати, але вибігла з кухні, вхопила коновки і побігла по воду. Пані ще трохи поворкотіла, та й переспала сердитися. Що її там до того, куди волочиться Ганка! Вона знала, що сяк чи так, а служниця в Бориславі не випримає, щоб не волочитися.

Було вже геть по півночі, коли ріпники, п'яні і веселі, виходили від Кирницького. Вони йшли лавою посеред вулиці, регочучись, говорячи голосно, співаючи. Тільки Іван був якийсь не свій. Він мало пив цього вечора, все сидів насовившись, ніби думав щось, а власпиво туманів. У його серці піднімалося щось мов жаль за змарнованими молодими літами, за спраченою батвківщиною, копру він прогайнував, закоштувавши ледачого бориславського життя. Фрузині слова прремтіли в його серці важким докором і відобрали йому охоту до їди і до пиття, до жарпів і до пісень.

— Іван спрапив смак сьогодні— жарпували з нього товариші і відсторонилися від нього.

І тепер він сам, мов без тям, йшов позаду інших, коли нараз Ганка вхопила його за руку. Іван аж здригнувся, тим більше, що в п'яні не міг розпізнати, хто це присікався до нього.

— А гій! А це хто?— скрикнув він.

— Це я, Іване!— прошептала Ганка.

— Ти? А тобі чого треба?

— Ти гніваєшся на мене?

— Я на тебе? За що?

— Бігме, я нічого не винна,— швидко, з якимсь гарячковим поспіхом шептала Ганка, не випускаючи його руки зі своєї.— Та пощо-би я зачіпала її? Вона сама зачепила мене, розпочала сварку, а далі кинулася на мене. Ну, кажи сам, що я мала робити?

— Та чи я тобі що говорю— нерадо відповів Іван.

— Іваночку,— говорила далі Ганка скоро, задихавшись,— який ти добрий! Так ти не гніваєшся? А чого-ж ти такий сумний? Такий у шинку сидів, як сам не свій? Ну, скажи мені?

Вона йшла обік нього, держачи його за руку, пулячися до нього, мов боялася самоти і п'яніми.

— Ет, що там балакапи!— відповів Іван і хотів відняти від неї руку.

— Ні, ні! Почекай! Куди йдеш?— мовила Ганка.

— Та йду до себе, спати.

— Ходи до мене. У мене тобі буде ліпше.

— Не хочу.

— Та ходи! Не бійся, у мене безпечно.

— Не хочу.

Іван раз уже ночував у Ганки. Вона спала окремо, в присінку комори, що служила Кирницькому за склад поварів. Там серед пак і міхів спояв широкий тапчан; Ганка мала пару своїх подушок і теплу дергу, і хоча в присінку не топалося, та все таки там було тепліше, ніж у пій шопі, де ночував Іван з іншими ріпниками. Але тепер, сьогодні йому чогось не хотілося йти до Ганки. Помарніле, бліде Фрузине обличчя немов стояло перед ним, її очі немов благали його, немов жалувалися на щось.

Але Ганка не випускала його руки, другою рукою обіймила його спан, п'ягла його, просила й благала, щоб ішов з нею.

— Іваночку! Голубчику! Зроби мені це лиш сьогодні! Не знаю, що мені, але боюся, спрашенно боюся бути сама!

Та ні, я не пущу тебе, не лишуся сама!
Ходи, ходи!

Вона прремтіла мов у пропасниці при
самій згадці про самоту.

— Цу на тебе!— мовив Іван.— Та що ти
дипина чи що! Боїшся сама ночувати!
Отпо.

— Ой, боюся! Ой, боюся! Ні за що
в світі цієї ночі не лишуся сама. Хоч бий
мене, хоч ріж мене, а я не лишуся тебе.
Коли не хочеш до мене, то я піду з тобою,
пам де ти ночуєш.

— Чи ти здуріла? Там купа хлопів.

— А що мене те обходить! Я їх не
боюся, тільки самоти боюся... пітьми
боюся... пої боюся...

— Кого?

— Тої... Твоєї... Як вона кланялася тобі!
Ти бачив її лице, коли виходила з
шинку?

Згадка про Фрузю в Ганчиних устах
вразила Івана в саме серце, мов грубий
допик до наболілого місця.

— Дай спокій! Не згадуй мені про неї!—
мовив він і, піддаючися її намовам, пішов
з нею до її комірки. Ганка не по вела,
не по тягла його, не випускаючи з рук,
не перестаючи балакати і прястися.

— Та що тобі, дівко?— мовив нарешті
Іван.— Чи ти промокла, чи простудилася?
Чи тебе зимниця б'є, чи ти й зовсім хо-
ра? Трясешся як риба, руки зимні як лід,
а голова гаряча, і говориш як сама не
своя.

— То нічого, Іваночку, нічого! Ходи ли-
ше, ляжемо спати, проспимося, то все
мине.

Але воно не минулося, бодай не так
швидко, як хотілося Ганці. Даремно вона
пулилася до Івана. Скоро тільки він
засипляв, їй робилося спрашно і вона
будила його.

— Іваночку, не спи! Говори що до ме-
не!— шептала вона зажмурюючи очі, щоб
не дивитися на грізну пітьму.

— Чи ти сказилася?— лаявся Іван.—
Я втомлений, хочу спати. Що я буду
говорити тобі?

— Що будь! Що будь! Тільки не спи!
Мені так спрашно.

— Чого тобі спрашно?

— Не знаю чого. Боюсь... не знаю
чого. Не можу заснути.

Вона розплакалась. Їй хотілось усе ска-
зати Іванові, але щось спиняло її і вона
закусувала зуби, до крови гризла свої уста
і не сказала нічого. Аж над раном, коли
на дворі почало сіріти, вона заснула.

VII.

Минуло кілька днів. Іван працював, пив,
співав у шинку, ночував у Ганки, не ду-
маючи про Фрузю. Ганка заспокоїлася
і не боялася вже вночі, але не відважу-
валася спати сама і для того що-вечора
всякими способами підлещувалась до
Івана, щоб запрягти його до себе на ніч.
Іван, коприй давніше сам нераз напро-
шувався до неї, тепер йшов нерадо, почув-
вав якесь обридження до неї. Він зло-
стився, коли вона пулилася до нього,
кляв, коли вона починала дрочитися з ним
або неспитися і з відразою відсувався

від неї, коли вона спала об'їк нього. Та швидко пі нічліги ще гірше оспогидли йому. Ганка засипляла швидко, але в ночі починала спогнапи, йойкати або скрикувати так спрашно, що Іван прокидався зо сну і починав почувати якусь глуху прівову.

— Що їй таке сниться? Чого вона так кричить?—думав він, прислухуючися до її важкого віддиху після такого окрику. Але вона далі спала тихо, аж коли Іван, перемучившись якої пів години, знов починав дрімати, над ухом у нього знов розлягався спрашний окрик і будив його наново.

— Ганко, що за дідько мучить тебе у сні, що ти так спрашно кричиш?

— Я?—мовила, здрігаючись Ганка і закусувала зуби.—Я нічого не знаю.

— Ну, та нехай на другий раз пес у тебе ночує, не я,—бурчав він злісно.—Як крикнеш опак несвіцьким голосом, то зовсім виб'єш мене зі сну.

Ганка реготалася.

— Га, га, га! Несвіцьким голосом! Ну, ну, Івануню, ну скажи, як я кричу?

— Так як-би тебе зо шкури дерли.

— Ну, і що говорю?

— А хіба можна щось розібрати? Ричиш як худобина.

— Та то я так ізроду.

— Ну, брешеш. Я давніше не чував у тебе такого крику.

— Та то так, часом находить таке на мене, а попім минає. Але ти не бійся, Іваночку, це мене.

— Нехай собі минає або не минає, але мене не завабиш більше на ніч до своєї проклятої комори.

— Ну, видиш, ти вже й гніваєшся. Фе, Іване!—говорила Ганка, а вечером знов підлещувалася до нього, просила, купувала йому пива і горілки, доки сп'янілий Іван не згоджувався знов іти почувати до неї. Коли був добре п'яний, він спав пвердше і не будився при її окриках. Оп тим то Ганка взяла собі звичай що вечора обпоювати його добре і навіть із собою до комори брала пляшку горілки і клала її Іванові під подушку: коли збудився, нехай тільки сягне під подушку, нап'ється і нічого, засне знов. Правда, після такого нічлігу Іван устававав блідий, майже зелений, з болем голови, але Ганці це було байдуже, та й він сам не мав часу дивитися в дзеркало, але похнюпившись ішов до своєї роботи. Тільки одно видно було по нім: він зробився сумний, його веселість пропала, йому відхотілося співів і жартів.

— Ов, Іване, ти щось сам не свій,—говорили товариші.

— Та щось так,—нерадо мовив Іван.

— Що тобі є? Чи не хорий ти?

— Здається, ні. Ранками голова болить, але то мабуть від горілки.

— Ї ні, від самої горілки не буде боліти. А оп як ти пиво мішаєш з горілкою, по це зле. Від цього найборше¹⁾ біль голови береться.

— І справді, може воно й від пого. Віднині не буду мішати.

¹⁾ Найборше—найскоріше.

VIII.

Одного дня в полудне, коли Івана ви-
пягли з ями і він, ледве живий від сопу-
ху, лежав у кошарі на купі лепу, важко
дихав і час від часу тверезився чаркою
горілки, до кошари увійшла баба Орина,
та сама робітниця, що ночувала разом
з Фрузею і за дня немов дрімала, а ожив-
лювалася у ночі, у сні. Вона знала Фру-
зину історію і знала Івана і для того,
поздоровившись з робітниками, пішла про-
сто до нього.

— Слухай Іване,—мовила вона.—Ти не
знаєш, де обертається твоя Фрузя?

— Моя?—буркнув Іван.—Яка вона моя?

— Та вже, яка не яка. Певно більше
твоя, ніж моя. Але я хотіла запитати
тебе, де вона є?

— Хіба я ходжу за нею назирцем?

— Е, який бо ти! Я тебе питаю, як
доброго чоловіка... Та ти повинен бабі
гречно відповісти, ще й горілкою бабу
поптракувати...

Іван, не мовлячи нічого, наляв чарку
і подав бабі. Вона випила, скривила
зів'ялі губи, обтерла їх брудним рукавом
і присідаючи ближче до Івана, мовила
стиха.

— От за це, то спасибі! Аж у саму
душу пішло. Але що я хотіла сказати...
Ага, про Фрузю. Знаєш, уже два тижні,
як вона не ночує в нас. То я гадала, мо-
же ви вже спровадилися де разом, та й
хотіла переказати їй, щоб забрала своє
шмаття. Там у неї скринька зо шматтям,
замкнена, не бійся. І ніхто їй нічого

не рушив, ховай боже! То нехай прийде
і забере собі.

Іван сидів, мов приголомшений. Чи то
нафтовий сопух у ямі так заглушив його,
чи ранішній біль голови, чи те, що він почув
від баби, досить, він наразі немов неро-
зумів і слухав бабиного балакання мов
якоїсь сказки.

— Ага, ага!—буркнув він, хитаючи голо-
вою.—Та певно, нехай-би забрала собі.
Але де-ж вона є?

— То ти не знаєш?

— Я не бачив її вже два тижні.

— І не знаєш, куди вона пішла?

— Куди пішла? Чекайте! То було вече-
ром... у Кирницького... ми прохи пере-
мовилися... вона пішла на двір і я вже
більше не бачив її.

— А когрого-ж то дня було?

Іван не міг пригадати собі дня.

— Ну, коли ви перемовилися, то може
вона вгнівалася і де-інде спала на роботу,
щоб тобі не показуватися на очі. І де-
інде ночує, щоб ти не знав, де вона. Але
ти-би, небоже, таки пошукав її, бо там
спорож, що ми в нього ночуємо, допо-
минається плати за неї. А ми прецінь
за неї платити не будемо. То щоб він не
схотів зафантувати ¹⁾ її шмаття.

— Добре, добре, я буду питати... Наві-
даюся там до вас.

Баба пішла, а Іван довгу хвилю ще
сидів, не то міркуючи щось, не то так
собі пуманіючи. Потім узявся їсти, бо
швидко преба було лізти знов до ями.

¹⁾ Зафантувати—продати чи забрати за борг.

Вечером він запитав у Ганки, чи не знає, де поділася Фрузя. Ганка видивилася на нього своїми вибалушеними очима, поблідла спрашенно і, немов давлячися тим словом, промимрила:

— Ні, не знаю.

Іван не допитував у неї даліше, допити в інших ріпників не довели також ні до чого. Від того дня, коли Фрузя побилася з Ганкою на вулиці, ніхто більше не бачив Фрузі. Ця згадка торкнула Івана. Справді того самого дня вечером він „перемовився“ з Фрузею в шинку. Він ще раз запитав Ганку.

— Чуеш, Ганко, ти сварилася з Фрузею на вулиці, п'ямиш?

— Ну, так. Вона перша чепилася мене.

— Вечером того дня вона була у Кирницького.

— Я не бачила її.

— Не бачила? Ей, скажи по-правді?

Ганка знов поблідла, але живо перемогла себе.

— Чого ти чіпаєшся мене?

— Та бо бачиш, десь дівчинисько щезла від того вечора.

— А ти без неї не можеш дихати?

— Та що мені до неї! Але...

— Ну, щезла, то й слава богу! Не бійся, дідько її не вхопив. Побачила, що тобі на шию не повіситься, та й пішла собі до-дому.

— Але всі свої речі полишала.

— Ну, та що! Скільки там тих річей! Усе варто півтора шістки.

— Е ні, там її убрання*е.

— Ну, то певно зголоситься по своє.

Іван успокоївся прохи. Справді, дуже можлива річ, що Фрузя розжалувана, того таки вечора, вийшовши від Кирницького, покинула Борислав і пішла до-дому. Він не допитував даліше за нею, а в неділю пішов до сторожа, де була її квадиря, і, заплтавши, що йому належалося, взяв Фрузіні речі до себе. Він постановив собі на різдвяні свята піти до рідного села і віднести їй ті речі. Він не то, щоб бажав бачити її або поєднатися з нею, але тих кілька день, коли розпитував про неї, почував якийсь жаль і неспокій, немов-би справді був у чомусь винуватий. Бориславське життя швидко заглушило цей хвилевий порив. Ані Ганка, ані ніхто інший не згадував ніколи про Фрузю і Іван також забув про неї. Але проте щось немов млоїло його. Він ходив якийсь сам не свій, справив охоту до пиптя, до гулятик, до пісень і—нечувана річ у ріпника—почав числитися з грішми. Зараз першого пизня він не видав лиш половину свого заробітку; ціла п'ятка лишилася йому в кишені. Вона мов якийсь хробак почала мулити та лопочити його уяву. Носячи ту п'ятку при собі, зав'язану в шмапині, він почав снувати плани. Бориславське життя—правда, свободне воно, але хіба-ж це людське, господарське життя? Та й яке свободне? Тільки пвоєї свободи, що в неділю та в свято. А в будний день ти робучий віл—ні, гірше! Ти повний невольник власнопітеля ями, або його касіера. Під землею ти кожної хвилі небезпечний свого життя, а верх землі кожної хвилі лайка, поштуркування,

понукування. І вічно той сморід, той бруд, та духота, та п'ятика, той одур! Невже таке мало-б бути його життя до смерті, до старости? У нього пробігала холодна дрож по-за плечима при такій думці. Йому пригадалися зелені ниви, цвіписті луки, сиві воли, чисто побілені хатки і розкішні садки його рідного села, почулося блявання овець, фівкання гусенят, скрип журавля, і він мало не заплакав з наглого зворушення. Невже він міг так легкодушно проміняти такий рай на оце пекло? І пішли в його уяві довгим рядом сцени з сільського життя: гейкають плугаширі, скриплять вози навантажені снопами, блискають коси на сіножаті і з легким шумом спелеться росиста права в перекуси; сім'я засідає до вечері на святій вечір на пахучому сні; чути стріляння, веселі голоси „Христос воскрес!“, церковні співи... „Пасха красная, Пасха господня“—це паски святять коло церкви, дівчора бавиться писанками, парубки скупчилися при пих, що стріляють з моздирів ¹⁾.

І безпосередньо від тих споминів душа його перескакувала до думки про Фрузю. Адже вона була також одною з принад і красот того його сільського життя. Коли скрип журавля над криницею так любо озивається тепер в його пам'яті, то це для того, що під тим журавлем він з нею спояв вечорами, зразу жарпуючи

¹⁾ Моздір—в роді гармати з випаленої глини, яку набивають порохом й землею і стріляють під час всяких свят.

та дрочачись, а потім тихо, любо розмовляючи. А в часі косовиці, носячи батькові полуденок, хіба-ж вона не вишукувала собі найдалшої стежки, щоб тільки переходити через ту луку, де він косив, щоб сказати йому своїм любим голосом: „Боже помагай!“, щоб подати йому з сирого, глиняного збанка холодної води напипись! А в часі коляди... а в часі великодніх свят... а поді... а поді... Невгамовна уява насувала йому сонні, писячі хвилини, коли Фрузя була невідлучною частиною радощів його сільського життя, і в його серці щеміло щось, ворушився жаль, піднімалася пуга. Вона мала рацію. Я повинен як найскоріше покинути Борислав і вертати назад на село! Правда, він у нещаснім засліпленню змарнував свою батьківщину, розпренькав свій пихий рай, відіпхнув від себе Фрузю. Але-ж він молодий, сильний, здоровий і все ще може здобути назад. Осб тепер він за пидженб ошадив п'ятку. Адже міг ошадити вісім ринських! А це значить за рік цілі чопири сотки. А за чопири сотки можна купити чопири морги ґрунту! І він поспановив собі, не кажучи нікому нічого, почати нове життя, не марнувати грошей, а скласти зароблене до купи, а там—якось то буде.

IX.

В часі різдвних свят Іван справді вибрався до рідного села. Він ніс у пазусі 50 ринських, зав'язаних у шматині, а в голові гоповий план—відкупити хоч часть своєї батьківщини.

Зайшов просто до коршмаря, котрому продав був батвківську хату з огородом, садом і прьома моргами примежного поля. Коршмар закупив це добро не на те, щоб подарювати, але мав думку завести в хаті шинок і при тім зайнятися лихвою і другим ремеслом. Але якось йому це не вдалося. В селі були вже чотири шинки і на п'ятий годі було дістати концесії. З лихвою також ішло кепськ, бо було вже кілька інших п'явок, що „псували інтерес“. В додатку коршмаря обіквали, так що він замість допомогтися, зовсім скапцанів на тім обійстю. „Нещасливе місце!“ — говорив він і носився з думкою відпродати це місце і перенестися на якийсь інше. То й не диво, що Іван зі своїм планом — відкупити батвківщину, був йому дуже милим гостем, особливо коли прийшов не голірuch. Вони й згодилися, що Іван за ціле обістя, продане коршмареві за 300 ринських, заплатить 400 ринських просягом найдалі півтора року і доки не заплатить усього, коршмар буде сидіти на ґрунті. Іван другого дня поїхав з коршмаром до міста, зробили контракт у нотаря і Іван дав коршмареві зараз першу рату, 50 ринських, і аж поді відіпхнув свободніше. Він мав тепер ціл перед собою і чув у собі охоту до праці, почував якусь нову силу.

Про Фрузю він цими днями мало думав. Від коршмаря він довідався, що її в селі нема і не було і що її батвко, довідавшись недавно, що її нема і в Бориславі, ходив до жандармерії, щоб шукала за нею, але досі не має ніякої відповіді. Іванові було

прикро, він не мав охоти спірчатися зі спарим і, не вертаючи до свого села, він таки з міста просто рушив назад до Борислава, передавши старому Фрузине шмаптя.

X.

Ішли дні за днями, тиждні за тижднями. Жандарі розпитували про Фрузю — і Івана, і Ганку, і інших робітників і робітниць, вивідали все, що було аж до пам'ятного вечора, але далі не могли дізнатися нічого і по кількох днях усе затихло. Не знавши, хто пустив поголоску, що Фрузя пішла десь на службу: одні бачили її у місті, інші чули, що вона десь у горах у якійсь швабській колонії, ще інші говорили, що виїхала з якимсь панством до Стрия чи до Станіславава. На тім якось і заспокоїлося.

З Ганкою Іван розійшовся ще перед різдвом. Не то, щоб посварилися, але так якось вона обридла, знелюбилася йому і він не міг дивитися на неї. Вона зразу і байдуже собі. Овва, не хоче її Іван, невелике свято! Менше клопоту на мою голову. Сама жила і заходилася досі, то й відтак попрафлю. Але по кількох тижднях вона поблідла, пожовкла, змарніла. Її знов учепилися страхи, вона не могла сама спати, зривалася вночі, кричала, розщибала собою. Вкінці одного разу вона попросила бабу Орину, пу саму, що жила разом з Фрузею, щоб віділяла її перестрах. Стара славилась ворожкою і знахаркою. Вона згодилася зробити це

і почала обережно випипувати Ганку, відколи у неї той переспрах, від чого, як? Ганка зразу призналася, що від Покрови (в тім часі пропала Фрузя), але далі не хопіла сказати нічого. Спара почала шептати над водою, розпопила кавалок олова і виляла його над Ганчиною головою в миску з водою, а попім, заглянувши в миску, скрикнула:

— Ой, дівонько! Нещаслива ти, сирото! Ніхто тобі не pomoже!

Ганка одеревіла зо спраху.

— Або що таке?

— Ади, небого! Олово розскочилося в воді на дрібний пісок.

— А що-ж то значить?

— Еп, що то говорити! Най ся преч каже ¹⁾, не годитьсья й згадувати при хаті.

Ганка не допипувалася дальше, а спара не йшла, а все придивлялася мисці з водою і з розприсканим оловом, похипувала головою та рухала зів'ялими губами, немов розмовляючи з кимсь без голосу. Дивлячись на неї, Ганка почула в серці холодний переляк; їй здавалося, що спара розмовляє з якоюсь марою, що зазирає їй у душу своїми напів погаслими очима і чипає там її спрашну пайну. Вона вхопила зперед баби миску з водою і викинула її через вікно геть на смітник. Баба спокійно дивилася на неї і всміхалася так само без голосу.

— Недобре з тобою, дівонько, недобре!— мовила вона.—То в тебе не переспрах, небого, ой ні.

¹⁾ Най ся преч каже—краще не говорити.

— А що-ж таке?

— Щось у тебе на серці лежить, дівонько. Ой, так, так. Я це знаю. І не буде тобі лекше, поки не признаєшся.

Ганка спалахнула.

— Що ви, бабо, говорите! До чого мені признаватися? Що я, вбила кого, чи обікрала, чи що?

— Або я знаю,— мовила баба, здвигаючи плечима.—Не моя річ, сирото, не моя річ. Я тобі не з свого розуму говорю, а з того, що водиця свята показує. А пи собі як знаєш, так і роби.

Баба почала збиратися до відходу. Ганка чула, що пепер, після тої ворожби, її неспокій ще побільшав і що пепер вона ні за що не засне сама. І вона надумалася попросити бабу, щоб перебралася до неї (вона мала вже свою окрему комірку з печею і папчаном) і ночувала з нею разом. Спара почала дорожитися, але Ганка не попускала її і вкінці спара згодилася ще цього самого дня перебраться до неї.

XI.

Не инакше, як тільки чари хпось наслав на Івана. І не пізнали хлопа. Ні з нього мови, ні розмови. Жие, як той медвідь у норі, до шинку не ходить, пипи не п'є, все щось думає, щось муркоче, а скупий такий! Сам собі жалує. Жие, як собака, не товаришує ні з ким, сам у собі засклепився, мов слимак у шкаралущі. Що був уперед охочий до гулянок, до пісень, до дівчат, то пепер ані знаку! Не инакше, тільки чари якісь.

і по
відк
Ганк
(в пі
хоті.
шеп
олов
вою
ши в
—
Ніхт
Гай
—
в во,
—
каже
Гай
ра н
з во
пува
бами
лосу,
серці
стар
зира
очим
вхоп
кину.
Баба
лася
—
мови
небо

Так гупорили нераз між собою ріпники. Вже вони всіяко підступали до Івана, і щирістю і насміхами, і жартами і на правду, нічого не помагало.

— Еп, дайте мені спокій! Що ви зна ете! Вам своє в голові, а мені своє,— тільки й усеї було відповіди, яку чули вони від нього.

І відходили, здвигаючи плечима. Одні ка зали, що він задумав женитися, другі го ворили, що записав був душу нечистому, а тепер кається, але Іванові це все було байдуже.

Врешті відкись дізналися, що він заду мав відкупити свою батьківщину. Сам Іван нікому не говорив про це, але хтось із його спорін приніс цю вість до Бори слава.

— Ага, ось на що він гроші складає! Чекай-же ти! А перед нами ховається, мов не знапи з яким секретом!

За кілька день з Іваном „пожартували“: у нього в ночі вкрали гроші. Небагато пам тих грошей було, щось із вісім рин ських, а пропе шкода. Іван наробив кри ку, але гроші пропали.

— Івануню, чую, що вас обікрали,— мо вив до нього касієр.

— Еп,— буркнув Іван.

— Чую, що ви складаєте гроші, хочете купувати грунтєць,— говорив касієр далі.

— Та хочу.

— То дуже добре! Хай вам бог помагає. Я то виджу, що ви порядний чоловік. Гро ши, то велика річ. Заробити їх тяжко, а пустити легко. А заробляпи на те, що би пускапи на вішер, то дуже дурна

робота. То так, як-би хто своє життя, свою силу пускав на вішер. Пощо то? Адже попім прийде старість, прийде слабість, гроші все придадуться.

Розумно говорив касієр, щирий був чо ловік, і Іван вкінці звірився йому зо своїх думок. Касієр хвалив його дуже, а далі мовив:

— Я вам щось скажу, Івануню. На що вам носити гроші при собі, щоб у вас п'яниці викрадали. Ви їх лишайте в мене. Зладьте собі книжочку. При кожній ви платі я вам дам, скільки вам треба, а реш ту лишайте в касі: я запишу в себе, а ви в себе, щоби не було обмилки, а коли вам треба буде плапити за грунт, ска жіть мені, то я вам зараз дам. Маєте безпечно, ніщо вам не вкраде.

Іван прохи надумувався. Хоч то касієр розумно говорить, але вірити йому не можна. Але з другого боку нема іншої ради. Вкрали раз гроші, вкрадуть і дру гий раз. Ліпше зробити так, як радив касієр. І Іван пристав.

Ховай боже, не мав чого жалуватися. Скоро назбиралося 50 ринських, він зараз узяв їх, ще й касієр нарадив йому післати гроші почтовим переказом на руки нотаря, у котрого робили контракт.

Іван був задоволений з себе і з касієра, був майже певний, що все піде йому доб ре. Адже ще тільки пуцїння, а він уже сплатив четверту часть ціни!

Він жив тепер думками майже виключ но в своїм селі. Чи то крупячи корбою, чи копаючи землю в глибокій ямі або

В темній шпольні він у думці купався в яснім, соняшнім світлі, орав, косив, звозив снопи, молотив на поці, чув себе господарем. Бориславське жиппя, це було цось мов темні сіни, з коприх ось-ось вийдеться на широке ясне подвір'я, де зеленіє пахуча мурава, цвіпуть яблінки, фівкають гусята і блеють ягнята.

XII.

На першім пижні великого посту приїхав до Борислава Фрузин батько. Він довідався, де працює Іван і пішов до нього.

— Іване, де є моя донька?—з такими словами він обернувся до нього. Він дуже подався від того часу, як Іван бачив його, змарнів, посивів. Іванові зробилося дуже жаль старого.

— Не знаю,—відповів він.

— Не знаєш? Мусиш знати. Ти підмовив її, щоб пішла за побою до Борислава, ти мусиш знати, де вона є.

— Поки була в Бориславі, то я її знав, а відколи пішла, то не знаю.

— Куди пішла?

— Не знаю, куди пішла. Я гадав, що пішла до вас. А може де спала на службу?

— Ніде не спала. Я вже розпитував. Жандарі шукали, таліграфували ¹⁾ і до Стрия і до Станіславова. У Дрогобичі я давав випрублювати. Ніде нема її. Тепер прихожу до тебе: віддай мені мою дипину.

— Я її не сховав,—відповів спокійно Іван.

¹⁾ Таліграфувати—телеграфувати.

— Не сховав, але поховав,—грізно крикнув батько.—Ти вбив її. Вона, кажуть, була при надії від тебе. Ти хотів її позбутися. Ти вбив її!

— Бог мені свідок, що ні,—мовив Іван, і поблід, як спіна.

— Хоч ти й спома чортами свідчися, то я тобі не повірю.

— Га, по робить, що хочете. Хоч мене й вішайте, а я вам усе одно скажу: не знаю, де вона поділася.

Старий помалу змяк, почав плакати і торгапи на собі волосся. Посходилися ріпники, касієри, почали вговорювати його.

Йому оповідали про той вечір у Кирницького, коли по останній раз бачили Фрузю, про її розмову з Іваном, про те, як вона просто з шинку пішла кудись і як Іван довго ще, до самої півночі сидів у шинку. Касієр хвалив Івана, як порядного робітника, що не п'є, не гайнує, і старий вкінці сам не знав, що має думати. Він у Дрогобичі домагався у жандарів, щоб зараз арештували Івана, але тепер почав міркувати инакше. Не штука арештувати парубка, але чи то буде по правді? Ану-ж Фрузя розсерджена справді пішла десь у гори, спала на службу, не дає про себе чутки навмисно, бо вспидається? Все це може бути і самі жандарі говорили йому, щоб не пратив надії. Кидати на когось підозріння за вбійство, то не жарт. Інша річ, коли-би знайшовся який найменший слід, що Фрузю справді вбито. Але такого сліду досі не було.

З тим Фрузин батько і поїхав до-дому, здаючи цілу справу на бога.

Минули великодні свята. Попепіло. На долах цвіла і пахла і пишалася весна, хоча з Діла ще подихало холодом. Борислав виглядав як одна бездонна баюра розмоклої глини, розпалабованого болопа, змішаного з ропою, як озеро бруду і смороду серед зеленого Підгір'я.

Була субота. Сонце сміялося серед чистого, безхмарого неба. По сухій, безлюдній полоці, що між Бориславом і Копівською Банею, ходили стежкою два касіери, в шабасових бекешах і куницьових шпрамеле¹⁾ на головах і балакали.

— Клопіт маю, Мендель, такий клопіт, що аж мозок сохне в голові,— мовив один касієр.

— Із-за того гоя, що впав у яму?

— І це також. Дідько його поніс п'яного до кошари! Дідько йому велів сідапи над ямою! І дідько його пхнув до середини!

— Була комісія?

— Була.

— Ну, і що-ж?

— Назначили мені 20 ринських кари.

— За що, Хаїм, за що?

— За неоспорожність. Я неосторожний! Я не допильнував гоя! Чи чував ти таке? Я мав пильнувати його, як малу дитину. Та ще щастя, що так сталося. Щастя, що інші гої присвідчили, що він сам поліз до ями і сам упав. Як-би не було свідків, гопов-би був ад'юнкт²⁾ сказати, що то хтось навмисно кинув його до ями.

¹⁾ Шпрамеле—еврейська шапка.

²⁾ Ад'юнкт—помічник судді.

— Гострий ад'юнкт?

— Там такий пурець гострий, що крий боже! Вже мав охопу замикапи яму і арештувати когось.

— Це той новий пурець?

— Новий. Я вже премпів, Мендель, так премпів! І богу молився, щоб відвернув від мене напасть!

— Ох, ох! Бог ласкав, Хаїм! За що мав би наводити таку напасть на невинного чоловіка?

— Ох, не кажи так, Мендель! Бога не зміркуєш. А за що наслав на мене паку шкоду? Ти чув? У мене в магазині, адже це 50 ринських що найменше! А хто винен? Не знапи. А хто мусить заплатити? Хаїм!

— Ні, я не чув нічого. Що спалося?

— А фрас на його бебехи¹⁾, мойого балабусти²⁾! Купив дві нові линви і передав мені до магазину разом з іншими річами. Ну, я поклав їх на місце. І чорт його бачив, що там на тій самій полиці стояла бупля з віпріолем³⁾. Знаєш, він до дестилярні попребує віпріолю... То більшу часть із буплі дав там, а решта була в магазині. Небагато його було, може дві квапирки, а може й то ні. Стоїть собі бупля запкана скляною запичкою, дідько її бачив. Колись то преба було линви до ями. Я йду до магазину, беру линву з полиці і, якось не довидівши, зачепив рукавом ту буплю. Вона і перевернулася.

¹⁾ А фрас на його бебехи—щоб йому пірвало кишки.

²⁾ Балабуста—хазяїн, хазяйка.

³⁾ Віпріоль—сірчана кислота.

Ой, як я перелякався! Хопив буплюю го-
лою рукою—ади, два пальці попик! Але
поки я поставив її, запичка відскочила
і дрібка того дідьчого квасу, може дві-
при краплини, бризнули на линву. Підняв
я запичку, заткав буплюю і поставив
у купі. Туп мене пальці печуть мов огонь.
Я зараз обложив їх мокрою глиною, за-
винув хусткою. Виношу линву на двір,
дивлюся, а в тім місці, де бризнув квас,
мою линву мов ножем перекроїв. Таки
в пальцях мені цілий звій розломався на
два кусні.

— Ай, ай!—скрикнув Мендель.

— Щоби я так жив! Уже нікому й не
кажу нічого. Прийдецься самому запла-
тити за линву, та й по всьому.

Мендель цмокав і охав, показуючи
Хаїмові своє співчуптя. Коли зайшли до
Борислава, він умисне пішов з Хаїмом до
магазину, щоб оглянути перепалену віп-
ріолем линву. Він довго придивлявся їй,
цмокав і крупив головою, а коли Хаїм
десь відвернувся, він у маленьку пляшечку
взяв собі з буплі пару крапель віпріолю—
не багато, оп так за наперсток. Хаїм
не бачив цього. Вони вийшли з магазину.
Хаїм замкнув двері на колодку і оба при-
ятелі, побажавши собі щасливого шабасу,
розійшлися.

XIV.

Минуло ще пару місяців. На світі дов-
кола Борислава вже почалися жнива.
Стояла ліпня спека. Іван жив весь час
мов у гарячці. З кожним днем йому ро-
билося тяжче в Бориславі. Земля горіла

під ним. Його душило щось, перло, гнало
геть із Борислава. Він ні про що не думав,
тільки про те, щоб як найшвидше вирва-
тися звідтіль. Думка, що йому треба ще
працювати в ямах до осени або й до зими,
щоб виплатити коршмареві всі гроші,
наповняла його якимсь диким страхом.
„Ні, я не випримаю!“—повторяв він нераз
і числив дні й години. У нього було вже
зложених нових двісті ринських; вони ле-
жали у касіера і він думав на Іллі взяти
їх і навідапися „до-дому“ та віддати їх
коршмареві. Але чим ближче було до Іллі,
тим частіше він зупинявся на іншій
думці, хапався за неї, мов попопающий за
колоду. „Сто ринських уже заплачено,—ду-
мав він.—Двісті заплачу пепер, і покину
Борислав. Піду і не вернуся більше сюди.
Четверту сотку на сплату коршмареві
як-будь зароблю, або визичу, а тут не
буду довше!“ Ця думка, зразу далека мрія,
приймала в його душі чимраз виразніші
форми. Він закидає на різні боки: „Оже-
нюся. Вже щоби з якою бідною, то сотку
віна¹⁾ буде мапи. А може ще й ґрунту
де-що дістану“. Іншим разом він думав
купити пару коней і пуститися на фір-
манку або наймитися в дворі, або йти до
камерального²⁾ ліса рубати дерево. Де-
будь і як-будь, аби тільки заробити гроші,
сплатити решту коршмареві і спати гос-
подарем—хоч бідним, хоч останнім, а все-
таки своїм господарем, у своїй хаті, на
своїй п'яді землі! Іван нікому не звірювався

¹⁾ Віно—посаг, придане.

²⁾ Камеральний—цісарський, удільний.

зі своїми думками. Тільки на тиждень перед Іллею він вечером мовив касієрові:

— Слухайте, Мендель, чи можете мені за тиждень виплатити всі мої гроші?

— Чому ні?—мовив Мендель.—А що, хочете вислати?

— Ні, хочу на Іллі піти сам.

— Чого вам ходити самому? Можна вислати.

— Якось стягне побачити своє село. Не знаю, може й зовсім лишуся там.

— Як то, хочете покинути нас?

— Хотів-би, та не знаю... Як-би там де прапався який заробок, щоби сплатити вам по тому коршмареві...

— Ну, як собі знаєте,—мовив Мендель, перериваючи цю розмову.—Я вам гроші виплачу в п'ятницю. Коли вашого Іллі?

— В неділю.

— Ну, то й добре. В суботу можете собі йти по роботі.

На тім і спало. Більше розмови між Іваном і Менделем про цю справу не було.

XV.

В п'ятницю вечером Іван мав робити нічну шахту. Це мала бути його остання госпина під землею, в царстві замороки. У нього було легко, радісно на душі, але один несподіваний випадок мусів поспувати його радість.

Він власне йшов до кошари, випивши квапирку горілки і закусуючи булкою, коли до нього наблизилася баба Орина, та сама, що колись перша принесла йому відомість про те, що нема Фрузі. Вона

йшла якось немов скрадаючися, а коли Іван не пізнав її, вона ззаду простягла свою суху, чорну руку і вхопила його за плече.

— Агії, а то що!—спрепенувся Іван, що йшов у задумі і тепер прокинувся з неї мов зі сну. Озирнувшись, він побачив проти себе спрашне, жовте, поморщене бабине лице, що якось холодно всміхалося до нього, широко розтягнувши сині вуста і вишкіривши беззубі ясна. Іван перехрестився. Його перша, мимовільна думка була: „Це смерть заглядає мені в очі“. І його проняла холодна, забобонна прівога.

— О, ти хрестися!—обрушилася баба і з її лица щез усміх, а напоміць на ньому завис якийсь понурий, гнівний вираз.—Що-ж то, я мара яка, чи що? Нехрещена душа, чи що? Ну, дивіться на нього! Хрестився, мов від злого! Немов ніколи й не бачив мене!

Іван пізнав бабу і почав перепрошати її.

— Та вибачайте, бабо! Я не пізнав вас. Іду такий задуманий, а тут ви нараз... Та й щоби ви хоч слово сказали...

— Ага! А видиш! А щоб самому на бабу оком скинути, та вклонитися, та бабі порцію горілки купити, де тобі! Хай баба здихає, як сама не має за що купити собі.

— Ну, ну, та ще не здихаєте!—всміхнувшись, мовив Іван.—Ну, але ви, здається, мали якась діло до мене?

— Та маю, небоже, маю! Та й не діло, а так... Або я знаю, як тобі це сказати. Але міркую собі, ти з одного села з нею, то може тобі буде найліпше знати це.

— З одного села з ким?

— Та з Ганкою. Знаєш, я у Ганки ночую. А тепер вона й зовсім розхорувалася, то вже й дною й ночую коло неї.

— Розхорувалася? Що-ж їй таке?

— Або я знаю, синочку. Я гадала зразу, чи то не яка жіноча слабкість, але-ж бо ні. То щось інше. Я й сама не знаю, що то таке, якесь покаяння.

— Що за покаяння? Кричить по ночах?

— Е, тепер уже кричить не тільки по ночах, але й у день. Скоро тільки прохи засне, щось таке їй привиджується, як не верескне, аж кризв уха прохапується. І зараз зривається з постелі, десь кудись біжить, утікає, аж по стінах дереться. Я вже гадала, що то нечистий, дух святий при нас, приступив до дівки.

— Ну, і не пробували ви де-чим лічити її?

— Ще-би не пробувала! Пробувала, синку! Все, що знаю, все я робила їй, коли бо нічого не помагає. Ну, та й не могло допомогти, бо у неї зовсім що інше на душі. Я те зараз з початку догадувалася, тільки, поправді кажучи, я в інший бік спріляла. Гадаю собі: дівка, в Бориславі найпростіша річ: мала дипину і справила, а тепер їй дипяча душа на сон набиває, спокою не дає. Вона божилася, дух-тіло кляла, що ні. Ну, то я вже й не знала, що думати. Нераз я пробувала в ночі прислухуватися, що вона таке кричить, коли-ж бо годі розібрати. Отак одо-друге слово зрозумієш: „Он там у ямі! У воді! У калюжі! Лізе, лізе, лізе!“—а хто, де, відки, нічого не знає. Вже я допитувала її, запята душа! Не хоче нічого

сказати. Зсохла як скіпа, почорніла як головня, тільки пушка духу в ній, а яка дівка була ще в зимі, як гармата! І видить сама, що їй недовго жити, що ніщо з неї не буде, а мовчить.

— То ви гадаєте, що у неї справді щось таке є на душі, що вона криється з чимось?

— Ну, гадаю! Тепер уже не попребую гадати. Тепер уже знаю напевно.

— Ну, що-ж ви знаєте?

— Та що, небоже, то вона вбила твою Фрузю.

— Фрузю! Вона! Господи! Та коли? Як? За що?

— А говори, за що! Не що, лиш дідько до неї приступив. Уже він, бодай моці не мав, видно давно на неї нагострив зуби. Слухай-же, як то було.

Стара йшла обік Івана вулицею, але шукати вже не могла додержати йому кроку і вхопивши його рукою за полу, зупинила на місці.

— Та постій-же! Видиш, що я задихалася. Не квапся до роботи! Не багатю втрапиш. Стань опут, та й послухай.

— Коли-ж бо мені час до роботи! Адить, уже в кошарах дзвонять на нічну шахту.

— Наплюй на ту нічну шахту! Не йди сьогодні до роботи, а ходи зо мною до Ганки. Тут справа важніша.

Іван вагувався хвилину.

— Ні, бабо! Тепер уже пізній вечір. Чого мені до Ганки? А завпра я скоро по роботі прийду і поміркуємо, що робити далі. Ну, але скажіть, як і що ви дізналися від неї.

— Та що,—мовила баба,—вчорашньої ночі вона не могла заснути ані на волосок. Мучилася так, що не дай господи. А нині рано дивлюся на неї, лежить як із хреста знята, тільки очі світяться.

— Ганко,—говорю їй, може тобі покликати попа?

Вона аж підкинулася, мов-би що вкусило її.

— Попа? Пощо?

— Та пощо, небого. Адже бачиш сама, що тобі не довго на світі гуляпи. Треба душу очистити.

— Ні, не хочу,—мовила вона.—Мені буде ліпше, я вийду з того.

— Ей, дівонько, не жарпуй з богом! Не говори так і не дури себе. Я бачу, що не довго вже пвйого на світі. Піду покличу егомостя.

— Ні, не треба,—відповіла вона.—Як буде треба, то я сама скажу. Не виходьте нікуди, я засну трохи.

Тільки що вона задрімала—як не завещить, як не кинеться!

— Ой, лізе, лізе! Ой, простягає руку! Ой, ловить мене! Держить! Не пускає! Ой, ой, ой! Рятуйте! Бабо, рятуйте!

І вискочила з постелі, причепилася до мене, вся премпить, як препепів лист, а все озирається поза себе і кричить, вищить, мов перепуджена дитина.

— Та дух святий з тобою!—кажу їй та й хрещу,—та хто там лізе? Хто тебе держить?

— Та вона, вона! Хіба не бачите? Адить, рука зовсім обігнила з м'яса, сама кість, а держить мов у кліщах!

— Бог з тобою, Ганко! Що тобі? Кого ти бачиш?

— Та вона, вона! Фрузька!

— Що за Фрузька?

Але вона вже запялася. Тремтять уся, пулились до мене, але слова більше з неї не видобудеш. Якось я успокоїла її, положила на постіль, розговорюю, балакаю, а тут у мене в голові починають мов якісь нитки нав'язуватися, починає робитися ясно. Вже я їй і сюди й туди приговорюю. Зварила їй прохи м'яса, нагодувала. Лежить вона і не пускає мене від себе.

— Сидіть! Не покидайте мене! Говоріть, щоб я не заснула, бо боюся, що скоро засну, то знов вона тут буде.

— Та чим вона тобі така спрашна?—питаю її.—Що вона може зробити тобі?

— Ой, бабочко! Ой, голубочко! Як-би ви знали, яка вона спрашна! Вся кров у мені ледом спинається! Не можу дивитися на неї, а мушу. Щось мов приковує мої очі до неї.

— Значить, ти її маєш на душі, Ганко? Мовчить.

— Признайся, небого!—кажу гостро.—Видиш, ти гадала, що утаїш усе. І що тобі з того, що утаїла перед людьми, коли-ж бо бог усе знає. Бачиш, він діпкнув тебе своїм пальцем, і що з тебе нині? Адже-ж хоч-би тебе були повісили на шибениці, то не було-би й десятої частки тої муки, що ти перетерпіла досі.

Вона слухала, слухала, і далі як не розплачеться! Як мала дитина ридала.

— Ой, бабонько, правда ваша! Ой, я окаяна! Ой, я проклята! Я її збавила віку. Вона ослабла, впала на мої руки, а я її безпам'ятну кинула в яму. Я думала, що ніхто не буде знати про це, що Іван візьме мене за жінку... Ой, бабусенько, радьте, що мені робити!

У Івана мороз пішов поза шкурою при цих бабiniх словах. Він був мов розбитий. У його п'ямці живо спавали події того вечора, розстання з Фрузею, ніч проведена з Ганкою в коморі, її подішній неспокій. Він пригадав собі навіть Ганчині слова, що вона „боїться її“, і тільки тепер йому зробилося ясно. Пригноблений важкими почуттями він зіпхав і шептав раз-по-разу: „Боже, боже!“

А баба оповідала далі Ганчині признання, в котрім місці вона вкинула Фрузю в яму, як потім щось гонило її на це місце затираючи сліди і як при тім мало не доглянув її хтось із ріпників, як її Фрузя почала на сон набиватися, як ти, Іване, зробився їй немилим і ненависним.

— Ну, і що-ж вона робить тепер?— перервав Іван бабине оповідання.

— Виплакавшись, заснула. І вже не зірвалася зо сну, спить спокійно. Я посиділа коло неї, а тепер подумала, що добре буде сказати тобі це все. Порадь мене, небоже, що робити далі.

Іван слухав мов остовпілий. У його нутрі переверталось щось, рвалося щось, кричало щось, мов жаль, мов тяжкі докори, мов почуття якоїсь вини.

— Або я знаю, що робити,— промовив він глухо.— Треба-би комусь дати знати. Адже то спрашна річ!

— То може-би піти до війна?

— Підіть, підіть!— мовив Іван живо, хапаючися за бабini слова.

— Та може-би ти пішов зо мною? Я чогось боюся.

— А чого-ж мені з вами йти? Ще на мене підозріння кинуть. Ні, йдіть самі. Я там навідаюся завтра, скоро тільки вийду з роботи. Ідіть, ідіть!

Баба не мовила нічого більше, перехрестилася і пішла.

XVI.

Наближаючися до кошари, в котрій робив, Іван здивав касієра Менделя. Цей ішов кудись, розмовляючи з якимсь ріпником із чужої кошари.

— Добрий вечір, Іване!— мовив Мендель.— Ідете до роботи?

— Іду,— мовив Іван, ледве п'ямлячи, хто і що говориться до нього.

— А завтра відходите?

— Відходжу.

— Ну, ну, як собі знаєте. Гроші маєте гопові.

Іван, не мовлячи нічого більше, пішов до кошари. Мендель розмовляв далі з ріпником, що від завтра мав спати до роботи в тій самій ямі замість Івана.

— Тут вам буде добре!— говорив Мендель.— Я не такий, щоб хотів чиєїсь кривди. Спитайте от цього самого Івана. Він пару разів навіть грошей при виплатах не брав від мене, а складав, поки не набереється чи 50 чи 100 ринських, а потім брав разом. Ади, він завтра

відходитець. Знаєте, куди? На своє власне господарство!

— На своє власне?—дивувався ріпник.— Та де у нього господарство? Давно пропустив!

— Давно пропустив, а шепер відкупив. Власне вчора взяв сопку, щоб заплапити останню рапу коршмареві, а завпра вертає до свого села, покидає нас на завсіди. А хто його нарадив на це? Спитайте його самого! Мендель, не хто инший!

В тій хвилі з кошари почувся крик, потім гупання кроків. Робітник, що був при корбі, надбіг вуличкою і кричав задихавшись:

— Пане касієр! Пане касієр!

— Що там таке?—окликнувся Мендель.

— Ходіть до кошари! Борше! Борше!

— Та що там таке?—ледве промовив Мендель, і не чекаючи відповіді, почав бігти до кошари. Свіжо наняпий ямар побіг за ним.

— Ну, що сталося?—не то шептом, не то захриплим голосом запитав Мендель робітника, коли порівнявся з ним.

— Якесь нещастя!

— Що за нещастя?

— Ой, сам не знаю! Ходіть до кошари, самі подивіться! Ой господи, душі в мені нема! Ще такого й не чував і не видав.

Не розпитуючи далі, всі три побігли до кошари. Там було зовсім темно, тільки одна дропяна лямпа слабо освічувала нупро дощаної буди. Робітник від млинка стояв над ямою і торгав линву, що зовсім вільно звисала з валу.

— Ну, що таке сталося? Говори—промовив Мендель, озирваючися довкола, немов шукаючи того, що так перестрашило робітників.

— Линва урвалася.

— Що? Як то може бути?

— Або я знаю! Дивіть самі!

Робітник, що стояв над ямою, знов попоргав за линву, замахав нею і вона мов батіг билася о дощані стіни ями.

— Ну, а Іван? Де Іван?

— У ямі.

— Як то в ямі? Спустився на місце?

— Ну, та певно, що на місці, але неживий. Адіть, ледве десять метрів линви розкрупилося.

— Та як-же то було? Що? Куди? Говори за порядком!—говорив Мендель, усе ще не можучи зрозуміти, що сталося.

— Ой, господи! Та хіба-ж я знаю і розумію, як це сталося? Іван прийшов, прив'язався і я почав пускати його в долину. Кручу, кручу, аж нараз на десятім метрі чую, оптак як-би в пальці тріс, і на корбі зробилося легко. І в тій самій хвилині в ямі тільки гур-гур-гур! І один страшний крик, і пихо. Осб і все. Урвалася линва, а Іван гримнув аж на дно, на 40 сажень.

Мендель, не мовлячи нічого, почав рвати на собі пейси і бігати по кошари, мов божевільний.

— Ай вай! Ай вай! Оп клопіт! Оп нещастя! Оп цурес! Але ша! Може він ще живий! Слухайте, Мипруню,—він обернувся до ново нанятого ріпника,—як гадаєте, може він ще живий?

Другого дня досвіта бориславський війт—поді ще війтом був селянин—з присяжним і двома жандарями прийшли до пої комірки, де жила Ганка. Вона ще спала,—по довгих безсонних днях і ночах перший раз спала глибоким, майже мерпцевцким сном. Баба відчинила двері, всі увійшли, та зирнувши на пруп'яче, висохла Ганчине лице, зіссане спрашною внутрішньою мукою, не мали серця будити її.

— Ну, ну, нехай спить, — мовив спиха війт.—Ми подождемо на дворі.

— Ну, їй не багато належитьься від людей,—мовив один жандар.

— Пан-біг не ждав на людський суд. Сам осудив і сам покарав її,—додав другий.

Скоро вони вийшли, Ганка збудилася.

— Ви туп, бабо?—мовила вона.

— Туп, небого, туп.

— Чи мені снилося, чи туп був хтось?

— Та хто-би мав бути?

— Мені здавалося, що якісь хлопи... жандарі!...

— Та були, сирото.

— За мною? — мовила Ганка, піднімаючися.

— За тобою.

— Знають усе?

— Знають.

Ганка довгим поглядом зирнула на бабу, а потім простягла до неї свою суху руку.

— Дякую вам, бабо, — мовила вона.—

Я вже сто раз, не раз, хотіла зібратися, піти і признатися до всього, та ніколи

не могла здобути на відвагу. А тепер уже по всьому. Тепер я спокійна.

І вона з тяжкою бідю зволіклася з постелі. Баба помогла їй убраться.

— Ну, а тепер покличте їх.

Увійшов війт з присяжним, увійшли жандарі.

— Ну, що ти, небого?—мовив війт.— Хвора?

— Хвора.

— Маєш сказати нам щось?

— Маю.

І вона спокійно оповіла події того вечора. Один жандар записував. Потім її повели на місце злочину. При помочі гаків випягли з ями по куснику розгниле тіло нещасної Фрузі і перенесли його до прупарні, а Ганку посадили на віз і відвезли до Дрогобича, до судового арешту. Там вона не дождалася навіть першого протоколу.

А жандарі по тім однім випадку мали зараз другий. Їм донесли, що в недалекій кошарі урвалася линва під робітником, цей упав у яму і забився. Треба було оглянути місце, оглянути прупа, переслухати свідків...

— Щось мені не подобається цей випадок,—мовив один жандар, молодий, до старшого, постенфірера.

— Хазяйська необережність. Линва перержавіла!

— Чи нема туп чогось гіршого? Це, що говорить Мипро про ті гроші...

— То що-ж, думаєш, що туп якийсь злочин? Що це навмисне хтось перервав линву?

— Дуже може бути. Ті гроші, це може бути причина. Касієр каже, що він узяв від нього гроші, а їх при нім нема.

— Пошукаємо в його помешканню.

Але в помешканню, поб-по в тім шинку, де ночував Іван разом з кількома іншими ріпниками, ніхто про ніякі гроші не знав і не чув. З допитів дізналися жандарі, що раз давніше в Івана вкрадено гроші і відподі він не носив їх при собі і ховав так, щоб ніхто не знав, де. З другого боку Мендлеві зізнання про те, що Іван посилав гроші за куплений ґрунт нопареві до Дрогобича, попвердив нопар телеграфічно, а друге зізнання, що останніх 100 ринських Іван узяв ще день перед тим, попвердив Мипро на спілвки, що чув, як Мендель мовив Іванові: „Гроші маєте готові“ і Іван на це потакнув головою. Значить, узявши гроші, Іван мусів сховати їх десь, щоб забрати з собою. А коли так, то яку хто мав причину дибати на його жиптя?

На тім справу й закінчено, спілвки Мендла за недогляд і уживання перержавілої линви покарано 20 гульденами грошевої кари.

Івана поховали в одній ямі з останками тіла його Фрузі.

1877 р.

НАВЕРНЕНИЙ ГРІШНИК.

Василь Півторак був свого часу один із найзаможніших газдів¹⁾ на весь Борислав. Поля в його було достатком, худоби і хліба і шмаптя, ба й грошенят готових де-що прохи найшлося. Працьовитий, ошадний, любив порядок,—тож і все йшло в його порядком і стапком.

Було у Василя три сини,—парубки, що маків цвіт. Здорові, кріпкі, обичаєм та вдачею капля в каплю в батька вдалися. Батька-мапір любили, старших поважали, а до роботи, аби й до якої, рук не полінували. І коли-б жиптя людське могло обійтися без випадків, коли-б обставини навкруги нас не змінialiся, був-би жив Василь Півторак і донині щасливо, сумирно, внуків у запічку колишучи.

Та не так воно на світі йде. Те, що давніше не змінювалося й у сто ліп, тепер через десять мов переродилось. Тепер не те, що в давнину. Жиптя прудко пече, зміни швидко настають. Треба пильно слідкувати, куди бистря несе,—треба й собі туди пробиратися.

¹⁾ Газда—господар, хазяїн.

А не спостережешся, застоїшся на місці, то того ї гляди, що перша-ліпша хвиля наскочить, перша-ліпша зміна настане—звалиць тебе, зіб'є з ніг—і ти погиб. Тепер живи тяжко. Життя—боротьба вічна, безупинна. Ворог із усіх боків чигає. Не приспережи одного боку, з другого наскочить—і ти пропав.

Таке сталося ї з Василем Півтораком.

Було це саме в ту пору, як у Бориславі почали копати кип'ячку¹⁾. Охочі на поживу перлися в Борислав, мов мухи до меду. Роями цілими вони глопилися по селу, швендяли по полю, по хатах. До кожного газди приставали, мов реп'яхи до кожуха. „Продавай грунт, газдо, та продавай! Ось я побі за частку спільки... а я спілки... а я ще більше!... Не треба нам усього—частки з нас буде!“. Виймають гроші, кладуть на руку, горілку ставлять і підмови не жалують. І не одного підмовили, не одного бідолаху заманули. Та не дався на підмову Василь Півторак. Він любив свою землю, що його родина з діда-прадіда зливала своїм попом. А ще до того думав собі: „Та що? Гроші возьму, а вони круглі, розкопяться. То на це, то на те, та ї нема. А земляця свята останеться!“.

Ну,—скажете,—добре зробив Василь. Розумно гадував.

Добре, та не найліпше! Розумно, та не зовсім!

Почали зайди робітників наймати, почали копати ями. Кип'ячка показується,

гроші плинуть в зайдівські кишені. Дедалі, більше їх напливає, дедалі більша глопа-тіснопа в Бориславі. Продають газди частку за часткою; день-у-день видимо бідніють. Далі якось раз у неділю спали раду радити. Що робити, що діяти? Каже Василь Півторак:

— А що, панове газди! Копаять зайди, копаймо ї ми! Тиснуть вони гроші за кип'ячку, будемо ї ми тиснути!

Ну,—скажете,—хіба не розумно радив Василь? Розумно, та не зовсім!

Почали наші Бориславці рити-копати свої пипомі ґрунти. Та не було в них готового гроша, щоб найняти робітників. Приходилося самим копати. Не скоро йшла робота, не живо зиск напливав. А газдівство за той час підупадало; поле перерите не родило. Не ставало хліба. А кип'ячки як нема, так нема. Що було робити? Продавати знов частку за часткою, щоб з голоду не згинути—от що!

Сто їх взялося відразу до копання. Лиш шість-сім доробилося до чогось. А другі? Другі опісля копали знов на своїх ґрунтах ями, видобували кип'ячку ї віск—для зайдів.

Чому-ж воно так пішло? Чому щастило зайдам, а не щастило газдам? Вгадайте, коли мудрі.

II.

Василь Півторак, як дав таку мудру раду громадянам, почав і собі міркувати. „А що, думає, в мене при сини. Я чет-вертий. Тепер у полі роботи такої пильної нема. Зачнімо ї ми копати. До одної

¹⁾ Кип'ячка—нафта нечищена, ропа.

ями більше двох не треба: один копає, другий при корбі. У мене он на загуміну частка скошена: зачнемо там два закопи ¹⁾ разом. Не буде в однім, то буде в другім!..

Як виміркував, так і зробив. Лишив стару на газдівстві, а сам із синами гайда на загумінок. Позабирали рискалі, цебра дваушні та вужища ²⁾, наладили корби, та й гайда копати. Ну, нічого. Копають день, копають і другий. Коло закопів горбки глини ростуть у гору, та й ростуть. Найменший син, Михайло, в однім закопі, а батько при корбі. Найстарший Сень у другім закопі, а середуший Іван при другій корбі. Прокопали сажень, ба й другий, ба й третій, і далі. Напрапив Сень на піскувату верству, почала вода показуватися. Ну, черпай воду цебром та й черпай, а води все більше та й більше.

— Тату, — каже Сень, — покину я цей закіп: вода підходить.

— Ет, то що? — каже Василь, — прочерпай воду та й копай!

Мучиться Сень пиздень, мучиться й другий. Все воду вичірпує, нори забиває й далі копає. Та й копати-ж то непляжко. Звичайно — пісок.

Аж якось одного дня Іван над ямою наробив страшного крику. Прибіг батько, позбігалися й де-які сторонні: „Що таке? Що таке?“...

— Пісок засунувся, привалив Сеня!..

Василь Півпорак спояв, мов громом прибиший, почувши ті спирашні слова.

— Зараз в яму, хлопці, пробирати пісок! — крикнув не своїм голосом.

Мешнулися, пробрали пісок, та не духом. Видобули Сеня, та вже неживого.

Господи, що та бідна маши не назаводила, не навбивалася! І плаче, й батька проклинає, що, мовляв, погубив її дипину. А батько бідний стоїть, мов осуджений, блідий-блідий, не заплаче, ні слівця не промовить ні до кого.

Похорон надійшов. Треба було справляти „як бог приказав“. А пан-отець сказав: „У вас, Василю, ще й поля й діточок зарібних і статку, що бог післав, дасте двадцять золотих за погріб. Це діло богу миле, не пожалуйте за упокій душеньки усопшого!“ Що було робити? Відмовили — годі. Торгуватися, як за худобину, коли сум тяженький на серце наліг — ще гірше годі. А гроша готового біг має. Продавай частку, а по півчастки, — опу половину, на котрій той закіп нещасливий. Купець швидко найшовся, гроші швидко виплатив, мир християнський немало наохкався й нагостився на похороні, а пан-отець сумно та жалібно приспівували з дяком: „господи помилуй“ та „слава тобі, господи“.

Розійшлися добрі люди, минулися гроші. Василь остався без Сеня, як без правої руки. Стара гризеться, плаче; сини ходять, як попроені. Та не час бідному хліборобові довго в смуток-тугу вбиватися. Робота жде, — десять робіт

¹⁾ Закіп — яма, шахта.

²⁾ Вужища — шнурі.

жде на нього. За роботою й туга забувається, й горе з серця щезає.

Поволі, невесело сходили жнива; літо пройшло. Настала осінь,—урожай був плохенький. Ну, а все-ж що було, то було,—і коло того треба походити, помітиката-тися. Звіз Василь із синами збіжжа на мік.

Ну, тепер пора прошки й спочити... При вільнішій годині й минуле горе в серці відживає. Знов сумно спало в хаті в Василя. Стара мати ще не всі сльози проплакала за своїм синочком любим.

III.

Лиха доля не спить. Треба було Василеві ходити повз той кусник луки, що продав під закови? Ні, не треба! А таки пішов,—не знати, чи от-так собі, не маючи що ліпшого робити, чи може з цікавості, що то там купець робить? Досить, що пішов.

А купець не дармував через літо. Наняв двох робітників, таки бориславських парубків, що з бідности вже пустились на заробок,—та й ну копати. Та ще яку, собака, штуку видумав! Каже: „о, тупіска верства: тамтого пісок засипав. А я от що: скажу вигородити кіш із хворосту, колики файні ¹⁾, обставлю тим плопом стінки, ніби цямриною, то чорта з'їсть пісок, що обсунеться!“ Ну, що? Розумно придумано? „Як-би в мене розум не дурний та грошей більшенівко (а то ні за що купити хворосту

¹⁾ Файний—з німецьк. гарний.

й кілля!), я-б і собі спробував. Дивіться—воно безпечно, чого й хотіти! Не обсунеться! А тепер отой злодій піскову верству прорив, докопався до глинки, та й кип'ячку добув!

Так міркував Василь, споячи над ямою. Заздрим оком придивлявся, неборак, до роботи.

— Ех, ех, господи ласкавий! Мій пипомий ґрунтець, а тепер нехристові тисячі в кишеню вганяє! Он як, поганець, за-скакує, як радіє, як руки засукує з упіхи! Що то, маєток! Кибель за киблем тягнув із ями, аж руки собі врывають, а все для нього! Як-би не такий припадок тяженький доля на мене спустила, хто знає, може-б і я був тепер грошики брав та долоні засукував!

Довго спояв Василь над ямою, придивлявся до роботи, глядів та завидував. Далі пішов і свій закіп дивитись. Від весни ніхто в нім не робив. Стовпки від корби спреміли над ним; корбу знято. Для безпечности казав Василь ще влітку заложити яму дошками, щоб ніхто в неї не впав поночі. Якось дивно забилося в нім серце, коли оглянув горбок викопаної глини, обстукав дошки, покладені на отвір ями.

— Хто знає,—гадкував собі,—може тупі маєток жде на мене! Може-б як от сажник, другий покопав, то й нафта-б показалася! Хто знає! Господь карає, господь і милує!

— А хто знає,—шепотів йому другий якийсь голос,—може туп ще більше нещастя жде на тебе! Може бог прогнівився

за тебе, що сам псуєш та ворушиш святу земельку, та ще п'ячче буде карасти, коли не опам'ятаєшся після першої кари?...

День за днем збігав, п'яждень за п'яжнем минав. Василь все ходив, все думав. Міркував бідолаха, гризая сам в собі, не знав, на яку ступити й що почати. Видимо марнів на лиці, а боявся чи вгався сказати, що йому в голові. „Оп, зараз і стара почне плакати, споминаши небіжчика, відраджуваши“,—думав собі. Але спокуса все стояла йому перед очима. „Оп пан-біг не зародив хлібця, нічим дихати. Сіно вигнило, нічим худібку прогодувати до весни. Що вдієш? Грошики-б здалися, і по так як умирали... І подіпок не заплачений! А може воно лиш прошки прорити, та й зараз і кип'ячка жбухне? Хто знає!... Он той закіп не багатий глибший! Ех, дійся божа воля, спробую... Ігій, най жінка й поплаче трохи! На те вона й жінка. А мені голови не зірве. А я вже тепер добре возмуся на розум: всю яму плотом обгороджу для обезпеки!“

Так придумавши, Василь рішився на решті приступити до діла. Насамперед обговорив, що треба, з синами. Михайло не відмовлявся від роботи в закові. „А що, — каже, — папу! Я й сам бачу, що нам цю зиму з самого господарства не перезимувати. Попробуємо! Чень дасть біг, нам тепер пощастить! А для обезпеки зробім так, як ось каже: городім коші!“

Що за добра душа той Михайлик! Ніколи він не перечив батькам ні в чім! Дай йому, боже, талан-долю золоту й вік довгий!

Але тут-же насунулося друге пипання: відки взяти грошей на линви, на хворост та на інші потреби? Батько з синами рада в раду. „Нічого робити, — кажуть, — заставлю частку поля, — не продаваймо, заставмо до часу, — а прийде гріш, то й відамо, викупимо поле назад!“

Як урадили, так і зробили. Стара мати аж поді про все дізналася, як розпочали роботу. Нещаслива не мала серця ні клясти, ні виговорювати батькові. Заплакала важенько. Її серце спислося, немов лихо якесь віщувало, коли заглянула в темну пащечку, в яку спускав на линві батько рідну дщину.

— Ей, Василю, Василю, — сказала вона кілька день опісля. — Пішов ти на непевну дорогу, шукаєш ти зисків по гробах. Гляди, небоже, щоб не закопав своє щасття й свою душу в оті ями!

— Ей, яка-ж бо ти дивна, стара! — сказав Василь, махнувши рукою. Тільки й усеї бесіди було межі ними.

Тимчасом робота йшла нескоро. Хворосту годі було й докупитися. Що навезуть із сусідніх сіл, то духом розкуплять. У двох взялися далі копати, а що викопають, то зараз і кошем обгородять. Тягнеться робота п'яждень, ба й два. Михайло вже докопався до твердої, піскуватої глинки. Поскорити годі було. Рискаль тут не придасться, треба дзюбака. Іван тимчасом то збіжжя в стодолі молопить, то коші городить, а мати пряде в хаті, сама-самісінька, й нераз тяженько сплаче, визираючи в віконце, чи не йдуть сини обідати.

Поволі йде робота в ямі. Що глибше Михайло прокопує, то якось йому невидніше, якось ніби душно в ямі. „Але це нічого“—думає він. А Василь жде па й жде: оп-оп покажесться кип'ячка, може нині, може завтра. Хоч корба руки уриває, хоч на дворі де-далі холодніше спає, хоч грошей за заставлену нивку що-день меншає—він не турбується нічим. Осбось кип'ячка наплине, всій біді кінець буде!

І дійсно наплила!...

Одного дня почув Василь з ями якийсь крик. Крик був дивний,—зразу веселий, далі прівожний. Вкінці урвався глибоким, глухим зойком розпуки. Все привало не довше двох хвилин. Василь заглянув до ями. Морозом пройняло його наскрізь, він запремпів, як у пропасниці, від дождання й непевності. В ямі було темно, як у комині.

— Що там, Михайло, що там?—крикнув батько до ями.

Замісць відповіді, Михайло зашарпав ливвою, але дуже слабо.

Батько не знав, що сталося, чого треба Михайлові й чому не відповідає.

Шарпання почулося вдаруге. Батько догадався, що може це син дає знак, щоб його випягапи.

— Але чому він запах, чому не каже, що сталося?—думав собі батько, працюючи з усеї сили при корбі.

Ух, як тяжко корба йде! Тяжче чомусь, як звичайно. Чи то його руки старі

знемогли від довгої роботи, чи від непевного й прівожного дождання? Поволі підходить п'ягар до-гори, поволі вириває з непроглядної пітьми, що залягла в споду. Крупячи, Василь нахилився над яму... Господи! Це що? Густий, нафповий сопух ударив його, мов обухом! „Дав бог! Дав бог!“—скрикнув Василь. Тієї хвилини почув паку радість, паку силу!... Його око поглянуло в глибіню... А це знов що?... У киблі сидить його Михайло, не оперзаний ливвою, як звичайно, а лиш одною рукою за неї держиться. Друга звисла до-низу. Голова безсило спадає на груди, якісь корчі підкидають її до гори... Але корчі, що разу слабші, рідші.. Осбуже голова зовсім до долу звисла... хвиля спрашної непевності... Друга рука пустила ливву, кибель похитнувся—й Михайло зі спрашним глухим зойком повалився в безодню й щез у густій пітьмі. Із глибини чупи лиш, як бовпнув, мов колода, в кип'ячку. А там не чупи нічого більше... І все це спалося так прудко, так несподівано, що Василь довгий час сповпів, нахилений над ямою, не знаючи, що воно значиться. Спояв, мов у якомусь запомороченню, не випускаючи із рук держална корби. Нічого не думав, нічого не п'ямив, не чув, не бачив... Аж ось протверезив його густий нафповий сопух, що садив із ями, мов із комина. Тямка поволі верпалася, а з нею й спрашна певність. „Пропав хлопець! Оптто щастя!“—були перші його слова.

Але коли зовсім опам'япався, напала його пропасниця. Бачилося йому, що якась

сильна, невидима рука пхає його в глибіню, що якийсь голос кричить йому над ухом: „Скачи й ти і гинь з ним разом! Яке пвоче життя буде тепер? Скачи, скачи!“ І нещасний батько чув у собі скажену охоту скочити в ту темну, пекельну безодню й загинути враз із сином. Аж коли вже зовсім був нахилився над ямою, відпхнула його від неї друга якась сила — рука природи, що раз-у-раз і всюди береже свого життя.

Нарешті нещасний батько надумався. „Що владжу сам?“ Це одне питання прояснило йому все. Мов божевільний кинувся городом до хати, гукаючи що сили: „Рятуйте! Рятуйте!“

Збіглися на крик і свої, й сусіди. Ніхто не знав, що сталося, кого рятувати. Лиш материне серце прочуло зараз, що воно є. Нещасна мами заломила руки над головою, й ойкнула й впала без пам'яті там, де стояла.

Що було робити? Як рятувати нещасного? Зпочатку ніхто не хотів лізти в яму. Боялися задухи. Лиш батько напирався: „Пустіть мене та й пустіть! Вирятую його, вирятую, а ні, то най-же й сам із ним пропаду!“ Ледві задержали бідного Василя.

— Тапу, тапунцю!—говорив Іван.— Де вам лізти? І йому не допоможете, й самі задушитесь! Волю я. У мене голова міцніша, швидче випримаю!

На тім і стало. Двох найсильніших пристало до корби. Івана оперезали добре линою й спустили до-долу. Задуха в ямі була велика, але хлопці пильно справлялися, й незабаром Іван крикнув зі споду,

—знак, що найшов брата. Вони тепер взялися ще швидче підп'ягати кибель у гору.

А поки це діялось, другі пверезили мапір. Згодом-перегодом вона прийшла до пам'яті.

— Мій сину, мій Михайлику! Що з ним? Де він?—були перші її слова.

Бідна мами! Волиш не допитуватись! Лежить пвій син страшний-страшний, весь облихий відразливим густим плином, мов смолою. А те лице, що перед хвилию таке хороше та привітне й любе, тепер посиніло й надулося в страшних смертельних муках! Бідна мами! Тікай від того проклятого місця, не озираючись! Не поглядай на того, що ще перед годиною звався твоїм сином! Його, сердешна, не порятуєш,—лиш серцю жалю завдаси!...

V.

Якось-якось обмили бідного Михайлика та й положили на лаву під вікном у старій хаті батьківській. Лежить бідний парубок, — пишний та рослий, як явір широколистий. Лиш приязне личко, синесине мов буз, свідчить про страшну муку, яку перпів умираючи.

А де-ж ненька-спаренька? Чому не заводить, не голосить по покійнику, слізоньками обмиваючи поморщене добре лице своє? Чи вона-ж його менше ніж других любила? Чи жалю по нім не чує? Ой, не менше від других любила вона свого Михайлика, — й жаль її, лиш бог знає, який тяженький. Лежить стара ненька

в коморі на постелі, не може й голови звести, не може й рукою повернути! Останнє нещастя добило її. Як побачила свого синочка неживого, та й ще такого, яким його з ями видобули, впала без зойку, без голосу, як билина підкошена. А Василь Півторак, гляючи на неї, як лежала, мов нежива, коло неживого Михайлика, вишептав лиш оці слова: „От щастя! Ще доведеться два похорони враз ісправляти!“

Відтерли Василиху й занесли до комори. Лежить нещасна мати, як дерева колода, — худа, нужденна, безсила. Пожовкле й поморщене лице без усякого виразу; очі мупні й запалі, мов каганець, що догорає, світяться; сині вуста легко ворущаються... „Михайлику мій!“ — шепоче бідна мати та й захлипає, як дитина. А більш нічого...

А її Михайлик лежить у світлиці — спокійний, незатурбований. Байдуже йому тяжка гризота батька, яку той, мов змію, в серці криє; байдуже йому й неміч та розпука матеріна; дарма сумні шепти й молитви людей, що товпляться в сінях, головами похипують, руками помахують та словами стиха перемовляються: „Ну, й хто-б того був сподівався! Добре то той казав: грім щастя об хату, та й хата розпадеється! Та й що за парубок! Господи, пвоя воля над нами, грішними!“

А Василь Півторак, мов приголомшений, поволікся до пан-отця.

— Слава Ісусу, пан-отчику!

— Слава на віки! А що там, Василю? Чув я, що нафту добув?

— Та так, егомоспуню!.. Але нещастя... Сина мені задушило...

— Ага, так-так! Ну, бачиш, який ти необережний... Чому-ж ти млинка де не роздобув, та свіжого повітря не намлинкував до ями? Бачиш!

— А бачу, пан-отче, бачу на своє лихо!

— Ну, й що-ж в тебе чувати?

— Та нічого егомоспуню... Я прийшов, щоби грішне тіло земленьці віддали.

— А, так, так! Святий обов'язок, слухняна дитина була... Знаю, знаю! Ну, Василю, але ти тепер багач!..

— Та який, егомосьб?

— А, який? От кип'ячка добулася... бачиш, господь благословив.

— Ой, егомосьб, не говоріть, благословив! Волів-би мене був так ніколи не благословити! Що мені з тої ропи поганої, коли мій синочок у ній смертоньку найшов?

— Так, так, ая! Добре ти говориш! Ну, небоже, ти тепер можеш і церкві божій чимось допомогти. Бо ті гроші однак тобі не милі. Правду я кажу?

— Та правду, пан-отчику.

— А бачиш, небоже! А мені за похорон п'ятдесят золотих. Ну, га, що? Це тобі тепер ніщо!

— Ей, егомосьб, то за багато! Бійтеся бога, в мене тепер така гризота, де мені ще поргуватися?

— То байка, небоже! Але що треба, то треба! Не поможе!

— А ще он і моя спара, бідна, догорає, ледві, ледві. Хто знає, чи ще пиждень продихає. Знов видаток, а готового, пан-отчику, нема!

— Га, то згодимся за обидва похорони разом. Даси вісімдесят золотих, небоже!

— А пек-за-пек, егомосьть! А ви що говорите!—скрикнув бідолаха Василь, вражений до глибини серця такою бесідою. —Щоби я для живого християнина наперед похорон торгував?

Він не міг далі говорити. Щось буцім здавило його в горлі, й він схилився й підняв капелюх, що лежав на підлозі.

— Ну, ну, то я жарпував,—сказав усміхаючись пан-отець.—Нема в тім нічого злого. Ну, ну, йди, небоже, а я вже там завпра надійду. Бач, треба з честію тіло поховати, треба ще з Попелів пан-отця запросити. Уваж-же й ти мене. А тобі п'ятдесят золотих пепер, то так ніби в пальці пріснути, небоже!

— В ласці божій оставайтесь здорові!—ледві промовив Василь, виходячи.

— Ходи здоров, небоже! Гм, гм, ая!..

VI.

— Куме Василю! Бог дав, бог і взяв, його воля свяпа!

— Свяпа воля божа, кумцю солодкий, на що в тугу вбиваєся?

— Ніби то щось поможе! Спалося, то вже не відстанеться!

— Журбою поля не перейдеш, говорили мої патуньо небіжчик!

— Дай, боже, душенькам змерлим рай світлий, блаженний, а нам грішним прожиток часливий.

— Не сумуйте, куме Василю! От дить, ваша стара небога також уже

догорає! Що буде з газдівства, з усього? Змагайтеся на силу! На ваше здоровля!

Так потішали сусіди, щирі душі, Василя Півторака, сидячи за столом при горілці. Василь нічого не говорив, лиш сидів, підперши важку від гризоти голову руками.

— Ей, кумцю солодкий! Дайте-бо спокій, не сумуйте! Таж нам усім пуди дорога, чи скоріше чи пізніше. От випийте з нами ще трохи, забудеться лихо. Адить, незадовго егомосьть надійдуть з парастасом ¹⁾. Годі-ж вам туманіти, треба лад у хаті робити.

— Гей, гей, моцний боже! Чому ти мені віку не вкоротив, як мав його взяти? На що пепер я на світі здався—промовив глухим, прибитим голосом Василь.

— Ей, кумцю, не грішть! Най господь все зле відвертає! Най ось на тім станеться! На що вовка з ліса викликаєш? Лиха доля не спить!

— Ой, не спить, не спить!—простогнав Василь.—І мені не давала спати. Все мені шепотіла: „А йди-ж, копай, а побачиш, що там буде!“ Я, дурний, послухав, пішов, та й от до якого припадочку докопався! Михайлику мій милий, синочку мій солодкий! Чи на те-ж я тебе ховав, годував, як соколика, щоб тебе нині до такого шлюбу виряжати?..

Грубі слъози покопилися долі Василевим лицем і звисли на шпакуватих, сприжених вусах. Сусіди, приятелі знов почали потішати його, приговорювати,

¹⁾ Парастас—заупокійне богослуження.

приохувати... Василь поволі трохи розговорився в їх кружку, випив одну порційку ¹⁾ грітої з медом горілки, далі й другу, третю... Кров непомітно живіше закружила в жилах, гадки непомітно плуталися, товпилися, одна другу витискала й морочила, а на серці якось тепло робилося, біль менше докучав, жаль швидче розпливався в слъозах, гризота розтавала від того тепла, мов сніг від весняного сонця.

— Ей, Михайлику мій, синочку мій! — приговорював з написком, мов шпотаючись, бідолаха батько, спорожняючи одну порцію за другою. Сльози де-далі, частіше капали на дубовий стіл. Сусіди розмовляли все спиха, повагом, а в ухах Василевих їх розмова де-далі, то невиразніше оддавалась, мов плескіт води на броді, мов шелест листя в осені. Його рука мимовільно наливала червоний, гарячий напій і виливала його з порції в горло, мов розжарене вугілля, що все дужче збурювало в нім кров, зворушувало гадки.

— Ей, Михайлику мій, синочку мій! — лепетав він, мов у нестямі, впираючи слъози рукавом.

— Куме Василю, встаньте, перестаньте плакати! — загомоніли сусіди. — От глядіть, егомість прийшли парастас правити! Ходіть до хати!

— Вічний упокой його душенці! Ходім! Михайлику, синочку!.. — лепече Василь, шкандибаючи до хати.

В хаті світло палає круг покійника, й миру повно й два попи парастас

правлять, і два дяки хриплять та бегечуть свячені пісні. А Василь спав край одвірка та дивиться та прислухається, а якось не може розібрати, що воно це й до чого? Світло якось непевно мигтить йому поперед очі, посиніле лице покійника що хвилі міниться, скоро хоче до його батько придивитися довше, а на серці йому якось легко, мов справді виряжає сина до шлюбу, а не на „вічну дорогу“. Лиш чує добре, що слъози ще й досі не переспали капати, а люди сумно на нього ззираються та шепочуть: „Бідний батько! Серце йому крається! Де-ж бо то, двох синів, як соколів, до року поховати! Ще добре, що третій лишився, а то бідолаха-б зовсім пропав!“.

Василь чув опі слова, але сам знав, що йому якось не так дуже жаль, як уперед було, що його гадки, блукаючи манівцями, де-далі, все рідше нагадують про Михайла. Але слъози сами пливли й пливли з його очей, хоч гадки не знав куди блукали.

Скінчився парастас і пан-отець велів принести домовину та зложити в неї мерця. Василь придивлявся зачудований до двох парубків, що придвигали тяжку пруну, збиту з грубих дощок, і замештались коло покійника. Свічки повідставляли, хрест, що спояв у головах умерлого, взяли на бік, зняли пологно, котрим був накривий, а далі здвигнули тіло та вложили у деревище. Василь, що досі спояв тихо й неприпомно, почув тепер, що ніби його щось укололо глибоко в серце і скрикнув голосно:

¹⁾ Порційка — чарка.

— Михайлику мій! Синочку мій!

Голос той вирвався так несподівано різко й серед загальної понурої тиші, що в одній хвилі цілий писк людей, жінок і чоловіків, скупчилося круг нього, помішаючи та розважаючи його смуток. Парубки тимчасом закрили віко пруні, взяли свого повариша й понесли з хапи, вдаривши на обох порогах прунюю по при поклони. Труна глухо задудніла, немов говорила:

— Бувайте здорові! Забудьте про мене, най моя пам'ять не пруге вам сумом щасливих хвиль життя! Бувайте здорові, щасливі, веселі!..

Аж на цвинтар тісна громада людей проводила Василя, помішаючи та розважаючи його смуток. Але Василь не млів, не плакав, не говорив нічого, а йшов, мов дерев'яний, мов нічого не тямив. Лиш часом уста його ворухилися прошки, щось переліпало по його лиці, що одначе більше скидалося на сміх, як на жалб. А коли по похороні добрі люди назад привели його до-дому, він усе ще рушався, мов дерев'яний, не говорив, не плакав, не зіпхав. тільки очі його нерухомо дивилися перед себе. А коли дома сказали йому, що й його жінка віддала богу духа в тій самій хвилі, коли виносили з хапи її сердешного Михайлика, він спояв, мов дерев'яний, не говорив, не плакав, не зіпхав, тільки очі його нерухомо дивилися перед себе.

Сусідки й сусіди знов помішають, знов розмовляють, знов частуються. Василь сидить межи ними, — порція, кружачи,

не минає й його, — а що більше п'є, то помітніше оживає. Вже й говорить, і плаче, й очима навкруги поводить... Ніч настала. Василь, хлипаючи, вправ на постіль і твердо заснув. На другий день прокинувся, мов поповчений і немало зачудувався, побачивши знов пруню на лаві. А йому-ж мерещилося в голові, мов крізь сито, що вчора в нього був похорон. Навіть той біль гострий почув знов у серці, що пройняв його був учора, як брали прупа з лави. Чи то може сон був? Відки-ж цей мрець?..

VII.

І знов у Василевій хаті писк народу, гомін та охкання й шепти кумочок. І знов до нього бідного писнуть з усіх боків жадані й нежадані приятелі, помішаючи, жалуючи та приговорюючи. І знов чарка кружляє й співи повів та дяків розлягаються в хаті, в сінях, на оборі; клуби диму сунуть із кадьниць і в'ються по під стелею над людськими головами. Василь не тямив добре, як увесь той писк і гомін провалив мимо нього, а на другий день по похороні, коли прокинувся, й оглянувшись по хаті, побачив, що він сам один, мов серед вимерлої пустки, то подумав на хвилю, що це все був сон поганий. Аж згодом продрухавшись добре й оглядаючи по всіх закутках сліди вчорашньої оказії, переконався, що це правда достопісна, що він — сирота, круглий сирота на світі.

Сирота? А в нього-ж ще один син зостався, Іван. Де він, що з ним? Чому батько, своє сирітство згадуючи, не згадав про нього, про свою єдину тепер поміху?

Дивно нераз буває між людьми. От, лучиться, в батьків діпочок кілька—й добрі всі, слухняні, робучі, покірливі. Казав-би, чого й бажапи? Любов батьківська, як сонце, всім рівно світить. Та ні, не так воно. От поглянь, то побачиш. Батько найліпше полюбить найстаршого, мапи найменшого, або як там, а середуше межі ними жие й робить і все ані тато ні мама його не помічають, ні попестять, ні похвалять ні за що. І росте воно в хаті, мов чуже; привичне до самоти й мовчання, а батьки дивляться на нього, коли переходить мимо них, а їх гадки бачуть другу, більше люблену дитину перед собою.

Таке було й з Іваном. Опақ коли-небудь спитати було Василя про Івана.—„Іван, — каже Василь, — мій Іван? А, він у мене дитина пиха. Але подивіться, що воно з того Михайлика за дужий парубійка! Золото не хлопець!“ А спитати було небіжки Василихи: „А що, Василихо, ваш Іван поробляє?“—„Та що-б вам поробляти? Десь певно щось у сподолі пипнає. А Михайлик он пішов до сіна, та й не знаю, чи верне, біднячко, до обіду? Ей, по-то хлопець з нього зробився, як квітка! То моя поміха, то мій синочок!..“ І так усюди й все бувало. Чи батька, чи мапір спитати про Івана—все на Михайлика звернуть. Іван був середуший межі

їх дітьми, й хоч слухняний, іпихий, батькам покірний,—все проходив мимо них майже непомічений. І брапи хоч увесб вік у злагоді й приязні жили, та все-таки за прикладом батьків і собі почали мимоволі з гори дивитися на Івана, вважапи його за слугу дома, за щось нижче від себе. Іванові нераз гірко приходилося слухати наказів молодшого брата й нераз за-для того доходило в них і до маленьких передирок. Але ніколи не приходило й на думку бідному хлопцеві оглядатися за глибшою причиною того, ніколи він не брався розтрясати те, як і чому так із ним поводяться родичі.

Та втім не можна сказати, щоб вони його не любили! Хрань боже! Адже-ж Івась був їх дитина не менше других, адже-ж ніколи їм не спикрився ні непослухом, ні прикрим словом. Але все-таки його любили не так, як найстаршого та наймолодшого. Ось, наприклад, раз везли вони сіно крупим переїздом по-над річку. Михайло воли поганяв, а Іван і батько віз придержували, щоб не звернувся. Десь, не преба, якась вибоїна попалась, віз перехитпнувся на Іванів бік, саме на найстрашнішу западню. Старий батько й не дожидався Іванового крику, а блискавицею кинувся до його. І бачите, як-би був на волосинку пізніше встиг, був-би віз доразу перевалився й бідолаха Іван був-би смерти пожив під вагою. А то вдвох причепилися до васага, а на Михайлика крикнули, щоб живо волів нагнав, і духом перемчали по-над западню в брід. А коли стали в броді волів поїти, й Іван зняв

сорочку й промивав закрівавлене плече, яке в тій страшній хвилі передер суковатий щабель, старий Василь сплюнув від себе, відсапнув разів два або три, й міряючи очима перебуте небезпеченство, проворкопів якомсь сердито: „Пек тобі, маро, щезай! Та вже чорт бери віз і сіно, а було-б мені хлопця збавило! Ігій!“

Ну що-ж? Хіба, значить, Василь не любив Івана?

Але тепер, коли не спало обох його коханчиків-синів, коли не спало старої, що все пильно вештаючися по всіх усядах, буцім оживляла й наповняла хату, яким-же круглим сиропом почув себе Василь! Тяжким мертвецьким сном проспав він ніч по тяжких похоронах. А коли збудився, вже сонечко піднялося високо на небі. Оглянувся круг себе: в хаті ні живої душі. Іван ще вчора згодив двох парубків і вже давно пішов до роботи. Треба було поратися коло видобутої кип'ячки, щоб грошей роздобути та посплачувати за заставлену нивку й за похорони пан-опцеві. Іван, призвичаєний змалечку до невсипущої праці, не ждав патового наказу й нехотів перебивати йому сну. Сам полагодив із спекулянтами, що один перед другим перлися закупувати у нього кип'ячку.

Торгу добили живо, а старий Василь, уставши, мав лиш піти підписати контракт. Іван за той час, узявши завдаток на руку, як стій поспішив до „механіка“ (був це простий столяр із Дрогобича, що під тою шумною назвою думав туп доробитися грошей) й закупив млинок

до перевіпрювання закопу. Далі накупив ще бочивок, в коприх, як умовлено було, мав доставчати кип'ячку до свіжо збудованої дестилярні (до „люпрунку“, як говорили робітники) й принявся чарпапи й видобувати з глибини земний скарб.

Живо йшла робота. Найняті робітники балакали, жартували, а Іван все мовчки робив. А за той час Василь ледві-ледві звівся з постелі, став серед хати, й оглянувши пустку та нелад кругом себе, важенько заплакав, немов на погорілищу. Довго сидів неборака під вікном на лаві, на тім самім місці, де так часто видав свою небіжку, чи з моповилом, чи з якою-будь другою роботою в руках.

Сумно, поволі, важко волівся час у посиротілій хаті. Не було кому ложку справи зварипи. Василь неначе зовсім страпив голову, ходив по всіх закамарках, мов загорілий, не робив нічого, не говорив нічого,—все лиш у думках та в думках. Іван знов уже при роботі,—все господарство взяв на себе. Не мав бідний хлопець серця, ні відваги закликати й батька до якої-будь роботи, бо бачив його сум тяжкий. Не знав він, що робота—то лік на сердешний біль і пугу, й давав тому болеві де-далі більше рости в серці в старого батька. Але частенько, вертаючись у вечері до хати, заставав Василя незвичайно плачливим та говірким,—знак, що старий сирота з нуди та туги почав напиватися, щоб залиши „хробака в серці“. Не мав Іван смілости вимовляти за те батькові, лиш повечерявши що там було, лягав спати й засипляв скоро твердим

сном, не слухаючи, як Василь нераз до півночі пендичив: по плакав, по знов говорив.

І сусідки та своячки частенько навідувалися до Василя, без уваги на його нехтіть, надокучаючи йому розважанням та порадами, непокоячи його своїм переконливим гамором, хоч іноді де-що й допомагали в хатній роботі. Але нераз не заставляли Василя в хаті й ішли шукати його до комори. Тут стояла ще незаймана смертельна постіль його небіжки, в другім знов куті, в засіці, стояла звичайно баклажка з горілкою, що нею бідолаха Василь силкувався приглушувати свій біль та свою нудоту. І нераз сусідки чули, як ходив він по коморі тяжкими кроками, хлипав, мов дупина, або голосно говорив щось, обертаючись до кутка, хоч слів його крізь стіни не можна було розібрати. І сусідки кивали головами та перешептувалися межі собою, що, мовляв, „це певно небіжка ходить“. І небаром, мов у дзвони вдарив, на весь Борислав стала чутка, що Василиха ночами навідується до свого чоловіка за кару, що сам самохіть згубив марно своїх двох синів із білого світу.

Але Василь не чув і не догадувався нічого, що про нього в селі говорили.

VIII.

Іван, роблячи контракт із спекулянтами, скільки мусить постачити до певного часу кип'ячки, помилився надто що до багатства ями. Немало спричинилися

до того й самі ті, що з ними він годився. Вони йому говорили, що яма багата, що кип'ячка буде раз-у-раз підпливати, так що за день ледві встигне вичерпати те, що за ніч підійде. А тимчасом не минуло й пижня, а кип'ячки не спало в ямі, а нова не хотіла підпливати. До контракту ще треба було немало, а туп годі було добути більше. Іван ждав день, ба й другий й третій—кип'ячка не підпливала. Треба було або копати глибше, або що; а ні, по біда, бо спекулянти день-у-день налягають, чому не довозить решти. Бідному Іванові прийшлося круто, хоч гинь. Грошей батько взяв половину з того, за що згода була; поплатив довги,—ну й не лишилося при душі й стільки, щоб можна було копати далі. Знав Іван це добре, тому й не заходив із батьком ніколи в розмову про ті діла, а ждав неперпеливо, поки кип'ячка таки підійде.

Але кип'ячки годі було дождатися. А тимчасом швидко надходив час, коли Іван мусив додержати контракт. Мало не до розпуки доведений тим, що надії вічно дурили його, зважився нарешті парубок таки поговорити з батьком про все. Одного вечора, коли на дворі вітер вив і сік у вічі дрібним холодним дощем, Іван, увійшовши з сходу, повисив шапку на кілок, розложив огонь у печі й наладив миску бульби, щоб пекти її в грані на вечерю батькові й собі.

Василь, якому ноги від надмірного вживання горілки не спаткували, а лице горіло, сів на припічок, і не кажучи й слова, наставив руки до вогню.

— Тапу,—почав Іван несміло,—опт зна-
еше, лихо з нами...

— Ой, чи не ще! Певно, що лихо, мати
вмерла!—лепетав Василь, підносячи ру-
кав до очей.

— Не те, папуню! Вмерли мама, ну,
дай їм, господи, душеньці легко! Що вра-
дить чоловік проти божої волі? Але шут
ще инша біда. Купці кип'ячки допомина-
ються, а шут у ямі ні краплі.

— Дай їм! Дай їм усю, що є! Яму й все,
най собі беруть! То кров мого Михай-
лика бідного!

— Ну, а що-ж нам робити? З чого
будемо дихати?

— Що робити? Бога хвалили!—сказав
Василь пвердо й замовк. Дарма Іван
пробував домовитись з ним до чогось
та порадилися. Василь мовчав і мовчав,
лиш хвиля від хвилі хлипав, мов дитина,
хоч сліз не було видно на його лиці.

На дворі почулося чалапкання, немов
хто пробирався по глибокім, глинястім
болоті; сінешні двері рипнули, й в хату
війшов височенний, худий, каправоокий
Шміло. Довга його бекеша, прогнила з
долу в болоті, випорочилася сподом і ви-
сіла, як довге дрантя, та билась об худі,
запалапані липки. Руде волосся ледві де-
куди виказувалося з під пом'ятого капелю-
ха, а червона як жар борода стриміла
долі, гостра, мов огненний клин.

— Дай боже!—сказав він коротко, вхо-
дячи до хати й доторкаючись своєю су-
хою, заропленою рукою капелюха.

— Дай, боже, здоровя!—відказав понуро
Іван.

Василь стрепенувся, побачивши Шміла;
обернувши пропті нбого помарніле лице,
блукаючи поглядом, він вдивлявся в нбого
з виразом якогось несвідомого, дити-
нячого переляку.

— Ну, що?—спитав той, підступаючи
до Івана.

— А що-ж-би? Лихо!

— Як лихо? Чому лихо?

— А не підпливає кип'ячка, та й годі.
Що враджу? Я гадав копати далі, та оп
грошей нема.

— Ну, а що-ж буде з нами? Ви знаєте,
контракт позавтру виходить...

— Га, знаю, але що-ж я можу зробити?
Оп хіба так... Ви дали папові половину
грошей, по ніби за 500 киблів... так, чи ні?

— Ну, так,—сказав Шміло й кивнув
головою, а його довга шия випанулась,
мов у копа, що простягаєтьсв вздовж,
гопуючись упасти несподіваним скоком
на мишу.

— А я вам доставив уже 800 киблів,
по ніби до контракту ще лиш двісті
бракує. Знаєте що, заплаіть ви мені
за тих триста киблів, я з тими грішми
розпочну далі роботу й достачу вам
решту.

Шміло лукаво усміхнувся.

— Ге, ге, ге, які ви, Івануню, мудрі, дай
вам боже здоровя!—сказав він і покле-
пав Івана по плечі.—Але воно так не піде!
У нас не таке право. Позавтру ваші три-
ста киблів пропало, бо ви не додержали
згоди. А я ще з міста звезду панів і по-
шукаю собі на вас решти. Знаєте ви
таке? Га?

— Жартуйте здорові! — сказав Іван, усміхаючись через силу, хоч справді ці слова вкололи його глибоко в серце, і якийсь непевний холод пробіг йому поза спиною, мов від дотики гадуки.

— Я не жартую, бігме, що ні! Пощо мені жартувати? Мої гроші пропадають, мені не до жартів! — говорив Шміло, а бідний парубок вдивлювався тимчасом в його сухе, костисте й вижовкле лице, неначе не міг зрозуміти тих слів, або сподівався, що ось-ось лагідніше чуття заблисне на тім пожовклім виді, що так немилостиво всміхався.

Але вид Шміла не змінявся. Іван одвернувся від нього й поглянув на батька, що за час їх розмови сперся був чолом об комін, зложив руки на підігнутих колінах і задрімав.

— Тату! — мовив Іван, торкаючи його злегка рукою за плече, — тату!... Чи ви чуєте? Ось Шміло прийшов, допомагається кип'ячки. Що робити? Порадьте мене?

— Все йому віддай, все, най собі бере! — пробурмотів напів сонний Василь. — То проклята робота! Два сини мені згибли при ній, стара вмерла!.. Проклята робота! Щастя не принесе...

Лице Шміла зясніло блідою іскрою радості.

— О, бачите Йвануню, що ваші татуньо не такі дуже вперті, як ви! Знаєте що? На що вам клопіт на голову? Продайте мені закіп! Він вам і так тепер не несе пожитку, а станете копати, гроші підуть, а хто знає, чи що буде! А так ліпше.

Я вам ще доплачу, сто ринських! Ну, що вам треба?

— Ні, того не буде, — промовив твердо Іван. — Роби, що хочеш, а продати частки, не продам.

— Ні, то я собі сам куплю, без вас... Гадаєте, що як панів зведу, то ваша правда буде? Побачите, що й кип'ячку спрапити й закіп мій буде. А так волите взяти сто ринських і позбутися клопоту. Ні?

Іван не знав, що робити. Він пам'яв добре, що Шміло не дуже то й багато перехваляється, говорячи про панів і про їх правду; він здавна, змалечку, звичаєм усіх селян, чув великий страх перед тими страшними людьми, що мають право (йі біг знає, відки вони набрали того права!) кожного разу прийти, відсудити або присудити, що їм кому злюбиться, й проти того бідний селянин ніяк нічого не вдіє, хоч-би й яку кривду потерпів. Але-ж із другого боку бачив Іван, що й Шміло кривдить його немилостиво, що частка з закопом варта вдесьтеро стільки, що він дає. Що було робити? Іван почав знов роздрухувати батька, й той ледві-ледві зрозумів, яка справа заходить. І Шміло не оспавався з боку, а час від часу докидав своє словечко, виставляючи Василеві то страшні суди панські, то знов свої корисні умови. Довго вони сперечалися. Іван твердо стояв, щоб не продавати частки, але Василь раз-у-раз псував діло й вкінці хитрий Шміло таки на своїх поставив.

— Ну, Василю!—кінчив Шміло розмову, ви добрий чоловік, а ваш син, то такий пвердий, що й не приступай до нього! Але що мені до нього? Ви ще шупт газда, вам вільно порядок робити. Ви завтра прийдіть до писаря, та й там напишемо всю згоду. А я зараз виплачу, що там прийде. Чи так?

— Та так, так!—сказав лїниво й неохоче Василь.

— Ну, то бувайте здорові! Добраніч!

— Здорові ночуйте!—сказав Василь, і Шміло вийшов, рипнувши дверми, та й шез у пітьмі. Лиш глухе чалапкання по болоті свідчило, що він пішов.

Огонь ледві-ледві меркотів іще mezi челюстями, кидаючи кривавий відблиск на припічок. Іван стояв німо, опершись ліктями на комин, а Василь почав перебити печену бульбу, не проговоривши й слова до сина. Тяжка задума насїла, мабуть, на Иванову душу, та нелекше, бачилось, було й Василеві. Але поки що обоє мовчали, й в хаті було так тихо, так сумно, так мертво, немов саме пер була хвиля, коли померші душі обходили невидимо кругом хати, й від їх мовкло все, тихо, глухло, завмирало...

IX.

Довго сидїли батько з сином, не говорячи й слова. Нарешті Іван перший перервав мовчанку.

— Тату,—сказав він,—ви дуже зле зробили, що так легко далися на підмову.

Василь мовчав, понуривши голову й дивлячися нерухомим поглядом у полум'я.

— Не треба було продавати частки, хто знає, може-б...

— Чи не спулиш ти свою хавку?—крикнув нараз Василь.—Чи ще й ти мене будеш доїдати? Мало мені свого лиха?...

Це було перший після подвійних похорон раз, що якийсь живіше чуптя заворушилося в його душі. Але на цей раз воно привало лиш хвилину, й Василь як стій знов спер чоло на крису комина й німо вдивлявся в грань, що мигкопіла й згасала попрохи. Та не так було з Іваном. Йому справді досадно було на батька, що так легкодушно пускає від себе своє добро, й він, помовчавши хвилю, почав знов спокійним, рівним голосом:

— Не гнівайтесь на мене, тату! Я правду кажу. Що те ховапи. Всякий вам те скаже. Частка з закопом варта найменше 800 ринських, а ви пустили її за 120.

— О, який мені шупт таксапор! А чому ти з того закопу не начерпав стільки кип'ячки, щоб не попрїбно було нічого продавати?

— Або то моя вина? Що я в цьому винен?—відаказав Іван.

— Мовчи, дурню!—крикнув розлютований Василь.—Доки я ще живу, не смієш мені під ніс тикати: те так роби, а це так. По моїй голові, про мене, давися всім, а тепер ще спулюй слухи!

— Я те знаю,—відаказав Іван твердо,—як так будете й далі порядкувати, то чорт який, а не що лишиться по вашій голові.

— Не будеш ти тихо, щенюку поганий! Не досить мені своєї гризоти, ще ти мені будеш дорїкати?...

Василь грізно оглянувся кругом себе, немов шукаючи чогось, чим-би приручно було вилити свій гнів на Іванову спину. Але нічого не було під руками. А Іван спояв при комині незляканий, з жалібним видом, і буцім не бачив батькової погрози.

— Я змовчу, тату, я знаю своє право. Але вважайте, що все на вашім сумлінню лежить, що з кожного шматка батьківської земельки, яку віддасте в погані руки, прийдецься вам перед богом тяжкий рахунок складати!

Сказавши те, Іван вийшов із хапи й пішов ночувати до стайні.

Василь остався сам і довгий час, як уперед, вдивлявся нерухомим поглядом у грань. Лиш кров живіше ходила по жилах, а очі грали гнівом, що згасав так само звільна, як грань межі челюстьми.

Дивна була Василева натура. Доки оставини життя неначе обминали його й лишали в самоті, допи туманів він сам один, гризся й забував про світ та людей. А коли гадка про давнє щастя й теперішнє сирітство та страшну погибіль двох любих синів занадто глибоко шпигала його серце, він заливав того невмолливого хробака-гризуна єдиним ліком наших бідних хліборобів—горілкою. Але тепер життя зачало знов його чипати, її саме нині вразило його в болячу сторону серця, діпкнулось пам'ятки по Михайлі, нагадало його загибіль. Годячися з Шмілом, бідний Василь тяжко терпів сам у собі й часто сам не знав, що говорив. А тут ще тверді, спокійні та жалібні й, як сам те почував, доразу правдиві слова

Івана вразили його ще глибше й розжарили полум'я гніву. Він сам не знав, на кого був дужче злий, чи на Шмілу, чи на себе, чи на Івана. І чого вони взагалі хопяць від нього? Чому не лишать його в супокою? Чи він їм набивається, чи жадає чого від них?...

Такі гадки ходили по Василевій голові й не відступали, немов унадливі мухи, доки сон його не зміг і цілковита пітьма густим стовбуром не залягла хапи.

А в голові Івановій чи не снувалися ніякі гадки?

Василь певно, сидячи на припічку й вдивлюючися в грань, і не подумав, що може його синові прикро приходилось цієї ночі, що може бабуся-гризопи і йому засіла в головах. А так воно й було. Неспокійно перевертався Іван на соломі в сподолі. Він цілим тілом премтів од холоду й не міг ogrітися. А гадки його гуляли по цілім „патовім“ газдівстві, по обійстю, по полю. І всюди бачив він нелад та занедбання, що скрізь закрадалися. Обірнику¹⁾ на ниви й не зачинано возити, а тут вже зима настає. Одна нивка всього спокладжена під яру пшеницю й лиш усього-на-всього шкредок²⁾ засіяний озимим життям. Ну, що-ж тут на рік починати? А в сподолі порожньо, в коморі порожньо; торішнього року не дородило. А ще до того тато частку продає! А ще до того з закопом! Хіло знає,

¹⁾ Обірник—гній.

²⁾ Шкредками звуть підгірня шматки поля, відірвані від більшої цілоти, як от де між прилісками, або на горбочку між вогкими сіножатями.

може як-би було ще з-на сажень прокопапи, була-б знов кип'ячка пустилася? Хто знає, якого скарбу збувся батько за 120 ринських... „Ех, голово стара, нерозумна!...“ — пробурмотів Іван крізь зуби.

Довго ще перевертався, не знаючи, що почати, щоб бодай решту поля зберегти. Далі рішився піти завтра при святій неділі до пан-отця розповісти, як що є, й просити поради. На тім і заснув.

Х.

Була свята неділя. Невеличка, стара бориславська церковця спояла сумно на пагірку за селом. Не опіювали її вікові, розлогі липи, як звичайно буває по інших селах. Кладовище з позападальми могилками спояло голе й виднілося далеко на село, мов бездушне, в'яле лице смерти, погрозової на все, що лиш побачить. Напів розвалена трупарня опиралася об стару, голову вербу, котрої гілля стриміло над нею замість стріхи. З другого боку спирчала гостроверха дзвіниця, що вся пряслася, коли на ній дзвонено. Та й дзвони-ж то гули якось так сумно та недоладно, мов справді тільки в них і діла, що голосити по покійниках. Саме тепер вони продзвонили на хвалу божу, а з села йдуть перевулками та півперечками жінки й чоловіки до церкви. Єгомость ще не надійшов, пож і церкву не відмикано. Громадяни скупчилися на кладовищі, балакають, регочуться та зіпхають важко—як кому до чого...

Аж ось згори горбком надійшли пан-отець із паламарем, та й ще з якимось третім чоловіком.

— Ов, а по що, що Півтораків Іван до ксьондза ходив?—сказав хтось у гурті.

— Певно старий потовк його зп'яна,—сказав другий.

— А чи чули, кумунцю, що небіжка Півпорачка ходить що-ночі до чоловіка?

— О, говоріть, п'адже Микишишин Петро на свої очі бачив якось, як ішла. Та й он Калинчина Гапа розповідала, що, каже, йду я в беріг глину копати, от так мене мама ввечері виправили, дивлюся... Гідна-поважна газдиня не докінчила свого оповідання, бо в пій хвилі надбіг паламар, випереджаючи пан-отця, протовпився до дверей і, відмикаючи їх, крикнув:

— Тихо, баби! Туп не корчма, а дім божий!

Надійшов єгомость і парафіяни поставали перед дверми в два ряди, з котрих кожний брав одну руку поважного паспиря, й всі цілували її по черзі, „як бог приказав“.

Почалася хвала божа. Іван стояв у купку й бив поклони, голосно стукаючи чолом об землю, немов хопів тим заглушити якусь сердешну гризоту. Не-подовзі надійшов і Василь і став позаду криласа. Його очі позападали глибоко й дивилися сонно й мупно з-поза підпухлих повік. Глибокі зморшки на чолі свідчили ясно, що нещастя надломило того колись сильного й смілого чоловіка. Згорблений, мовчазний, він видавався багато старшим, як був по правді.

Перехрестившись разів з п'ять і вдаривши при земні поклони, Василь почав кланятися на всі боки. Здивувало його прохи те, що дяк і паламар немов не примічали його, а останній ще час від часу позирав на нього якось чудно з-за бокових вітварних дверець, помахуючи в руці лісковим гасильником. Аж ось і євангелія. Паламар виносить оберемок свічок, що брацтво церковне підчас читання держить засвічені в руках. Як котрий із братів не одержав у церкві свічки, то була це для нього велика ганьба й кожний міркував, що мусів у чимось немалім провинитися, коли „егомосіть не казали йому свічки дати“. Василя щось ніби торкнуло: ану чи дадуть мені свічку. Дивився—паламар починає з другого боку, роздає одному по другому, кому просто пичучи в руки, кому другим передаючи, кому через голови й плечі персягаючи. Вже скінчив одну половину, другу почав; уже ось-ось коло нього... дав Сеньові Гавранюкові, Микипі Благому, Олексі Віпишиному... тепер на нього черга—аж ні, паламар повернувся й ткнув свічку в руку дякові, що саме виводив носовим пискливим голосом: „Слава тобі господи, слава тобі“.

Кров напруго закипіла в Василевих грудях. „Що я таке,—погадав він собі,—чим я провинився, кого забив або запалив, щоб мене перед цілою громадою виспавляли на побліку?“ Вчорашнє роздратовання ожило з більшою силою, почало снувати йому перед очима бог знає які дивовижні догади. „Е, кривда їм, що

В його душі дивним способом заспряла приповідка: „Піду я, мамо, до церкви, але чорта з'їси, що тобі буду богу молюся!“ Василь не знає, відки вона тепер упала йому на гадку, й несвідомо проказує її собі в душі раз і другий і третій, сам не знає, на що й на яке?

Пан-отець сидів на кріслі в ризниці й пив каву, котру йому приношено до церкви по хвалі божій.

Василь уклонився до колін і став при дверях, ждучи, аж поки пан-отець не скінчить снідати.

— Що ти, Василю,—почав пан-отець гостро,—щось лихо справуєшся!

Василь мовчить.

— Був туп у мене нині твій син, жалувався, що поле продаєш, нічого недоглянеш, лиш усе горілкою заливаєшся!

Василь ані слова.

— Іди-ж, іди, та вважай, щоб то останній раз за тебе чув. Фе, спидався-би! Такий поважний газда, що повинен-би всьому селу приклад давати, а він от що робить! Встид, ганьба!

Пан-отець кивнув рукою, а Василь вийшов, не сказавши й слова.

— Скопина якась, гадина не дипина!—думав собі бідолаха, йдучи на низ селом додому.—А, він до попа з язиком, та й ну на свого рідного тата! Пожди-но, щенюку якийсь, я тебе навчу!

Не знати, чи щоб забути про свій нинішній сором, чи щоб набрати більше сили на вирідного сина, чи з якої іншої причини (хто знає, може погані й гидкі нахильності вже вроджені людям такого

низького стану, досить, що Василь по дорозі вступив до Шмілової корчми, де вже на лаві сиділо кількох людей і кружив по черзі келишок.

XI.

— А, паничу,—почав у вечері Василь, добре підпивши, до сина,—по ти мені нині такої ганьби наробив перед цілою громадою?

— Якої ганьби?—запитав Іван з-неохочу. Йому прикро було нагадувати все, що спалося за останні два дні.

— А, якої ганьби? Щенюк поганій! Допипуєшся мене, ніби не знає! Ти бігав до попа з язиком брехати на мене?

— Не знапи, що я такого набрехав!—відворкнув півголосом Іван.

— Ах, ти погана скопино, негіднику якийсь... та на свого папа, що тебе згодував і виховав? То ти мені тепер на старості літ шак відплачуєш, що мені через тебе тепер ніяк межі людьми показатися... що всі тепер на мене пальцями показують. Адить, говорять, піяк, розвійник, марнопрапник!... То ти мені вже тепер таке строїш?

Василь, говорячи ті слова, впадав де далі в більшу лютість. Його невеличкі очі загоралися живішим, непевнішим блиском, на лиць виступав гарячковий рум'янець, жили на чолі набігали кров'ю, а зуби спискалися від лютиости. Мовчанка Івана, що за той час не по спокійно, не по несміло сидів у закутку, ще збільшала його гнів.

— А, оп-по-ж собі виховав гадину со-рокапу за пазухою, о! То синочок, що рад-би, щоб всі батька відцуралися, щоб всі на нього плювали, пальцями показували, як на диво яке! То мені синочок, о!

— Тапу,—обіззався твердо, але прохи премптячим голосом Іван,—тапу, ляжте нині проспійся, а завпра розмова буде по пверезому. Правда—правдою, я винен у шім, але ви ще більше.

— Ти виродку гадючий, ти мені, с... бкові, смієш розказувати, мене виноваіпипи?

Роздрочення Василеве, що так нагло вибухло й зміцніло в останні дві доби, шукало без упину, на кого-б виляпися з цілою силою. І ось нагода прапилася: перед очима був Іван бідолаха. Василь в запалі прискочив до нього й з цілого розмаху вдарив його кулаком по-за вуха.

— Тапу,—скрикнув Іван схапуючись,—а ви що робите?

— Мовчи, виродку поганій! Знай, як батька шанувати!

Він знову вдарив, кров пустилася Іванові з рота.

— Тапу, дайте спокій!—крикнув він, виходячи нарешті з свого ніби байдужного спокою.—Дайте спокій, бо зле буде з нами!

— Що? Ще мені грозити? На, ось тобі наука.

І знову вдарив. Лице Іванове посиніло. Йому також не спало терпцю й він п'ястуком штовхнув батька в груди так сильно, що той звалився з ніг і грєпнув на серед хапи.

— Га, поганине!—ревів п'яний, розлютований Василь, силкуючись підвестися з землі й хапаючись за сокиру.—То ти вже й на мене руку здіймаєш? Рад-би мене швидче в пруну покласти, щоб самому всім подавитися!... О, не діждеш, спрарчуку проклятий, не діждеш мерзеннику, ні! Ади!

Василь силувався видобути сокиру з-за лави.

— Тапу!—проговорив за той час Іван премпачим, але пвердим голосом, най вам бог того не пямить, що ви про мене говорите, та що зо мною робите! Але щоб не гадали, що я напосівся так дуже на ваше добро та жду вашої смерти, то бувайте здорові! Я відрікаюся всього. Жийте собі, най бог помагає, доки вам судилося, робіть собі з своїм добром, що хочете, записуйте його по своїй смерти, кому вам уподобається, але мене вже не побачите в своїй хапі! Волю з голоду згинути, волю свої руки по кичеренки проробити, аніж маю слухати, що мій рідний пато таке гадає про свою дипину! Бувайте здорові!

Двері рипнули, й постать Іванова лиш мигнула по-під вікна й зчезла. Василь спояв за той час насеред хапи з сокирою в руці й не знав довгу хвилю, що таке сталося. Його лютість, із початку скажена й сліпа, поволі пройшла, він почав спокійніше розглядати все діло.

— „Гі, а я що зробив! Рідну дипину від хапи відігнав! Та й за що? За те, що мені піп не казав у церкві свічку дати? Тьху на тебе, помано! І що то таке

велике? Гей, гей, як бог хоче чоловіка покарати, то насамперед розум у його відбере! Мені-б то нині було розумцю більше здалося, мені!...“ Василь довго роздумував і під ніч дійшов навіть до того, що почав плакати, сидячи по-ночі та сперши голову на криси глиняного комина, під яким не горів нині вогонь, бо не було його кому розложити, — не було Івана.

Василь думав зразу, що Іван, вимовившись із тою погрозою в першій запалі, вернеться зараз на другий день. Ніч минула для нього дуже неспокійно: погані сни морочили його аж до рана.

То раз бачив усіх своїх синів, що понули в глибочній ямі в смердячій кип'ячці й дарма кликали його рятувати. Другий раз йому привиджувався Іван, як напивається в корчмі з чорними, брудними замашченими людьми, що на їх аж дивилися гидко.

Бачить Василь, що й Іван поволі стає такий як вони, кричить, співає й ганьбить усіх, як вони, п'є й валяється по болоті, а далі наливає порцію горілки, досипає якогось порошку й підносить йому: „Пий, каже, старий, на здоровя“. Але Василь ніби знає, що це горілка запроена, що Іван хоче його швидче упхати в могилу, щоб вдавитися його добром. „Геть пішов, негіднику!—кричить він крізь сон і кидає келишком до землі.— Чорта з'їси, що достанеш із мого добра хоч рубець! Ні, ти й шнура не варп, що-би шебе на нім повісити!“

Такі сни плуталися в Василевій голові цілу ніч. Нарешті розвиднілося. Настав

один із тих сірих, захмарених зимових днів, коли на дворі сніг ліпить, аж дерева тріщать під його вагою, а в селянській хаті їй холодно їй понуро, темряво їй сумно-сумно, мов у домовині, та ще самому. Василь зранку загорнувся в кожухах, назув чоботи їй пішов подавати худобі. Потім увійшов до хати, воркотячи з досади, їй принявся розкладати під челюстями вогонь, щоб хоч трохи обігріти хату та порозморожувати вікна.

І де той хлопчище повівся? — говорив Василь сам до себе. Та вже чень ще не здурів хлопець, не шубовснув собою де в яку діру. Ігій, щезай, маро, з такою роботою!

А то вже звісна річ, що коли чоловік, та ще до того недосвідчений і маркітний, яким поді був Василь, візьметься до топлива, то ніяким способом не може дійти до ладу. Нічого не йде йому під руки; куди повернеться, все йому завважає. Вохкі дрова не хочять горіти, лиш сичать і куряться. Тут води преба, а коромисла годі знайти, там знов цеє, а там шее, їй дійде до того, що чоловікові світ закрутиться, їй як котрий неперплячий, то кине все, ще їй плюне їй ногою запре. Оп таке саме зробив і Василь. Злий на весь світ і на себе, він сів на лаві, покидавши поліна під припічок. Хата була повна диму, холода проймав його крізь одежу. Вкінці бідолашний не видержав — сплюнув, загорнувся кожухом та їй пішов до корчми, воркотячи: „Най тебе шупт грім трісне з такою роботою!“

Довгий, рудобородий Шміло ще вчора докінчив поргу з Василем і дав йому на руки половину умовленої суми. Нині Василь не застав Шміла, як звичайно, за шинквасом ¹⁾, але йдучи вигоном заздів його, як сновигався в лисім фупрі коло його закопу, — їй сніговійниця йому байдуже! — і махаючи рукою, давав накази нанятим уже робітникам. Ніяке слово не годно розсказати, як прикро стало Василеві на серці, коли побачив Шміла на своїм батьківському полі, та ще їй погадав собі, що через те поле він вчора так покривдив свого сина. Запрепетало старе, зболіле серце, мимоволі навернулося на гадку Йванові слова: „Тату, най вам бог того не памить, що ви робите!“

XII.

Сумне життя пішло тепер у Василя. Іван не вертався і нікому було доглянути старого, зробити сякий-такий лад дома, попідшити, порадити, розговорити. А зимові деньки понурі, зимові вечорі їй досвітки довженні, як море... Корчма тільки пягла його до себе, бо шупт бодай хоч з яким ріпником побалакає, а то в горілці бодай на часинку втопить свою тяжку, невсипущу гризоту. Мучила його дуже гадка про Йвана. Що з ним сталося? Чи втопився, чи як инакше собі смерть заподіяв, що не вертається?... Але Василь вірив і був майже певний, що Йван надто твердий, надто розумний, щоб зараз смерть собі

¹⁾ Шинквас — стойка, прилавок.

робити. Значить, став десь на службу.
„Ну — погадав собі Василь, доміркувавшись до того, — най собі прохи побуде на чужих людях. Припре його біда добре, вернепсь як не пишній“. І заспокоєний тим, Василь навіть не допитувався за сина. Горілка, де далі, все більше морочила його пам'ять, все рідше він міг розумно думати, а звичайно сидів у корчмі та блукав по селу, мов сновида, бродячи та падаючи по глибокім снігу.

Шміло вмів його прип'ягати до себе, відколи сина не було дома. Хиприй корчмар бачив, що в Василя газдівство велике, хоч занедбане, й припадав коло нього, радив, потішав, живив, і поволі-поволі виссав із нього все, що далось виссати. Василь скоро розпустив гроші, що йому Шміло дав за продану частку, попродав худобу й збіжжя, сам навіть не знаючи, що таке робить. Шміло торгувався з ним при людях, писав і підписував контракти, бо все боявся, що ось-ось Іван вернепсь й не то, що не дасть батькові далі пратишти, а й продане задумає відібрати. Шміло правда й те знав, що Іван не за далекі гори відбіг, але перележавши в одного газди в Попелях тяжку слабість, найнявся таки в нього на службу, вражений до живого тим, що батько ані разу навіть не навідався до нього в недугі, ані слівця йому не переказав, щоб вертався або-що...

— Відреклися мене, ну, то як собі хочуть! Най собі там газдують, як хотять, а я й тут поживу, побачу. — Минула зима. Василева хата стояла пустою, бо

сам Василь більше перебував у Шміла, там і днюючи й ночуючи. Запе в Шміла було людно й весело, чи то в неділі, чи й у будні дні. Немало вже було бориславських газдів, що зійшли на таке, як і Василь, бо й такі лучалися, особливо, хто був бездітний, що не мали вже поля, крім якого-там городця та того, на чім хата стояла. Не зважаючи на гамір, сум якийсь наліг на весь Борислав пої весни. По полях рідко-рідко де виднілися плуги та борони, запє, мов мурашки чорні, снувалися спекулянти, спирчали корби, купи хворосту на коші, млинки, рискалі та оскарби. І поміж хатами гамір не вгавав. Тут праці ріжуть терпиці на високій кобильниці, там теслі цюпають, мов жовни, обтісуючи та ріжучи дерево — це будують новий магазин, широчезний, низький будинок на склад кип'ячки. Там знов бондарі під голим небом спружують клепки на бочки. Всюди рух, гамір, крики, гаркіп пилки, стукання сокир, але це не та жива, свіжа рухливість сільського, весняного життя, це зловісні голоси, передвісники нового життя, тяжкого, брудного, нерадісного життя, на яке з цього часу засуджений бідний Борислав. І Шміло розпочав тепер копати „на великий камінь“. Ще зимою він найняв робітників і взявся був до свіжо закупленого Василевого закопу. Догади Іванові справилися що до волоска. Прокопавши два сяжні, Шміло натрапив на нафтове джерело, що проп'ягом пшжня дало більше як 120 ринських чистого зиску. Але з весною Шміло почав на закуплений

частці копати три нові ями, а поки що, крупився й запопадав коло Василя, не даючи йому й на хвилю пропверезитися, ні пропам'ятатися; бач, хиприй корчмар хотів видурипти в нього решту поля. Та й, правду сказати, була пора як раз до того. Василь все дужче підупадав: гризота й горілка підкопувала швидко його розум і здоровля.

Хто ще знає, що було-б спалося, як-би бідолаха Василь був найшов між людьми щиру пораду, теплі, привітні и зичливі серця. Але так не спалося,—не тому, щоб Василь уперед не мав багато приятелів, і не тому, щоб це були приятелі зрадливі або невірні. Ні, наш селянин ще не знає, а бодай поді бориславці ще не знали, що то значить покинути сусіда в біді.

Але з тою самою щирістю, з якою рятували сусіда в пригоді, вірили вони, небораки, в усе те, що говорено їм в церкві з казальниці, та й то не так в саме казання про чуда та догми, а більше в те, що говорилося по казанню. Такої приватної бесіди до громадян звичайно кожний пан-отець не залишає, чуючи конечну потребу, окрім річей „божественних“, згадати й про близькі всім земні справи. Отже-ж то в таких бесідах пан-отець не проминує ні одної неділі, щоб виразно не нап'якнути про Василя, про його грішне й безбожне життя, про пекло, що його жде по смерти, про встид, який робить усій громаді той газда, що недавно ще числився до найпорядніших. Легко зміркувати, як прикро було бідному Василеві слухати таких бесід, знаючи, що очі всіх

у церкві звернені на нього, що шепти, які заліпають з бабинця, йдуть ні про кого, як про нього. Далі-далі, коли пан-отець не кидав своїх нап'якань, Василь перестав зовсім ходити до церкви, щоб не слухати кожнісінького разу ганьби на себе. Тоді пішли ще гірші бесіди, а на остаток дійшло до того, що пан-отець явно назвав Василя „п'ямою на ціле село“ і наказав вірним парахвіянам зближатися до того непоправного грішника.

А бідний Василь не раз, сидячи у Шміла в кутку, несміло поглядав на своїх сусідів, що пили й розмовляли за столом, а до нього й не оберталися.

Він бачив, що всі поглядають на нього косо й бокують від нього, мов від заповіреного, а хоча хто й заговорить, то якось холодно, сквапно, без тої щирости та теплоти, що ними відзначається розмова добрих знайомих, коли зустрінуться за чаркою. Василь ставав, де далі, по більшим відлюком, просиджував цілими днями без слова в корчмі й не міг ніколи зібратися з гадками, котрі в неладі й в якійсь сирій віддалі шибалися по його голові.

Поволі-поволі й на лице його осідав той сумний, неважливий вираз, що відзначає всіх ідіотів, у яких помалу щезає все людське, а лишаються чисто звірячі вегетативні інстинкти.

XIII.

Вечір. Маєва, ясна ніч, мов легке покривало пахоців, свіжості, теплої пари та холодної роси, налягає на землю.

У Шміловій корчмі блимає дві нафпівки, освічуючи блідим промінням цілу громаду людей.

Де-які в обтерпих, зароплених сорочках, із такими-ж лицями, їдять хліб, держачи його в паких замащених та неохайних руках, аж гидко на них дивитися. Це ріпники, що цілий день копали та видобували з ям кип'ячку. Вони позабирали пепер пижневу заплапу, і кожний гадає собі на думці: „Ех, дам собі нині духа! Досить увесь тиждень гриз хліб та воду хлепшав!“

Але поки що всі сидять ще тихо, казали собі дапи хліба, м'яса та пива й їдять швидко, хапаючись, неначе за один раз хотять надолужити за увесь тиждень.

Круг головного стола засіла друга громада людей. Вони виглядають далеко показніше й порядніше, розмовляють поважно, сміються голосно, поводяться, мов у себе дома. Це бориславські громадяни, що прийшли до Шміла покріпитися та побалакати. Не один в душі аж потерпає, нагадуючи, який то там жінка почне йому парастас вичипувати за те, що останній крейцар пускає марно, а діти в хаті їсти пишчать, бо-ж то пепер передновинок! Ворушаться бідоласі мурашки з плечима, та годі: про людське око треба й розмовляти весело, й сміятися, й жартувати!

А пам за шинквасом сидить довженний, рудобородий Шміло. Він саме вернувся з ванькіра від вечері в камизельці з пороками та в сабашковій шапці. Він не може спокійно всидіти на лавці під спіною й мов злодій раз-у-раз поводить

очима кругом. Через бориславських громадян він швидко перемигнув: це „капцани“, від них багато не впоргуєш.

Довше й радніше поглядав у той кут, де сиділи ріпники, доїдаючи вечерю. Між ними почали вже кружляти чарки, розмова ставала голосніша, реготи частіші, а жарти раз-у-раз грубші. Це звичайна пригравка до самого „танцю“. Шміло знає добре, що небавом кров молода розіграється під тими лапаними, замащеними сорочками, а поді все з дороги! Чорт бери гроші, чорт бери здоров'я, чорт бери спання! Жипи, вживати світа, доки служать літа!... Шміло знає, що воно й нині до того прийде, бо без пого-ж не обходиться ні одна субота, й він із радості засукує руки.

Але ось його очі надибали Василя, що сидів коло груби на лавці скулений, мовби вижидав якогось важкого удару, що оп-оп спаде згори на його плечі. Він дивився в один чорний сук на помості й поволі смоктав люльку на короткім цибусі.

— Василю, Василю! А ходіть-но сюди! — закликав Шміло.

Василь, почувши корчмарів голос, встав поволі й підійшов до шинквасу.

— Ну, чого ви так сидите, чому не кажете собі що дапи? Вип'єте порцію?

— Т-па! — відказав Василь, здвигнувши плечима. Корчмар наляв порцію горілки, й він випив духом.

— Ну, ходіть сюди, сідайте коло мене... чого будете самі сидіти? Може ще порційку?

І не жаючи відповіді, Шміло наляв і подав Василеві, а потому ще кілька раз, доки Шміло не був переконаний, що тепер можна з Василем починати й про „гешефт“.

— Слухайте, Василю, щось я вам хотів казати,—зачав Шміло півголосом, що губився в загальнім гаморі.

Василь спер голову на лікоть і німо почав вдивлюватися в порожню порцію. Шміло наповнив її, а Василь, мов бездушна машина, підніс до вуст...

— Видите, я вам хотів сказати що... хто знає, як що й куди, а може-б для вас було ліпше, як-би ви продали мені половину свого ґрунту. До чого вам його тепер, коли не маєте з ким його обробляти? А я вам гроші дам стільки, що будете мати, поки віку вашого. Ну що, будете могорич пипи?

Шміло за тим словом узяв Василя за плече й помелепав ним добре, немов хотів збудити його зпросоння. І справді бог знає, чи Василь чув Шмілові слова; тільки слово—ґрунт вразило його прищуплену пам'ять і збудило в нім якусь темну, непевну й неозначену тривогу. Він позирнув на корчмаря, немов-би перший раз його бачив, і захитавши головою, проговорив:

— Ні, ні! Того не буде! Не хочу, чуеш? Не хочу!

Так нераз, буває, дитина мала упреться, сама не знає чому: не хочу того, та й не хочу! А чому не хоче й чого не хоче—і пипати дарма.

— Ну, як собі схочете, я вас не силую! Про мене, най вам п'єспкою лежить, а що мені до того?—відговорювався хитрий Шміло, наливаючи Василеві ще одну чарку. В його голові вже зробився другий план, безпечніший і певніший. Але саме поді, коли ладився ще щось заговорити до Василя, піднявся за тим столом, де сиділи р'єпники, такий галас та гвалт, що Шміло мов на спружинах підскочив і побіг гамувати крик.

— Що тупі таке? Що тупі таке?—розлягався його пискливий голос серед загального гомону. Р'єпникам уже зачинало „підступати до голови“. Вони повставали з лавок, почали розмахувати руками та говорити голосно; жарти викликували спірки й власне оп-оп доходило до бійки, коли Шміло вмішався, розбороняючи напів п'яних парубків.

— Ну, що ви робите? Дайте спокій, чи не можете забавлятися спокійно, як бог приказав? На що вам битися та волосатися?

— А ти, спекулянтська мордо, чого лежи нас пхаєшся?—гукнуло йому кілька грубих голосів. Шміло зачав говорити далі, а ті гудіти ще дужче, далі й п'єспуки заgrimали об стіл ба й пляшки заздельнькопіли об підлогу. Гамір зчинився несказаний, Шміло ніби кричав і репетував, що це „розбій“, але на думці сміявся й тішився з того, знаючи, що тепер видере від п'яних усе, що мають.

А Василь підчас того галасу та гуркоту сперся на брудний стіл головою й заснув твердо, мов дитина.

Поволі, односпайно волоклися дні в Бориславі. Спокійний лад селянського життя замутився. Грюкання, стукопи, крики, свари та співи не вгавали як день так ніч. Поля не зеленіли широкими ланами, як уперед, хвилюючи та шелестячи від теплого вітру. А на місце свіжої пахучої зелені повставало що разу більше горбків сірої глини, під котрими в темній, задушній глибині за кварту горілки працювали цілими днями парубки та чоловіки, обмащені та запалпані, працювали гірко, видобуваючи незлічені скарби своїм гнобителям.

Минуло літо, минули жнива, та небагато обжиночних пісень розлягалось по Бориславі. За горбами в Тустановичах, Попелях та других сусідніх селах стояло по полю полукіпків, що зірок на небі, а на бориславських частках лиш де-не-де кладенички видніються. Вже другий рік — кара від господи, та й годі!

Василеве поле засівав Шміло, бо Василь ні до чого й не брався. Але хитрий шинкар доглядав його, мов дитину, панпрував, годував, а найбільше поїв та пильно зважав, щоб Василь як можна менше виходив у село. Та й Василь, правду сказати, не дуже квапився, бо до кого-ж мав удапися? В селі всі його цуралися, хоч багато було нічим не ліпших від нього.

Десь коло Покрови це діялось. Василь сидів у корчмі під грубою, чогось засумований. Правда, його лице не виявляло ніякого смутку, бо воно взагалі нічого

не виявляло; але його вуста говорили, мов кризь сон: „Михайлику мій, синочку любий, де ти? Чому ти до мене не навідаєшся? Ади, мене шупт кривдять, виганяють із хапи, ганьблять, а я-ж таки гада, багач на все село! Видиш, синочку, видиш!“.

Спрашно, дивитися на чоловіка, в якого разом із занепадом організму пішли в розлад усі духові сили. Спрашно слухати як такий нещасливий в яким-небудь зворушенню несвідомо вимовляє свої вражіння словами, з котрих сам не може собі здаати справи, а котрі все-ж таки не що інше, як відголоски всіх найсильніших вражінь його попереднього життя, що який-будь слід лишили в його пам'яті. Слова люються з успі, але по очах такого чоловіка видно, що його дух, його увага захоплена зовсім чимсь другим, непевним, невловимим. І мимоволі насунеться гадка, що це говорить не той чоловік, що перед нами, а що це з нього говорить щось друге, чуже, не знане досі, якась друга душа.

Але Василеві слова мали звязки з дійсним життям. Від якогось часу Шміло, видимо осягнувши свій план, замітно охолоднів до нього, почав обходитися з ним, як із слугою, далі-далі як з непотрібом, що дарма в хаті являється. Василь-бідолаха довго не за примічав нічого. Для нього все було добре, коли тільки була йому порція-друга горілки та лавка під грубою для ночлігу. Але шинкар, певний своєї здобичі, не гадав далі пильнувати й доглядати Василя й постановив собі

як найшвидче позбулися його з хапи. Ось нині рано, коли Василь устав і не кажучи й слова, як це робив звичайно, підійшов до шинквасу та протягнув руку, Шміло показав йому дулю. Але Василь вдивився на нього, мов дипина, що ще не розуміє, як до неї що заговорити, і рука стриміла й далі над шинквасом.

— Ну, чого хочеш, піяк?—гаркнув шинкар, одвертаючись до стіни.

— А, горілки!—сказав Василь, киваючи рукою.

— Не дам! Іди собі до чорта! Досить мені дармода держати!

— Ну, давай, давай!—договорював Василь, не слухаючи, що йому говорено.

— Чи ти собі не підеш від мене, ти псявіра, піяк якийсь! Я не маю горілки дурно! Заплати мені за все, що проїв у мене та пропив! Давай гроші!

Василь широко випріщив очі на Шміла й стояв ні в дві, ні в три. Шмілові не стало терпцю: він вихопився з-за шинквасу й що сили пхнув Василя до груби. Ударився сердешний Василице ліктем об стінку й без сили сів на лавці, понуривши голову. І нараз, коли шинкар воркотів під носом на нього всякі наруги та погрози, він промовив наведені слова до Михайлика. Його голос премпчаний розлігся в порожній, широкій корчмі, мов голос мерця, а самі слова були так несподівані, що аж Шмілові мурашки поза плечима заходили.

— Nu wues? Schojn meszügge geweip¹⁾.—прошепотів він сам до себе.

В тій хвилі відчинилися двері й на порозі став гарно одягнений спрункий парубок із кошиком за плечима.

— Даї боже доб...—зачав він, здіймаючи капелюха та оглядаючись кругом, але урвав на півслові, побачивши Василя на лавці.

Він встпромив очі в його помарніле, набрескле лице, стежив непевні, мимовільні рухи його рук і голови і спояв довгу хвилю, немов силувався в тій спрашній рутині чоловіка розпізнати недавнього ще Василя Півпорака.

А Шміло й собі-ж вліпив котячий хиприй погляд у парубка. Зразу на його лиці намалювався якийсь неспокій, але зараз же його зеленкуваті очі запалали впіхою. Він пізнав Івана й догадався, що той, виставивши три чверті року, прийшов назад до папа, щоб його рятувати, та зразом був певний, що Іван прийшов уже запізно.

XV.

Іван повів батівка мовчки до старої, заупстілої хапи. Господи, що діялося в душі у бідолашного парубка, коли побачив усе газдівство занедбане, запусцене, зруйноване, коли побачив, що туп, де недавно ще плило тихе, спокійне, достаттне життя, пепер ні волосинки худоби, ні степлинки збіжжя,—що все припало порохом, приросло осетом та кропивою!... Він аж за голову взявся, оглядаючи руйни своєї батівківщини, але татові не говорив уже нічого. Василь за той час сидів

¹⁾ Ну що? Вже божевільний заплакав.

на своїм давнім місці на припічку, хоч між челюстями не горів огонь, а по хаті провівав той прикрий, що до кости пробирає, холод, яким одгонить усяка пуста.

Вечоріло. Сонце закопалося за тяжкі, сірі хмари; від заходу потягнув холодний вітер; збиралося на негоду; ціла хмара густого, удушливого нафтового сопуху лягла на Борислав, немов убозство й недоля придавили його своїми широкими грудьми. Іван оглянувши обійстя, подумавши та подумавши, що діяти, пішов до Кирницького купити хліба й теплої ковбаси на вечерю для себе й тата. Вернувшись з закупленою справою, застав Василя на тім самім місці, де був лишив його; він сидів і премпів од холоду. Іван заповив у печі й поставив перед татом хліб та ковбасу.

— Перекусить, татуню, ви нині вигодились не аби-як.

Василь сягнув по хліб та ковбасу, та якось так незручно, мов несвоїми руками. Відрізав крайчик і довго держав його в премпачій руці, все скося поглядаючи на сина.

— Що вам, татуню? Чому не їсте?— спитав Іван, доідаючи свою частку. Василь нічого не відказав, оглянувся якось чудно по хаті, зазирнув під лаву, підніс крайчик до рота й знов із боку поглинув на сина, крадькома, несміливо, неначе хотів що йому сказати, та й сам того сподався. Іван з власливою всім бідною догладливістю покміпив зараз, чого татові бракує. Його лице посумніло, і мов чоловік, що бере на себе якийсь великий

птягар, він устав, не кажучи й слова, і почав збиратися до відходу.

— Ні, ні... не йди, не треба... не буду вже, бігме не буду!— пролепетав Василь, і собі-ж догадавшись, що син задумав, але Іван був уже в сінях, а за хвилю рипнув дверми і вийшов на вулицю.

— Ну, от мені й щастя!— гадав собі Іван, ідучи вулицею до шинку.— Гадав, застану тата при роботі, дома, на господарстві, здорового, як бог приказав, а воно от що вийшло! І що з ним тепер робити? Як його доглядати, як пантрувати? Вже видно, що від трунку так легко не відвикне, коли без тої парухи й кусник хліба йому в горло не йде!... А тут ще й подарство прахом пропало, хоч розщибнися на голотечі! І що тут на світі робитоньки?...

Іван зовсім справедливо гадував, що ніяк татові так швидко відвикнути від горілки. Його старий, гризотою надломаний організм, перепалений надмірним уживанням алкоголю, пим пільки й держався, що поганий трунок додавав йому сили. Василеві довелося-б пропасти, як-би хто раптом схотів відзвичаїти його від смертельного, палючого трунку.

Швидко вернувся Іван з квартою горілки й засів знову з татом кінчати перервану вечерю. Після двох чарок оживилося прохи Василево лице, в очах заблискотіли слабенькі іскорки, але розмова якось не йшла, та й їсти Василь їв дуже мало, як не налягав на його Іван.

— Ну, татуню, що-ж ми тепер будемо поробляти? Як тут собі світа зайти?—

почав Іван, поприбиравши останки вечери та поставивши пляшку з горілкою у кут на полицю. Василь за той час усе ще сидів на припечку й видимо силувався не глядіти на пляшку, відвертався, зіпхав і не знав, де подіпи свої руки. А коли Іван взяв її з припечки, він лиш раз крадькома поглянув на полицю, де була схована горілка, і знов боязко відвернувся. Іван не завважав того. Його мучили гадки про те, як поправити газдівство.

— Та от, адіть, моя заслуженина невелика, всього 30 ринських, ну, але на перший раз то й те до чогось здасться. Ну, а через зиму треба буде тут таки спати де на роботу.

— Та так, синку, так—сказав Василь.

Довго ще розговорював Іван, силкуючись не допитатися й одним словом того, що батько звів господарство нінащо, а Василь усе припакував, часом дрімав, а часом поглядав крадькома до гори, на степлю, а там на полицю, де стояла в куті пляшка з горілкою.

— Та що, може-б ми вже спати пішли?—сказав наслідок Іван, бо побачив, що від тата годі добитися живого слова.

— Та так, так, ходімо спати,—підхопив живо Василь,—ти змучився, небоже, правда?

Іван, не відповідаючи нічого, почав вечірню молитву, разом і роздягаючись та вишукуючи всяке курмання на постіль для батька.

Іван довго не міг спати, чи тому, що лежав на голім запічку, лиш одною сірачиною вкритий, чи тому, що по хаті

продувало різким холодом, чи може й спати йому не давала тяжка гризота, що мучила його невідступно весь нинішній день, відколи побачив батька й батьківщину в такому нужденнім стані. Бідний парубок і не догадувався, що спан той далеко-далеко гірший, як це йому на перший погляд видалося! Василь лежав спокійно, бачилося, спав. Аж десь коло півночі, коли на Івана почалаходити перша дрімота, пробуркав його якийсь незвичайний шелест на батьковій постелі. Дрімота пропала зразу. Іван скулився, запер дух у собі й насторожив уха щосили. Ось він чує шаркотання, наче хто спускає по хаті босими ногами, далі глухий стукіт, мов хтось мацає по стінах та прилавках. З першого разу прийшли Іванові на гадку глухі вісти про небіжку маму, ніби то вона ночами ходить по хаті, й волосся звелось йому вгору на голові від забобонного, мимовільного переляку. Але от чує—дренькнула миска на полиці, лава задудніла від тяжкого ступання, і Іван, випріщивши що сили очі в пітьму, побачив темну, невиразну постать батькову, що стояла на лаві й одною рукою придержувалась за горішню полицю, а другою видимо мацала по закамарках. „Що це таке? Чого він поночі там шукає?“—була перша його гадка, але по хвилі якесь булькання нарозуміло його й посвідчило ясно, чого шукав старий Василь. Гнів та огида опанували Івана зразу. „Старий п'ячище!“ воркнув він сам до себе, але зараз-же почув глибокий, сердешний жаль до батька, що не з власної-”

волі таким став і що може в тім і його, Іванової, вини немало. Бо на що-ж він покинув батька в такий час, коли той, згризенний, надломаний та лихом прибитий, не міг не прогніватися за такий його вчинок і такі слова? Чому не змовчав, не простив патові хвилю забуття? „І що з ним тепер робити? На кого лишити, як прийде ться мені йти цілими днями на роботу? Ох, господи небесний, за що ти мене так тяженько караш?“

Такі гадки сунулися, мов тяжкі хмари осінні, через Іванову голову. А пляш довго-довго булькала, поки вкінці, видно не спорожнилася до дна; Василь непевною рукою положив її на полицю, а сам, знову стиха мацаючи та спускаючи по хаті, поліз на постіль, з тяжким, глибоким зітханням упав на неї і в одній хвилі заснув, мов забитий. Так переспав цілу ніч, і не поворухнувшись, тільки з його грудей чути було час від часу зловісний дихавичний хрип, який наші селяни означають сумно-гумористичним виразом: „Христос у грудях грає“.

XVI.

Годі оповісти, як прикро й соромно було другого дня рано Іванові зустрічатися поглядом з батьком. І Василь, прокинувшись, видно дуже встидався своєї вчорашньої слабости, а коли син перший поглянув на нього, скільки міг спокійним поглядом, йому видалося, що це гнів і погроза, і бідолашний батько почав

тремтіти всім тілом, мов мала дитина перед прупом, і ледве чутино пролепетав:

— Іваночку, то останній... не буду більше, бігме ні...

Але ледве Іван встиг як небудь оговтатися та де-що в хаті поприбирати, аж пуп прибігає до хати паламар, чоловік низенький, сухий, з посивілим волоссям над вилицями, але на свій вік дуже живий і рухливий.

— Слава Ісусу!

— Слава на віки, — відказав Іван.

— Іване, Іване, — задріботав старий, — от добре, сину, що в хаті тебе застав, а то біжу та й гадаю собі: ану-ж-но він уже пішов куди! А воно ні! Добре, синку, що тебе бачу: мене егомость прислали, щоб як стій ішов до них, щось тобі мають казати.

— Мені?

— Ага, ага. Та от кума Василя просили. Куме Василю, зберіть ся, чогось вас егомость просять. Учора, як дізналися, що Іван вернувся, та й кажуть: ну, добре, треба буде з ним поговорити. Ходіть, та швиденько.

Говорячи ті слова прудко, мов горох розсипаючи, паламар вертів ся й скакав по хаті то до Івана, то до Василя, розмахуючи лісковим костуром мов гасильником. Іван не мало зачудувався, чуючи несподіваний заклик. „Що він мені має казати? Може знов яку шаку раду, як торік?“ подумалося йому. А Василь сидів, не говорячи й слова, та покивував головою, мов сонний, але його помарніле, нужденне й зостаріле лице не виявляло

ні цікавості, ні зачудовання, ні взагалі якогось почування.

— Ну, що тапу,— сказав Іван по відході паламаря,— треба-б нам таки піти до ксьондза; хто знає, що йому там такого треба.

— Ая ¹⁾ синку, ая,— сказав Василь, рушаючи з місця.

Якось натяг Іван на нього кожух, загорнув на себе гуню й вдвох пішли по болоті після вчорашнього дощу.

Бориславський пан-отець був чоловік середнього віку, середнього росту і взагалі середня звичайна людина, яких багато зустріти можна. Лице його не виявляло ні одної різкої шпичної риси, вдача ні одної виразної, смілої признаки, ні одної сильної пристрасти. Такі люди у нас лучаються дуже часто в так званій освіченій верстві нашого народу. Їх холодна, спокійна кров ніколи, або рідко коли, бунтується пропив їх розуму, то-ж і розум їх, не маючи сильного пропивника, звичайно не сягає по-за межі щоденного, спокійного життя, а сягнувши по-за них, чує себе зовсім не дома. Таким людям легко стати чесними й порядними людьми в звичайнім, буденнім значінню, а будь вони якими там небудь начальниками, паспирями, проводирями, їх підвладні бувають з них задоволені, та й по всьому. І Бориславський пан-отець був чесний чоловік, щиро бажав добра своїм громадянам, але за хатніми справами, за односпайним рухом щоденного життя ніколи

йому було й подумати, чи можна досягти того добра і як це зробити. Він обмежився на тім, що приписував ритуал, чому його вивчено в семінарії, себто на моралістичних проповідях, і по-за абстрактну моральну науку він не виступав. Гріхом було-б сказати, щоб коли-небудь його слова були спеціально націлені на певну особу, щоб його вчинки виявляли коли бажання несправедливого зиску, злість, або щось інше таке. Як коли лучалося, що він вимагав у якого багатшого вищу, як звичайно, ціну за яку-там „божу потребу“, то виходило це більше з засади: „маєш багато—багато й давай“, а не з якої там зажерливості та здирства.

Але від якогось часу пан-отець побачив, що параквіяні бідніють, що спекулянтів напливає в село, де-далі, то більше, і що через те навіть його здобутки значно поменшилися. Ось він почав більше вважати на громаду, кликав нераз цього або того до себе вільним часом, чого давніше ніколи не бувало, й навчав, розуміється, не з практичного, а все більше з морального, церковного погляду. Така наука ждала нині Василя та Івана.

Тремтячий, зляканий став Василь перед пан-отцем, мов сілське хлоп'я, що перший раз прийшовши до школи, побачить вусатого професора ¹⁾ з простиновою паличкою в руці. Його хиткі й непевні думки до решти переплуталися, капелюх випав із рук і впав на підлогу, а він довго поглядав на нього, схилився,

¹⁾ Ая—авже-ж.

¹⁾ Професор—учитель.

почав хапати рукою, бущім хотів підняти, але саме тоді заговорив пан-отець, і Василь мимоволі обернув на нього очі й довго спояв схилений та хапав рукою по підлозі, не можучи вхопити випущеного капелюха.

Пан-отець з першого разу заговорив до Йвана.

Не знати чому, але спершу він удав, що не помітив Василя: може хотів ще більше спокорити й привстидати „непоправного грішника“, даючи перед молодому перед старим, синові перед батьком.

— Ну, що там, Іване? Ти вже вислужив?—спитав він, оглянувши поважно парубка від ніг до голови.

Іванові самому було не менш прикро, як і батькові; він уклонився щераз і відступив кроком назад, щоб пан-отець зважив на Василя.

— Та вислужив, прошу ласки егомостевої. А оп нині рано паламар приходив та казав, що егомость мають щось з татом поговорити; а вони щось прохи на ноги не здужають, так і я вже з ними суди прийшов.

— А, правда, й ви тут, Василю!—скрикнув пан-отець, ніби то аж тепер побачивши старого та чудуючись.—А як-же, а як-же... давно ми вже бачилися, правда? Щось ви на нас дуже загнувалися! А, а! Ні до церкви не ласкаві загостити, ні де! Ну, видно, прогнівили ми вас!... А може й те правда, що кажуть: у церкві нічого не дають, а у Шміла то можна бодай за гарнець жита порцію горілки дістати! Га, і то може бути!...

Василь спояв і тепер, як перше, виприщив мутні очі на пан-отця й дарма силувався надибати на підлозі свій капелюх. Тупий і безтямний вираз його лиця свідчив, що він не порозумів зовсім, чого хоче від нього пан-отець.

— Ну, що Василю, розкажіть, як вам жилося, поведилося за ті часи?—говорив далі пан-отець глумливим тоном, але побачивши, що Василь і не збирається відповідати, відвернувся швидко від нього й знов заговорив до Йвана:

— Ага, ага, я й забув спитати тебе, як там у вас, що? Господарство в порядку, чи ні? Бо то знаєш, мені вже й війт говорив, і другі люди, що як тебе не було, то щось там Шміло дуже газдував: усе, що міг захопити, носив із обійстя.

Іван на такий несподіваний зворот розмови не знав, що й казати. Пан-отець торкнувся найптяжчого питання, й Іван довго вагувався, чи говорити пан-отцеві по правді, чи ні? Далі погадав собі: що-ж робити, ховатися тут ні з чим, коли біда за плечима, й ще до того тато в такім стані, що ні їх самих у хаті лишати, ні до ніякої роботи ставити. Їм тепер найліпший був-би супокій та догляд добрий, а я відки на те стягнуся... Оп може-б егомость...

Дивна гадка блиснула Йванові в голові. Він попросив пан-отця, щоб дозволив татові сісти, а сам пішов із ним до другої світлици. Тут розповів пан-отцеві про свою гризоту, про спустошене газдівство та батьків нещасливий недуг, що поже-

усі його сили. Оповівши, Іван просив у пан-отця поради.

— Гм гм...— сказав пан-отець, хипаючи кілька разів головою,— а бачиш, небоже, а бачиш, до чого воно доводить! Спережися порції, небоже, як огню пекельного! А поради? Яку-ж я тобі дам раду? Що-ж я туп можу зробити? Скажи сам, що я можу зробити?

— От, знаєте, егомость, що? Возьміть ви тепер тата до себе... Най побудуть прохи у вас: туп під вашим оком вони будуть все, так... знаєте... ніби на приспяжі, вже собі так не дозволять... того... Ну, а там за ложку тої справи та за нічліг, то вже ми вам того дурно не схочемо. Та коли-б тільки вони бодай прохи поправилися, то я за той час бодай сяк-так господарство на ноги поставлю та й може то господь милосердий дасть, що якомсь зможу чогось дохрапатися!

Пан-отець, почувши таку дивну бесіду, тепер і собі-ж роззявив рота й випріщив очі, як те робить і наш брат, простий чоловік. У його була вражлива натура, а такі слова зачудували його. Далі-далі почав гадати та міркувати, що воно таке, і чи воно що пособить і хто знає, як воно може статися, і що з такого чоловіка ні вигоди в хаті, ні нічого. Але Іван і сам левен був, що це найліпший спосіб і найпевніші руки, на які можна батька звірити, й почав просити й благати так, що пан-отець нарешті таки пристав.

Іван радий, що так сталося, пішов сказати батькові, на чім стало.

— Ну, що-ж, татуню, — кінчив він, — як-же ви?... Егомость хочять, щоб ви туп лишилися й прожили до весни під їх доглядом. Пристаєте на це?

Василь ледве-ледве зміркував, про що ходить.

— Егомость хопять?— спитав по хвилі.

— Та вже-ж— відповів Іван.— Ну, що-ж, лишилося?

— Ні,— сказав Василь і сильво похипав головою.

— Та чому ні?

— А ти що будеш робити?— спитав Василь.

— Я? О, за мене не бійтеся. Мені навіть ліпше буде, як ви будете туп.

Василь на диво та на чудо, неждано-негадано відразу порозумів ті слова. Глибокий пекучий біль вхопив його за серце; то щеміли останні іскри, що допливали вже, почування щиро-батьківського. Він не сказав ані слова, але так сумно, так жалібно скривив уста, мов димина, яку безвинно вдарили; його змарніле, пожовкле лице буцім говорило: от до чого я дожився,— власна димина від мене відрікається. Іван спостеріг це й швидко додав:

— Ні, татуню, не думайте, щоб я те казав так, що ви ніби мені не любі або що! Борони, господи! Отпо-б з мене була димина добра! Я це лиш пропи того кажу, що от тепер треба мені буде день-у-день то на роботу, то сюди, по туди, а ви що? І слабі, й недужі, що-ж-би ви самі робили в хаті? Та я от тому й егомостя просив...

Гадже знаєте, туп вас швидко хтось і догляне і все...

— То це ти егомостя просив?

— Та я... або що?

— Нічого, нічого... Га, то вже коли так...

— То що, коли так?

— То вже хіба я лишуся!

— Лишіться, папунцю, лишіться. Лиш до весни... Я за той час припоряджу де-що, ви поздоровієте, та й будемо знову жити разом, ладно, любо, як бог приказав...

Багато ще такого говорив Іван, але все дарма. Василь не слухав його: зранене серце не так швидко гоїться у старих та ще хорих людей. І всяка рана, хоч-би й найслабша, у них болить удесятеро дужче, ніж у кріпшого та здорового. І розставання їх було сумне та невеселе. А пан-отець за той час проходжувався вздовж і впоперек по сусідній світлиці, роздумуючи, що туп починати з Василем і яким способом швидко й певно поправити непоправного грішника. Бо треба ще й те запримітити, що пан-отець недужний ідіотизм Василя прийняв за впертість і закам'янілість, властиву всім тяжким і непоправним грішникам, і тому то рішився тепер пробувати всяких способів, щоб ту впертість подужати й зм'ягчити закам'яніле в грісі Василеве серце.

XVII.

Коли відійшов Іван, Василь перший раз почав оглядатися кругом себе, а побачивши, що він сам посеред чужої хати, почув якусь непевну тривогу, якийсь страх,

мов перед наближенням великої небезпечности. Білі, чисті стіни вражали його непризвичаєні очі; крізь вікна виднівся невеличкий сад з поживким листям та зарослими доріжками, а далі за коротенькою, пустою вже стернею, шумів темно-зелений сосновий бір карпатський, званий у Підгорян Ділом. Той вид здався Василеві таким пишним та хорошим, таким новим та свіжим після душною Шмілової корчми, що як стій забажав освіжитися в тім різкім осіннім повітрі. Увійшов пан-отець.

— Ну, що, Василю, ти тепер у мене лишишся.

— Та так, егомость,—сказав Василь, хитаючи головою.

— Але знаєш, у мене годі буде даром хліб їсти, що зможеш, те треба робити.

— Треба, егомость.

— А Шміла, небоже, треба зовсім забути: я буду гостро того пильнувати.

Василь, не знавши від чого, звів голову й не сказав ні слова.

— Ну,—сказав пан-отець далі,—нині візьмеш собі рискаль і граблі, будеш у саду доріжки прочищати. Знаєш?

— Знаю, егомость.

— А тепер іди до кухні, най дадуть тобі чогось попоїсти.

Василь аж тепер підняв капелюха з підлоги й пішов непевними, хиткими кроками до кухні.

Сунуться небом сірі хмари з-за Діла на доли та кроплять дрібним холодним дощиком. Потягає вохкий вітер по саду та спрясає сухе листя з галуззя. Сіро,

сумно, мляво на світі. Якось вагота нависла над землею й давить, бачиться, все живе, спирає дух у грудях, спиняє рух, проганяє думки веселі. Затяжила вона, видко, й на Василеві. Хитається він, бідолаха, по крупих стежечках саду й хоч загорнений добре, тремтить від холоду. Свіже повітря зовсім його не відсвіжує. — навпаки проймає, де далі, все дужчим холодом, налягає на груди, мов камінь. Пишний вид зовсім його не веселить — навпаки, навіває на нього, як він придивився, нудьгу якусь та тугу, будить у серці якесь люте, давно приспане, горе. Дарма силується бідолаха розрушатись, розігрітись при роботі, дарма хапає тремтячими руками по за рискаль, по за граблі — сили його покинули, все тіло якось деревіє. „Ех, розігрітись-б.., так прошки!“ — подумав собі Василь, але зараз же й злякався і облишив цю гадку, пригадавши собі слова пан-опця: „Буду гостро пильнувати, щоб“... Але поки це гадає, вже з рук його випали граблі, випав рискаль, все якось щезає йому з перед очей. „Як холодно! Треба розігрітись, конче треба... тоді до роботи, тоді сили прибуде!“

Такі гадки снувалися по голові Василеві а тимчасом незнана якось, темна, сльва на рука гнала його далі й далі на край саду до перелазу, за котрим загиналася впоптана стежка до села. „Ні, я не піду, треба перемагатися, треба якось устояти... А що егомость скажуть?“ — промайнуло в Василевій голові, але він за той час уже переліз через перелаз і спішив що-сили стежкою поперек поля до Борислава.

Пан-отець був зайнятий в stodолі, тому то аж по обіді спостеріг, що Василя нема в саду. Почав зараз допитуватися слуг, де він, але ніхто не бачив, як він пропав. Старий слуга Климко говорив навіть, що „хто знає, чи не полізла біда де в калябаню та не пропала, а то, каже, так йому щось з очей пахло, що недовго йому на світі жити“. Але пан-отець махнув нетерпеливо рукою на таке пендичення та й сказав: „Е, говори своєї! Піячисько негідний! Десь до корчми поширився! Я вже добре знаю, що йому з очей пахне, не бійся! Ану-но підіть хто в село, чи не найдете його де в яким шинку! Приведіть мені зараз його сюди!“

Сказавши це, пішов пан-отець до покою, а старий Климко покивав головою, ніби то дуже йому не хотілося вірити в егомостеві слова. „А втім, — проказав він по хвилі, — що мені до того? Ну, Сеню, збирайся та бігай, коли егомость казали... будем видіти!..“

Сенбові, двацятилітньому, кріпкому парубіці не треба було того два рази говорити. Живо загорнув на себе полотняний куртак, підперезав вузьким ремінем, та й погнав у село, насунувши на чоло невеличку смушеву кучемку ¹⁾. Він пішовся дуже тим ходом, бо на селі у нього була люба дівчина, котру без того він би не побачив, хіба аж у неділю. А крім того кортіло його й порцію горілки випити, бо пан-отець дома ніколи й на очі не хотів її бачити. Не треба казати, що

¹⁾ Кучемка — шапка.

Сень, правда, швидко забіг насеред села, але тут не дуже коротко забавився у вдови Гнапихи, розмовляючи то з старою, то з своєю любкою Оленою, що саме поді збиралася дергати льон у сінях.

Аж десь-колись Сень нагадався, зачим його пан-опець послав.

— Ага, Гнапихо, — сказав він, — отпо з мене! Я й забув, по що прийшов! Чи не бачили ви де тут старого Півторака?

— Півторака? А на що його тобі?

— Та от егомость послали мене, щоб його як стій завів на резиденцію ⁴⁾.

— Півторака на резиденцію? А то що таке? Ігій!... Ага, правда, ти питаєш, чи де його не бачила? Бачила, бачила! От перед полуднем надволикся долі селом та й пішов до Шміла. А я собі ще гадаю: от старий Півторак іде пропивати решту поля! Аж тут слухаю, крик якийсь зробився коло шинку. Вибігаю, дивлюся, а по Шмілиха борюкається серед вулиці з Василем. І так тобі кричить та пищить, а все бідного Півторачища в плечі кулаками дюгує, а він усе втирається, все позирає на шинок. Ігій, що таке? — гадаю собі. — Побігла я туди, інші люди понадбігали: що таке, що таке? Шмілиха нічого, лиш усе своєї, ще дужче пищить: „Піячище якийсь, я не хочу його й на очі видіти! Чого він лізе до моєї хати!“ Тут люди до неї: „Стій, жінко, не бий, говори, що сталось?“ А вона як не розпустисть писок та до нас: „А вам що до того, мудь,

гаврило, хомуп? А не підєпе ви собі до чорта матері?“ Пек тобі, бідо, — гадаю собі, — най тья хороба спітче! От я питаю Василя: Та що то таке спалось? А він споїть, мов сповп, ні в дві, ні в три, а далі плюнув, зіпхнув, та й поволикся он туди до Мошка, до шинку...

— Куди, кажете, до Мошка? — спитав Сень.

— Ага, туди-ж до рудого Мошка. Тамій, бачу, й до тепер сидить, бо не вбачила, щоб відти виходив.

Сень не дослухав до кінця її слів і що духу побіг болопистим перевулком до Мошкового шинку.

А з Василем ось яка була причина. Вийшовши з попівського саду, він ледве ледве заюпав до Шміла, все воркопячи собі по дорозі, що „про Шміла, небоже, треба зовсім забути“, і що егомость дуже-б гнівалися, як-би він упився, і що Іван, то недобра дитина, не любить свого шата, хоче його вигнати з його пипомої хани та пустити по жєбрах. Але не вважаючи на всі ті гадки й слова, Василь йшов та йшов далі, не силкуючись навіть розпізнати, куди й чого він іде. І зовсім йому не дивно спало, коли опинився перед Шміловим шинком, а далі, й на хвильку не задумуючись, просто пішов до середини й мовчки став біля шинквасу та простягнув руку до Шмілихи, домагаючись тим способом звичайної порції горілки.

Шміла не було дома. Він ще на весні докопався нафти у Василевім заkopі, а влітку черпав уже з трьох других заkopів, виритих на купленій частці ґрунту.

⁴⁾ Резиденція — так називається двір попа в Галичині.

Певна річ, що тепер Шміло орудував уже немалим капіталом. Але йому не досить було того. Він довгий час працював над тим, щоб досягнути більше, — й тепер його мета справдилася. Він поїхав до Дрогобича, щоб поробити, що треба, в уряді. Шмілиха, звичайно, не знала, що це за діло, — але те знала добре, що Василеві нема вже чого догожати. От вона, побачивши простягнену руку Василеву, розлютилася дуже й почала звичаєм усіх шинкарок кричати, клясти та ганьбити Василя. Але той зовсім не зважав на її клятьбу й стояв далі німий, нерухомий, з простягненою над шинквасом рукою, доки розлючена шинкарка не зірвалася та не пхнула його що-сили в груди. Василь, що й так не був сильний на ногах, перехитнувся, справив рівновагу й повалився горілиць назад. На нещастя стояв недалеко за ним стіл з порожніми пляшками та порціями, — і Василь упав на нього плечима. Стіл перехитнувся, пляшки та порції попереверталися й дзеленькотячи попадали на підлогу — пішли в шматочки, але Василеві не спалося нічого. Аж тепер шинкарка, оглушена бренькотом, впала в спрашенну лютість, наробила вереску на пів села й вишпурила бідного Василя з шинку на вулицю.

Опинившись таким робом знов на вільнім повітрі, Василь стояв якийсь час безчуття, без думки серед людей, що почали сварку з Шмілихою, а далі пішов, бродячи в болоті, долі брудним перевулком. Із одної хати, бруднішої й обдертішої від других, закликав його хтось крізь вікно.

Він озирнувся, випрощив очі на хату й на віху над дверми, що у нас означає шинок, і не пямлячи, хто й чого його кличе, увійшов до середини. Це був шинок, що звався — „у рудого Мошка“, один із найнужденніших і найвідразливіших шинків у світі. Прогнила підлога покрита була грубою верспвою рідко розмішаного болота, — на брудних лавах, ба й по-під сполами, лежали обдерті люди в чорних, оброплених лахах ¹⁾, з глинистими, спрашеними лицами, на котрих писали свої сліди і недуги, і впома від роботи, і лінивство, і нужда, і бог знає які ще „гріхи головні“. Лиш два такі чоловіки стояли серед корчми та хриплими, надірваними й незгідними голосами співали якусь сповиточну думку. Василь, опинившись раз у шинку, забув зовсім, що хтось його кликав і просто підійшов до шинквасу та простягнув руку так само, як у Шмілихи. Рудий Мошко знав добре Василя і його теперішнє життя, знав добре, що грошей за горілку у нього нема, але побачивши на нім ще досить добрий кожух, покмітив швидко, що за квартиру горілки й те добре, і, налявши велику порцію, підніс її Василеві.

— А, Півторак! А видиш, прийшов! А то, бачу, плентається, чорп знає куди, гадаю собі, закличу чоловіка!...

Василь широко випрощив очі на ріпника, що так до нього говорив, але не міг пізнати, хто це й чого від нього хоче. Випивши одну чарку, він простягнув руку

¹⁾ Лах — порвана одежа.

з порцією над шинквас і шинкар швидко налявав йому другу, за нею пішла претя, четверта, і поволі-поволі Василь почув, як у грудях ворухитись якесь тепло— він сів на лавку під спіною, п'ючи чарку за чаркою, та поводив блудящими очима кругом

Не дуже квапився Сень виходити від Гнапихи. Але коли почув, що було з Василем, то живо побіг до Мошка, бо пригадав собі, що вже й на попівство вертати пора. Але шупт заспав він, що Василь вже без пам'ятки й без кожуха лежав на лавці. „Ну, хвацький козак,— погадав собі,— як скоро собі вмів догодити! І що шупт тепер з ним почати, як з бідою дочалапати до попівства? А втім ігій, будемо бачити!“... Так захопивши себе самого, випив порядну чарку для ліпшої відваги та й принявся будити Василя.

— Гей, Півтораче, вставай! Ану рушся та живо: підемо, небоже, на грай-гору!

Довго телепав Сень старим, заким той прошки роздрухався. Але Сень небагато й питав, що й як, ухопив Василя сильню по-під руку та й помчав селом, чалапкаючи мало що не по коліна в густім болоті, втомився прохи не до смерти, заким зайшов на попівство.

Пан-отець аж за голову взявся, побачивши Василя в такім стані. Він зразу розлютився, почав кричати та сваритися, але швидко побачив, що крик та сварка нікуди шупт не годяться, бо Василь нічого-сінько не розуміє, що до нього говориться.

— Пожди,— крикнув пан-отець,— мушу я тебе не так узяти! Положи його шупт на лавку, Сеню, а сам іди випорожни коморку на поді 1)! Зачекай, пам буде йому добре, дам йому їсти, все, най собі прохи посидить: а по як ще так зо два, зо три рази залетється, то й по нім буде!

Василь сидів на лавці в сінях, опертий плечима об спіну. Його в'язи спрапили силу й не могли вдержати голову на собі, котра через те раз-у-раз спадала на груди, то хиталася на всі боки. Мутні, глибоко запалі очі глипали час від часу несамовито перед себе, а посинілі й потріскані вуста здригались від гарячки. Тимчасом пан-отець ходив широкими кроками по сінях, а поли його довгої реверенди 2) розвівалися за ним у повітрі. Час від часу він поглядав на Василя, і лице його виявляло то жаль за спраченою „вівцею“, то гнів, то бог знає, які ще праведні чуптя.

Ось і Сень надійшов,— цюпка 3) для Василя готова. Пан-отець звелів парубкові підвести Василя з лавки на ноги і по-під руки завести на під та до назначеної кімнатки. Немало намучився Сень, волочучи на-гору сходами безпам'ятного діда, котрий що-хвилі шпотався й праптив рівновагу, не можучи підняти ноги до належної висоти, щоб стати на вищій ступінь східців. Але вкінці Василя

1) Під—горище.

2) Реверенда—ряса.

3) Цюпка—комірчина, конура.

паки поміщено на старім тапчані, заспе-
ленім нашвидку чистою веретою, по-
душкою й коцом для вкривання. Сень
роздяг його, роззув і поклав спати, пан-
опець сам приніс йому збан води, хліба
й ще де-чого їсти і виходячи замкнув за
собою двері на ключ. А Василь Півторак
не чув нічого, що з ним робили, і в пій
хвилі коли за ним замикали двері, спав
пвердим, неспокійним сном недужого, ко-
пшого слабій організм допалює спрашна
гарячка.

XVIII.

Ніч. Груба пітьма залягла Василеве
припуловище. Крізь шпарки в стіні про-
пягає гострим холодом. Крізь підлогу
чупно, як хроплять в кухні слуги та час
від часу скрикують крізь сон. Василь
лежить, мов бездушна колода, на своїй
постелі, лежить і не ворухнеться, лиш
сопе тяжко, лиш дихає нерівно, а з гли-
бини грудей чути глухий хрип дихавиці,
мов дренькіт розбитого горшка.

Нараз Василь закрупився. Коц ізсунувся
був з тапчана й плав на землю; його
обхопив холод, мов залізні кліщі, він
прокинувся. Рукою машинально сягнув
по собі, бо у-ві сні бачилося йому, що
оце востає в сиру землю, а земля
давить його й душить, а він дарма силу-
ється видобутися з живого гробу. Холод-
ний піп спояв на Василевім чолі, важко
дихали груди, храплячи сильніше, як
уперед, а зуби на гвалт дзвонили, не
знати, чи від переляку, чи від холоду.

Він широко випрідив очі, махав руками
круг себе, щоб переконатися, де він;
що-сили напружав свою слабу пам'ять,
щоб нагадати собі, що з ним спалося.
Але дарма! Руками не намацав нічого,
крім дощаної стіни, очі не могли нічогі-
сінько доглянути крізь глибоку пітьму,
а в голові у нього шуміло, мов у старім
вітряку, пицало та скреготало, мов-би
хто ножем по склі черкав; у горлі в нього
пересохло, спрага пекла й давила його
мов гарячий камінь,—ба, він чув виразно,
як кров підступала йому до очей, й давила
на них із середини, неначе хотіла їх
висадити з голови. Крім того, звору-
шившись, Василь зразу-ж почув голод:
він учора крім горілки все пополудне
нічого в роті не мав, а рано в егомосте-
вій кухні якось соромився багато їсти.
Тисячі гадок, попутаних, неясних шибали
по його голові. „Де я? Що зо мною спа-
лося?—таке питання мучило його дужче
всього.—Чи неже-ж я справді западаюся
в землю?“

Він пробував успати з тапчана, але
не зміг. Ця неміч покріпила в нім спрашне
переконавання, що він падає в бездонну
прірву, на тамтій світ. Гарячка і спрага
гнали йому все більше крові до голови;
в голові у його все почало мішатися,
випрідені очі добачали крізь пітьму
височенні, чорні, камінні стіни, що ніби
все мчаться мимо нього до гори: значить,
він падає в пекло! Господи! Рятуй грішну
душу! Він хотів крикнути, але його
немов щось за горло вхопило, немов
голосом удавився. Він почав пермоситися

в розпуці, кидапись, немов у конвульсіях, а далі безсилий, безприпомний упав горлиць на свій тапчан.

Але пересилення превало лиш хвилю: холод і спрага пропверезили його швидко, прикидали назад до жиптя, до нової муки. Голосно дзвонячи зубами, він почав знов силуватися встати. Його наболіле, гарячкою розпалене тіло чуло далеко вразливіше всякий допик, усякий біль, як передніше; густа пітьма, що мов замурувала його очі, будила хоробливу фантазію. І от йому бачиться, що він уже впав на самий спід пекла, що туп прискакують до нього зараз страшні, гідкі маровища, шарпають його, рвуть і порочать з нього тельбухи, валяють залізними довбнями в голову, видовбують розпеченими долопами очі. Йому бачилося, що його руки і ноги колесують зубчастими колесами, що його поять розпояленою смолою. Йому пепер в спрашних образах привиджувалися всі ті кари, що про них не раз чув із казальниць, що призначено їх піякам. Довгий час лежав безвладно й спогнав, мов той, що конає, перплячи спрашенні болі, коли не зовсім фізичні, то принаймні в своїй гарячковій уяві. Жар в горлі спавав, де-далі, все дужчий, шум в голові заглушував усі гадки, переливався у всякі найвідразливіші, найстрашніші голоси, які коли-будь чув на своїм віку.

Туп був і скрип корби, копрою випягав останній раз свого сина з ями, і глухий стук тіла, що падало і тяжко бовтнулося в глибокій безодні, і спрашений

вереск матері, і все, все, що мов параном розвалило його щастя, мов громом роздрухопало його жиптя, що повалило його з становища чесного, заможного газди так глибоко в прірву нужди, хороби та розпуки.

І бачиться нещасному Василеві, що всі ті давні хвилі, всі ті люди, дорогі його серцю, встають, піднімаються з купків: лица в них не сині, а чорні мов уголь, очі позапливали кров'ю, нужда й розпука позасідали на їх чолах. Попереду йдуть його сини, всі при, за ними їх мапи, далі багато знайомих, одноліпків, колись як і він сам, заможніх газдів бориславських, яким він порадив копати ями і які слідом за ним походили на жебраків або загинули, як його діти... Із усіх купків вони пишнують до нього, спогнуть, плачуть, нищать, регочуть, і все тісніше його обступають, наступують йому на ноги, на груди, давлять, тлумлять; їх допик, холодний мов крига, проймає його до костки, вагопить на нім, мов навалені гори. Дух йому запирає, смертельний піп заливає очі, й нараз із глибини наболілої душі виривається страшний крик: „Змилуйтесь надо мною! Що я вам винен? Хіба я хотів лиха для вас? Хіба я щасливіший від вас?“.

І добувши останніх сил, він затермосив собою по тапчані і з глухим спукотом завалився на підлогу без сили, без віддиху, без руху...

На другий день рано Сень, увійшовши до цюпки, побачив Василя на землі, обвитого в коц і скуленого вдавс. Зразу

він немало налякався, думаючи, що вже сконав. Але почувши, що дихає, підняв його і положив на папчан, поправивши подушку під головою. Аж сумно спало Сеньові, коли побачив сині, потріскані губи Василеві, його глибоко запалі очі й сине помурале лице. „О, недовго йому на світі заважати“, — мовив собі на думці парубок, обшулюючи Василя коцом. Василь розплющив очі і прохрипів ледве чутно:

— Водиці, водиці!

Сень подав йому води, і Василь довго довго не віднімав спечених уст від посудини.

— Може з'їсте чого теплого? — спитав Сень.

Василь хитнув головою. Голод мучив його спрашенно. За хвилю наймичка внесла мишину доброго, заправленого борщу і Василь ласо пролигав ложку за ложкою.

— Чи не слабі ви часом, Василю? — спитав Сень.

Василь не зразу порозумів, про що його питають, а в тій хвилі покликано Сенья до якоїсь роботи, то й ніколи було парубкові дождатися відповіді. Він оглянувся, чи Василеві не преба чого, й побачивши, що є і вода, і хліб, і тепла печена бульба, і сіль — він швидко вийшов, і замкнув двері за собою.

Василь лежав ще довго на папчані, не думаючи нічого, вдивлювався в один чорний сучок на стіні за дверима. Перебути ніч з усіма своїми спраховинами та мукками шуміла йому ще в голові неясним спомином. Він був такий ослаблений, чув такий докучливий біль по цілім тілі, що

боявся навіть ворухнутися, щоб не чути лупання в кістках.

Цілий день пролежав він таким способом; вставав лиш два-три рази, щоб взяти собі кусник хліба або дві-три бульбиці або води напитися. Води пив він того дня дуже багато, бо в середині чув після вчорашнього спрашенну печію і хотів її залиши водою.

Десь коло полудня навідався до нього пан-отець; він застав Василя на папчані.

— Ну, ну, лежи, не вставай, — промовив до нього пан-отець, бачучи, що Василь силувався встати. — А що, як тобі спалося по вчорашній охоті?

Василь не відповідав нічого. Йому стало чогось тяжко й нелюбо, сам не знав чого.

— Ну, а куди-ж то господь водив учора? — спитав пан-отець глумливо. — Десь, бачу, хапання була не аби-яка!..

— Та прошу егомостя... — зачав щось Василь, але не докінчив, покмітивши, що егомостеве лице супиться.

— Василю, — сказав пан-отець гостро і твердо, — я гадав, що ти ще чесний чоловік, що тобі можна й на слово повірити. Я гадав: от візьму його до себе, тут буде йому супокійніше, тут буде й догляд за ним, чень-чень ¹⁾, гадаю собі, чоловік поправиться, перестане ганьбу робити цілій громаді. А тут бачу, де-де-де! Не туди воно йде. Мій Василь ледве з хапи, та й гайда до Шміла! Е, як воно так, то погано буде

¹⁾ Чень-чень — а може.

з нами. Я того не хочу! Як-би таке знав, то був-би вас учора обох з сином за обидві двері випер! Фе, Василю, вспид, ганьба! Я тепер тебе не можу й на двір випустити, я не хочу, щоби там із п'яницями волочився. Посидь шупт, під замком. Тупі буде тобі пихо, супокійно, сюди тобі й їсти носитимуть, усе... Та що-ж з тобою робити? Инакше не можна! Ігій!..

І пан-опець, оглянувши, чи все до ладу у Василевій комірці, вийшов й двері за собою замкнув. Василь лишився сам із своїми поплупаними думками, з болем по цілому тілі, з гарячкою в крові, з дихавицею в грудях. До вечора ще було сяк-так. Він не зовсім ясно зміркував, що все те має значити, його арешт не сприквився йому ще надто. Лиш гарячка палила, пипи хочеться. Оп він п'є холодну воду; як п'є, то здається, що дійсно холодить, що йому легше стає, але мене хвилька-друга, палила, як уперед. Але все-ж таки Василь був спокійний того дня, навіть передрімив прохи над вечір. На вечерю посборвав рідкого чиру ¹⁾ з милоком і на хвилю стало йому ніби легше. Настала ніч, довга, безсонна, спрашна ніч. Що Василь очі прижмурило, його цюпка залюднюється, заповнюється гидкими марами та спраховищами. Туп шинкарі з рудими бородами, в образі величезних п'явок повзають, ссуть кров із нього, а напускають жару... І чує Василь виразно іпой жар нестерпний в собі, страх здавлює йому горло, обезсилює його цілком,

¹⁾ Чир—рідка лемішка з вівсяної муки.

кров жбухає до очей, кашель зачинає роздирати груди. На другий день рано Василь був зовсім знеможений.

— Чи не слабі ви, Василю?—запипав його Сень.

— Е,—відказав Василь, глипнувши на нього але те „е“ могло значити, що хто хопів. Сень пішов і цілий день ніхто не навідувався до Василя. Пополудні йому значно полекшало. Воду перестав пипи, чув до неї навіть якусь відразу, хоч пекти в середині не перестало. Йому ввірилося лежати і хоч був слабкий, проте встав і почав хиткими кроками ходити по своїй комірці. Його очі блукали по стінах, шукаючи чогось, а чого—й сам не знав. Вночі мари не показувалися, але гарячка змагалася. На другий день він ходив по хаті. Надмірне ослаблення справляло йому дивно, прикре почування, ніби ціле його тіло деревіє, усихає, як оп усихає гриб в гарячій печі. Йому бачилося, що шкура прилипає у нього до кости, що кров не напливає до рук і ніг і не відживляє їх і що вся вона жбухає, мов окріп гаряча, до голови.

Цілих два пажні спрашні дні й спрашні ночі переживав бідолаха Василь в тій комірці. Нудьга, самота, гарячка, спраховища, які наслідок показувалися йому вже й серед білого дня в живі очі—все те мучило його, палило, пожирало, підривало останки життя в старім організмі. Він почав кричати по ночах, кидався й повкпися по комірці; його очі палали диким, непевним огнем, а повіки аж почорніли, немов жар, що бив із очей, перепалив

їх на вуголь. Пан-отець часто навідувався до нього, давав якихось ліків, казав навіть Сеньові спати з ним. Але ліки не помагали, а Сень, намахавшись через день ціпом, спав уночі, як забитий.

Вкінці Василь перестав кидапися, перестав кричати, останки сили везли, останні іскри життя зачали видимо погасати... Він лежав на своїм папчані, жовтий, худий на лиці, від голови аж палахтіла гарячка, груди високо здіймалися вгору, дихавиця душила його все більше, в горлі почало хрипіти, а крім глибокого страшного спогнання ніякий голос не добувався з його вуст.

Пан-отець побачив, що зовсім круто прийшлося з Василем і послали Сеня, щоб відшукав Івана:— „Най піде батькові по лікаря до Дрогобича. Послав-би я й тебе,— сказав пан-отець до наймита,— але треба роботу кінчати. Завтра неділя“.

Сень пішов тим разом просто до Півторакової хапи, але підходячи до хапи він аж ахнув з дива та чуда. По Півтораковій хаті вже й сліду не лишилося.

XIX.

Іван, лишивши батька у пан-отця, з лекшим серцем поспішав до-дому, міркуючи дорогою, як тут починати нове газдівство й чим продержатися через зиму. „Поперед усього,— міркував він,— конче тепер треба купити зерна, щоб було й собі на хліб через зиму, а найбільше на насіння на весну. На весні

купувати— не до купишся: дорожня. Ну, і одежину треба де-яку справити для папа, чоботи, по-що“. Оп він зараз другого дня зібрався до Дрогобича, купив кілька корців жита, свиту й чоботи папові, положив усе те сусідові на віз, а сам піхопою рушив до-дому.

Недобрі почуття метушилися в Івановій душі, коли пробивався манівцями по м'якім болоті до Борислава. Ще йдучи до міста, він здибав Шміла з якимись панамі, що їхали возом до Борислава, і неясна гадка про нещастя, біду та загибель прошибла йому душу. Тепер він спішився, злипий потом, задиханий, запаланий, біг до хапи, немов боявся, щоб у ній не вибух огонь, або щоб злодії не покрали з неї бог знає яких скарбів.

Лихі прочуття Іванові справдилися. Підходячи до обійстя, він заздрів Шміла й панів на оборі. Вони через день обійшли вже все його поле, тепер оглядали будинки та город. В рукак у них були папери й вони все писали щось по них, шваркопачи з Шмілом по-німецьки.

— Що то значипсья?— подумав собі Іван і боязько виступив із-за хапи на обору.

— Слава Ісусу!— сказав він, низько кланяючись панам.

Пани обернулися й почали мірити його очима від ніг до голови. Шміло шваркнув щось до них і показав на зачудованого парубка.

— Ти Іван Півторак?— спитав його один пан ломаною українською мовою.

— А я, прошу пана.

— А де твій батько?

— Та прошу пана, у єгомостя, слабі.

— А ти знаєш оптого пана?—туп розмовник показав на Шміла.

— Та знаю, то Шміло,—відказав Іван, мнучи шапку в руці.

— А ти знаєш, чого він від твого батька домагається?

— Ні, прошу пана. Або що таке?

— Він каже, що твого батька цілий рік годував, поїв, зодягав, доглядав у себе. Правда тому?

— Я не знаю, прошу пана, я за той час був на службі. Але оп люди мені повідали, що правда.

— Ну, пан Шміло показує туп письма, контракти, що твій батько йому попродав, скільки в нього грошей забрав, скільки наїв, напис, усе... На те все свідки є. Ми їх розпитували, кажуть, що все правда. А тепер, небоже, пану Шмілові належить від вас 300 ринських, знаєш?

— 300 ринських!—скрикнув Іван в спрешній привозі.—Господи ласкавий, а де-ж туп нам узяти тих 300 ринських? Т'адже по... страх погадати!

— А, бачиш!—сказав пан,—пан Шміло не може чекати, уряд присудив спродати вашу хату й поле і сплатити довг. То годі, так мусипіт бути!

Іван остовпів, почувши це. Він як склав руки на грудях, то так таки й стояв довго німий, нужденний, забризканий болопом—образ безнадійної розпуки.

— Згляньтєся, панове,—проговорив він вкінці, на силу видобуваючи голос крізь гарячі сльози, що давили його в горлі.—

Що-ж я тепер почну без хати, без захисту?

— Га, працюй, роби... що нам до того?—відказали пани.

— Але-ж у мене батько старий, зболілий, незарібний... що-ж я з ним почну?

— Най-би не пив був, паскудник!—проворкотів Шміло.

— А що нам до того? Довг мусипіт бути сплачений,—відповіли пани й пішли з Шмілом до вїтпа, щоб докінчити таксації й записати маєток на шинкаря.

Іван лишився дома, розбитий, знищений, без гадки й надії. Всі слова панів були для його серця гострі ножі, що різали й пороли його без милости. Але як смертельно скалічений чоловік звичайно не чує найтяжчої, найспрашнішої рани, а дїткливіше чує меншу, так і Івана найдужче боліли глузливі Шмілові слова: „Най-би був не пив, паскудник!“ Ті слова не сходили йому з п'ямки, крупилися в його думках, мов сичання змії, ворушили і бентежили всі найскрипніші закупки, проганяючи спокій, пожираючи надію й сіючи розпуку та гризоту. Довго, довго він стояв насеред обори, поводячи кругом себе блудячими очима, а далі пішов до хати, упав на лавку й гірко заплакав на свою долю нещасливу.

Другого дня вїтп, присяжний і Шміло, скоро світ, прийшли до Півторакової хати. Вїтп постояв хвилю, закрутив вуса й оповістив Іванові, постукуючи закованою черешнею об лаву, що пани опаксували весь його ґрунт з будинками на 280 ринських, а на решту має Шміло

взяти у нього, що буде можна. Потім гідний-поважний начальник озирнувся по хаті, побачив на жердці вчора куплену свисту й збіжжя на запічку, моргнув на присяжного й той вхопив, як спій, свисту на руку, а другу руку на знак своєї власти положив на мішок. Забезпечившись таким способом, війт обернувся до Івана й розповів йому далі, що тепер вже немає тут чого робити і що те від Шміла буде залежати, чи дозволить йому ще хоч через зиму пересидіти в хаті. Шміло, певна річ, не дозволив. „Ще тут загнидисься,—сказав до війта,—а потім й вигнати його неможна буде, не попробую такого гостя“. Бідному Іванові не лишилось нічого більше, як тільки зараз виноситися на завжди з рідної хати. Другого-ж дня Шміло продав її якомусь другому спекулянтові, той швидко найняв робітників, стару Півторакову оселю розвалили, дерево перевезли в друге місце й поставили з нього магазин; тільки розвалене румовище печі свідчило, що тут спояло людське житло, що тут відбувалася частина вічної, великої драми життя з усіма щоденними висупами, з проблісками щастя й радощів, з хмарами смутку, горя й недолі...

Усю ту сумну історію розповіла Сеньові вдова Гнапиха, до котрої той побіг, побачивши руїну Півтораківщини. Він слухав і ушам своїм не вірив.

Вкінці запитав про Івана. Але Гнапиха не бачила його вже зо два тижні й не чула навіть про нього нічого. „Чи то в чоловіка мало своєї біди, синочку?—

сказала вона.—Та й так от... добре що якийсь мовив: почувеш чужу біду, та й на себе свої надійся! Ніколи, бач, і розпитувати було про Івана. Але здається мені, що десь буде при копрійсь ямі. Йди, може де його й надиблеш. Нині однак субота, з роботи завчасу вертаюшсья“.

Сень пішов шукати Івана, та не легко-ж було знайти його серед сопень обмащених, замурзаних лиць, серед сопень ріпників, що повпилися по шинках, брудних, як самі вони, закурених димом, заглушених криком, галасом, гомоном, прокльонами та піснями. Аж до вечора ходив він по Бориславі, місячі грязюку та важко лишучи від упоми, пивав, розпитував у других ріпників про Півторакового Івана, але хоч де-які й знали, при копрії він ямі, та знали також, що він нині не робить, бо як відібрав плату, то десь певно п'є на забій, та ще бог знає, в котрім шинку. Сень мусів вертати в порожнє на полівщину, і сонце саме що запало за сині Діли, коли дійшов додому.

А Іван справді розпився на забій. Як вигнали його з батьківщини, він довго не знав, що діяти. Йти і розповісти про все шатові—була перша його гадка. „Але що-ж,—подумав собі зараз-же,—що я йому скажу? Пожинку з того не буде ніякого: що з воза впало, те пропало, а ще старий готов до серця те взяти та вмерти!“ Так розміркувавши, він поспановив собі йти на роботу, до першого-ліпшого закопу. „Або мені мара швидко голову скрупить, менше лиха зазнаю, а ні, ну, що може щось зароблю. Не довго прийшлося

й шукапи роботи, він найнявся в Шерера до ями, поринському в день, з пажневою виплатою й завдатком наперед. Але гризота невсипуща під'їдала за роботою Иванову душу, і першої суботки, дорвавшись грошей, він майже несвідомо опинився в шинку. Почалася п'ятка, страшна, смертельна. „Най пропаде лихо!“ — кричав нещасний парубок раз-по-разу. Сміх, крики, похвалки, припліскування поваришів заглушували його, бурили йому кров, завертали голову. Смертельно п'яний, він звалився над ранком на землю, переспав цілий день у неділю, а в понеділок рано встав, порахував решту грошей (всього лишилося два ринські), зітхнув важко й, похиливши голову, пішов знов на роботу.

Але нині Іван якось не міг розсмакуватися в горілці. Молода, здорова природа мимоволі відвертала його від тої отрупи. Він бажав заспокоєння й щастя, а не приголомшення чи хвильового забуття. Бже північ, а він усе силить у кутку, в тяжкій задумі, не торкаючись келишка, що стояв перед ним.

— Гей, Іване! — гукнув йому над ухом повариш-ріпник, що увійшов саме до шинку, хоч, видно, вже де-інде добре вже себе підсадив, — де ти в біса сховався? Тут за тобою люди питали-розпитували й ані руш тебе здибати!...

— Які люде? — спитав Іван.

— А попів парубок. Казав, щоб ти туди прийшов... бачу, тато твій женився, чи що!..

— Як, як? — спитав Іван.

— Ех, тумане вісімнадцятий! Йому говори, що лопатою в голову клади! Батько слабий, розумієш тепер?

І ріпник почав пропискатися до шинку, та й швидко загубився серед наповпу.

Іван порозумів, що щось воно мусить погане бути, коли пан-отець аж слугу вислав його шукапи. Йому хотілося зараз же йти на попівщину, розвідати, розпитати, що таке? „Але — погадав собі, — може воно ще не так дуже зле вже, а я піду серед ночі, розбуркаю весь дім зі сну, ще зачнуть гніватися. От волю завпра раненько збігати“.

Довго ще сидів Іван у кутку за столом і думав та журився своєю бідом, а нікому було його розпитати щиро, розважити, потішити, хоч туп кругом нього гомоніло багатом людських голосів. Та що з того? Гомоніли це голоси таких самих, як і він, бідолах, без дому, без роду, що тільки тим криком божевільним та голосом і хотіли в своїх серцях заглушити гризоту невсипущу та горе пекуче.

Другого дня Іван прокинувся пізніше, як хотів, і швидко пішов на попівщину. Проходячи повз церкву, побачив на цвинтарі громаду людей. Вони обступили когось у подертій куртці, а він говорив їм щось, розмахуючи руками. Цікавість взяла Івана подивитися, хто це такий; він підійшов до цвинтарного паркану й аж остовпів з чуду та радощів. Серед громадки селян стояв і живо про щось розказував не хто инший, як його батько.

З Василем Півтораком дійсно чудо сталося! Пан-отець і всі домашні не можуть надивуватися, що це з ним зробилося. Ще вчора ввечері бачили його смертельно хорого, ще вночі крізь сон чули тяжкий кашель і спогнання, а муп одразу Василь рано встає зовсім здоровий і просить пан-отця, щоб пустив його до церкви. Що з ним сталося? Яким чином він так раптом вичуняв? Ні,—вся челядь рішила, що муп без чуда не обійшлося.

Чуда, правда правдою, не було муп ніякого: і пан-отець був-би про те відразу дізнався, як-би був пильніше приглянувся до Василевого лица, а особливо—очей. В них плів такий палючий, неприродній огонь, губи так часто здригали нервово, руки й коліна тремтіли, що не треба було дуже великого лікаря, щоб пізнати, що це зовсім не здоровля підвело Василя з постелі, але спрашне побільшення гарячки; що та жвавість—то останнє зусилля організму, мов останнє живе палахкання світла, заким має зовсім загаснути. Але пан-отець не мав часу приглядатися до Василя, він швидко пішов на упреню, а потім сів прохи подумати про проповідь.

Василь тимчасом просив Сеня, щоб вивів його до церкви, бо ще ніби не зовсім подужав і не зможе вдержатися на ногах. Він не менш од других твердо вірив в своє чудесне одужання. На цвинтарі обступили його селяни цікавою громадою й Василь почав їм широко розповідати

про свої давні гріхи, про свою слабкість, про спраховища, які йому привиджувались, та про муки, що терпів. „Але матінка божа змилосердилася наді мною. Через її молитви, панове господарі, підвів мене господь. От слухайте. Нині над ранком лежу я—не сплю... Чую—відчиняються двері, та так пихесенько, що й не чути. Дивлюся—входить жінка, вся в білім, а від неї така ясність сяє, що аж у очі б'є. От вона приходить до мене, а я лежу та тремчу, та все молитви мовлю. Вона, братчики, припулила мені руку до грудей, і мені мов-би хпо жорновий камінь зняв, так відразу легко стало. „А що, ліпше тобі?“—питає мене. — „Та ліпше“, кажу. „А бач, не треба грішити; пан-біг за гріхи ще тяжче буде карати. Йди-ж, небоже, й при неділі лежи „крижом“¹⁾ перед царськими дверми, потім висповідайся, то всі тобі гріхи будуть відпущені“.

Василь довго ще говорив; людей, де далі, все більше купчилося коло нього, старі приятелі спискали його за руки, пізнаючи на нім явну ласку божу. Вкінці забаламкали сумовито дзвони на хвалу божу, й весь народ посунув до церкви, хрестячись побожно та цілуючи чорний дерев'яний кілок, яким були прибиті Христові ноги на великім розп'ятті перед церковними дверми. Іван не міг прописнутися до батька, хоч дуже радий був з ним поговорити. Від якогось чоловіка він почув те, що розповідав Василь, і сам не знав,

¹⁾ „Крижом“ лежати—хрестом лежати.

що про те й гадали. Він через силу хотів вірити в правдивість тих слів, але в глибині душі щось ворушилося й шептало: „Ні, це не туди йде“. Проте він поступив собі бодай по церкві поговорити з батьком й пішов до церкви де вже почалася була хвала божа. Перед самими царськими дверми, на помості лежав його батько в брудній сорочці, завалянім куртаці, нечесаний, нужденний; лежав лицем до землі, з розставленими на обидва боки руками—правдивий образ розбитого, знищеного чоловіка, що кориться перед своїм переможцем. Люди з усіх боків цікаво поглядали на нього, матері підносили з-заду свої маленькі діти, щоб їм показати „чужу“ на „зюмці“, а як котре плакало, то лякали, що й їм так скаже „боженька“ лежати, як не будуть тихо. Баби шептали, зітхали побожно, зводили очі до гори й хипали головами, лиш дяк співав своїм пискливим голосом усе однаково й підчас кожної довшої молитви пан-оця заживав з ріжка табаки.

Лежить Василь Півторак і не ворушиться. Холодний поміст, бачиться йому, дихає під ним, підноситься й опадає, як груди велика. Холодний поміст, бачиться йому, висисає з його тіла нестерпну палю, лагодить своїм холодом гарячку, шамує дихавичний кашель,—йому лекше, де-далі—все лекше. Молитви ніякі не йдуть йому на думку, та й чи до молитви йому тепер?... Йому перемигнуло перед душею ціле життя, та не те життя, яке розуміється в зібранню всіх пригод, нещастів

і заверюх, але життя чисто роспинне, вегетативне. Йому бачиться, що тіло тяжіло на нім, мов камінь, давило й в'язало його, мов залізі пупа, довго, відколи зашямить. Ба, йому бачиться, що воно ще й тепер тяжить на нім частиною своєї ваги, пупає його останнім вузлик ланцюга... Живо наперед, скидай з себе послідок ваги! Живо наперед! Перерви останній вузлик ланцюга! Воля, воля! Як легко без пуп, як весело, ясно, любо на світі без каміня на грудях! Живо наперед! Живо наперед!...

А тимчасом хвала божа йде своїм звичайним ладом. Уже по євангелії пан-отець спає на казання. Його лице ясніє незвичайною радістю. Після звичайного, а тільки дуже сильної, видимо, з щирого серця свогодні виголошеного: „Сей день, его-же сотвори господь, возрадуємся і возвеселимся в онь“, пан-отець приступив просто до оповідання про блудного сина, широко й з приписком вияснив те, що більша радість на небі за-для одного наверненого грішника, як за-для десяти праведників. „І от, християни,—скінчив пан-отець,—перед вами лежить такий син марнопрапний, такий грішник, котрий молитвами святих божих тепер знов навернувся на пуп істини. Нині в небі радість велика, нині пастир добрий найшов загублену вівцю, нині й наша громада відзискала назад свого чесного члена. Радуймося й пішмося, християни, бо нема більшої втіхи, як тоді, коли бачимо свого ближнього, що повертає з блудної дороги на дорогу вічного спасення!“

А наvernений грішник, блудний син, загублений баран, лежав тихо, недвижно на помості і не рушився й ні разу підчас тих слів. А коли по службі божій люди хотіли його підійняти й вивести з церкви, з немалим переляком підняли з помоста бездушне, холодне вже й задеревіле тіло „наvernеного грішника“...

1877 р.

ЯЦЬ ЗЕЛЕПУГА.

Яць Зелепуга був хлоп ледащо. Хто перед трицятьма роками переходив через Борислав, міг бути певний, що або в корчмі, або десь близько корчми почує п'яний, охриплий голос, що виводив усе ту саму меланхолійну пісеньку:

Ой, не жалуй, моя мила,
Що я п'ю,
Тоді будеш жалувати,
Як я вмру.

Цікавий міг завсіди побачити й самого співака, що або сидів за корчемним столом, звисивши голову, й вибивав п'ястками по столі в такт своєї співанки, або шкандибав, виписуючи по вулиці ногами „мисліпе“ та перериваючи свій спів короткими монологами — отакими наприклад:

— Прокляті пархи зайти! Знаю я, знаю, чого вам хочеться! Але го, го! Не діждете! Яць Зелепуга то не м'який хліб, щоб із нього коники ліпити!

Зупинивсь на хвилину, широко розставивши ноги й силкуючись удержати своє тіло в рівній вазі, й знов запрягне охриплим голосом: „Ой, не жалуй, моя мила!“... але тут-же й урве.

— Еге, не жалуй! То-то й є, що нема вже кому й жалувати. Пішла моя мила до пана бога на склад, а мені пепер усе одно. Небагато пам того достатку лишилось, па на якого біса він мені здався! Для кого маю свою працю лишати? Свого роду не маю, жінчин рід... ге, ге, не діджати вам, багатчики, щоб ви мали моєю мизерією втішатися! Краще все крізь горло пропущу... й худобу, й господарство, й землю! Нехай іде, нехай ваше не буде! Ой, бо то ви нам залили сала за шкуру, багачі-клапачі!

Знов урве й зацягне пісні, вимахуючи записненими кулаками:

Один багач у другого
Та й питається:
За що пая голомонька
Напивається?
Ой, най тобі, багачику,
В очах не стає,
Що голома гірко робить,
Та солодко п'є!

Ледащо хлоп був той Яць Зелепуга. Правда, доки жила жінка, держався він незгірше. Хоч мав усього тільки шість моргів плохोї землі, то таки не ходив ні до кого хліба позичати. Двоє їх було: що зробили те й мали. Жили ощадно й супокійно, працювали на своїм ґрунті, то й сусіди їх шанували. Діпочок мали кількоро, але повмирали: оспання дочка вмерла вже вісімнадцяти літ. Смерть той дочки була першим ударом, що зробив пролом в щасливім досі жиптю Зелепуги. Жінка його була з багатого роду й мала в Бориславі ще трьох братів, багатих господарів. Принесла вона

своєму чоловікові в посагу других шість моргів землі, межа з межею з його власною батьківщиною. Але по смерпи оспанняї дочки швагри-багачі почали всякими способами наставляти на Зелепугу та його жінку, щоб віддали їм назад ту „родову“ землю.

— На що вам!—говорили ласкаво,—ви вже обое старі, дітей у вас не буде, доживете свого віку й на тих шести моргах, що вам лишатся, а в нас у кожного дітей багато.

Послухала Євка тих слів, підписала нещасну „цесію“, відібрали брати її земельку батьківську—й зараз-же продали її під нафтові закопи. Така зрада до глибини обурила обох Зелепугів.

— Як по панове-швагрове,—говорив їм Яць, зустрівши їх якось-то в корчмі—чи то по-божому та по-людський робити пак, як ви з нами зробили? Чи на те ми вам частину вашої батьківщини відступили, щоб на ній зайді ями копали, а ви щоб мали за що пипи?

— Іди, старий дурню!—відказав один швагер.—Ви-ж нам при людях відступили, а на що відступаєте, про те не було мови. А раз ви відступили, то поле наше. А раз воно наше, то нам вільно робити з ним, що нам подобається.

— Неправда!—відрізав Яць.—Ми тільки для того вам відступили, щоб вашим дітям було де поміститись. А продали не велика штука, це кожний потрапить.

— Видно, що не кожний,—сміючись відказав другий швагер,—коли ви не потрапили, тільки ми.

— Смійтеся собі, смійтеся, але-ж це так плазом не пуцу.

— А що зробиш?

— Вже я знаю, що зроблю, але тільки не знаю, чи вам те солодко буде!...

— От, іди старий, іди, не роби з себе дурня,—сказав преній швагер, плещучи його по плечі.—От ліпше сядь з нами й випий по півквацирці, а що з воза впало, те пропало.

— Сісни по я сяду,—гостро відповів Яць,—і випиши... також вип'ю, але від правди не відспуплю. Скличу людей, скличу свідків, нехай вони нас розсудять, чи то справедлива ваша робота.

— Ну, що-ж, клич, нехай судять!—сказав один із швагрів,—тільки наперед тобі кажемо, що нам наплювати на той суд. Що нам зробилять? Чи може сами гроші зложать і землю назад одкуплять?

Сказавши правду, Яць Зелепуга про землю й не думав. Боліла його тільки „неправда“ й хипрість швагрів, її хотів він вивести „перед людьми й перед свідками“, але чи з тої роботи вийде яка користь—навіть думкою в той бік не сягав. То-ж слова швагрові були для нього тим, чим удар п'ястком межі-очі. Захипався й окинув усіх трьох певним поглядом.

— А, ось воно як: плюєте на людей, на громаду! Юди якісь!... А плював-би на вас світ увесь! Батьківську землю продали... й сміються! А щоб вас та земелька свята по смерті з гробів повикидала!

Слово по слові, між Яцем і шваграми прийшло до бійки, в котрій швагри так

побідили старого Зелепугу, що справді таки прийшлося кликати й людей, і свідків, і баб-знахарок. Плачучи та проклинаючи, побігла Яциха до братніх хат, щоб бунтувати братових проти чоловіків. Ті спали по її боці, бачучи, що від часу тої нещасної іспорії з грунтом їх чоловіки так і не вилазять із корчми. Розпочалась правдива війна родинна, з звичайними пригодами і сварками, прокльонами, криками на все село й бійками. Що жінкам в тій війні найбільше перепадало, про це й говорити нічого. Одна в приступі гніву обпарила своєму окропом боці ноги так, що два місяці не міг встати з постелі, й це найліпше зробила, бо врятувала решпу грошей за продану землю від цілковитої розпрати. У другій вдача на двоє важилась: коли чоловік був вперезий, що перемагав і бив жінку, але коли був п'яний, то жінка перемагала чоловіка й на велику втіху людям, вела його за чуприну з корчми до-дому, приговорюючи разом моральні науки й для ліпшої пам'яті втовкаючи їх йому кулаком в плечі та в попилицю. Найгірше пішло в претнього швагра: там чоловік із жінкою так перегризлися, що жінка втпекла від чоловіка на службу, дітей забрала й між людей пороздавала, а чоловік до двох літ пропив і прогайнував усе господарство, худобу й землю, й найнявся копати ями в того самого зайди, якому продали частину Яцишиного грунту.

Страшно й важко було слухати того, що діялось між братом і сестрою в ту пору. Вийде, бувало, брат рано на роботу,

звичайно вже не пверезий, в брудній, заболоченій полотнянці, з лицем почорнілим як земля, згорблений і ніби прибитий, а сестра вигляне з своєї хапи, вибіжить на подвір'я та як почне плакати, як почне проклинати, господи боже! І брата її жаль, хоч так погано з нею обійшовся, і батьківщини жаль: сама не знає, на кого плакати, на кого кари божої просити.

— А воліла-б я, братчику мій, бачити, щоб тебе самого в цю землю закопували, ніж маєш ти її туп рити та копати для нехристів! Ну, копай, поганине, копай, може там докопаєшся кісточок небіжчиків тата та діда. Привидись до їх добре, бо, певно, обидва в гробі на другий бік попереверталися, чуючи, як ви їх пам'яць, їх землю криваву шануєте! А не забудь там сказати небіжчикам, в яких ти тепер у гонорах у пана зайти пробуваєш, як спиш під шинкарською лавою, їси разом із шинкарськими собаками, й як шинкарські бахурі коло корчми на побі, як на коні, їздять для забави! Скажи їм це, скажи!

А далі разом як не заламає руки над головою, як не заголосить, не зариде, мов над покійником:

— Братчику мій, соколику сизий! Чи-ж я тебе не любила! Чи я-ж коло тебе не припадала, ще як ти маленький був, як ми, мов овес дрібні, без мами зосталися! Чи я-ж мало ночей не спала, тебе доглядаючи, як ти занедужав! Чи думала-ж я нещаслива, що нами лиха доля опак кине, що буду на тебе кари божої просити? Не дай, боже, легко сконати тим, що тебе на таку дорогу навели, що тебе

опак на дивовище, на публіку людську пустили!...

Прокльонів брат слухав мовчки похилившись, мов віл, що, схиливши голову, приймає удари. Але оте голосіння та споминки з дипинячих ліп рвали його душу, кривавили серце, допікали йому гірш огню палючого. Аж раз, підпивши собі більше ніж звичайно, не міг сперпіти того голосіння й крикнувши: „А не будеш ти вже раз пихо, стара відьмо!“ кинув на сестру „камінцем“. Сам він пвердив, що був це камінець не більший од кулака, але мусів бути більший або з не аби-якою силою кинений, бо сестра не тільки що зараз утихла, але навіть відразу таки впала на землю з глухим зойком. На той зойк вибіг Яць із хапи й підняв жінку: мала вибите одне око й на чолі криваву рану від лівої брови впоперек аж до самого волосся. Не кричала, не стогнала багато, тільки умлівала раз-за-разом. Напів неживу повезли її до Дрогобича; лікарі сказали, що не тільки ліве око зовсім пропало, але надто ще й кістку в черепі проломано. Помучившись кілька день, Яцьна вмерла, а брата її взяли до криміналу. Там він і вмер, не дочекавши суду.

Від того часу Яць Зелепуга почав пити на забій. Остогидла йому хапа, остогидло господарство, остогидла громада. Коли йому молодиці радили, щоб щераз оженився, він тільки рукою махав, немов хотів зовсім відігнати від себе цю думку. Не відразу, але мало-по-малу доходило до того, що бляшаний півкватирок стався одинокою істотою на світі, про яку дбав.

Так минуло два роки від Яцишиної смер-
пи. Зовсім ні на що звівся Зелепуга. Го-
сподарство було зовсім занедбане й
зруйноване, худобу забрав шинкар за го-
рільку, збіжжя давно було випродане, пло-
щі пообломлювані, навіть більша частина
господарської посуду помандрувала з ха-
ти до корчми. Яць Зелепуга тільки на
ніч приходив до хати—цілими днями про-
сиджував в корчмі. Пив мало, але для
його ослабленого й зіснаного організму
досить було двох-трьох чарок, щоб зо-
всім запаморочити йому голову. Їв ще
менше. Одиною живою струною, що
безупинно ще в нім дзвеніла, була нена-
висть до „багачів“, хоч правду кажучи,
ні багачі з дня на день все більше тра-
пили землю під ногами, уступаючи їй
спекулянтам, котрі все більшими купами
горнулися до Борислава, куди принаджу-
вало їх бажання скорих та легких зисків
на нафтових копальнях.

Одначе-ж часом, коли був пверезий Яць
Зелепуга, ясно бачив, куди воно йде. На-
кинувши гуню на опашки, в смушевій
кучмі на голові й позакладавши руки за
пазуху, йшов він не раз хипким кроком
вздовж бориславської вулиці, неспокійно
водячи очима й сплвбуючи час від часу,
як чоловік, котрого сильно пече згага.

— Мій боже, що тут діється, що тут
пвориться!—шепнав він. Правда кара
божа на наше селище! Ну, глядіть, гля-
діть, скільки тут пої погані назлазилося,
як мурашні! У Пилипа Буняка п'ять ям
копають, у Матія чотирі, у мого пре-
мудрого швагерка вже пів групи купили,

перед самими його вікнами цілу гору
глини накидали! А там знов, і там, і там!
Всюди копають, риють, черпають ту
кляпу кип'ячку, щоб їм ще горлом лила-
ся! На ґрунті, що його небіжка жінка
відсипула братам, а ті продали, було
вже досідесять закопів та ям нафтових,
де-які ще лиш по п'ять-шість сажнів зав-
глибки, а де-які вже й по двацять і два-
цять п'ять сажнів. Мендель, що за безцін
набув цю частину ґрунту, був нині вже
багачем, співником першої бориславської
дестилярні і власником ще двох часток
землі з двадцятьма новими закопами. Що
правда, ніде йому так не щастило, як на
ґрунті небіжки Яцихи. На інших, також
за безцін куплених ґрунтах, ями були
вже по десять, то п'ятнацять та два-
цять сажнів завглибки, а „ропи“ не
було. Дві ями на двацятім п'ятім сажні
треба було навіть зовсім покинути, такі
багаті видобулися в них джерела води.
Яцишин ґрунт був правдивою золотою
жилою для Менделя Шехпєра. То й не
диво, що Мендель здавна вже госприв
зуби на зовсім подібний ґрунт Яця Зеле-
пуги, що був межа з межою з його ґрун-
том. Нераз вже підходив він до Яця, щоб
той продав йому свій ґрунт, але Яць
навіть слухати не хотів ні про що. Та й
не мав і коли, бо звичайно або пив, або
протверезувався. Та й те сказати: поки
мав за що пити, то ніщо не гнало його
позбуватися ґрунту.

Але тепер пішло на инше: не було вже
за що пити, а в шинкаря мав Яць навіть
значний, на кільканацять ринських, довг.

Пора, на думку Мендля, була сама відповідна для „гешепту“, тим більше, що Яць кілька вже день почав якось менше заглядати до корчми, їв більше й раз-у-раз ходив по селі сумний та задуманий.

— Добрий день вам, пане Яценцій!— сказав одного дня Мендель, наближаючись до Яця, що, ніби міркуючи щось, стояв на середині свого ґрунту з палицею в руці.

— А добрий день!— відказав Яць, ледве глянувши на пого.

— Ну, що поробляєте?— питає Мендель.

— А що-ж-би мав? Дихаю!

— Ні, всі ми, богу дякувати, дихаємо, то ще не робота,— сказав Мендель, усміхаючись.

— Я питаю, що думаєте з ґрунтом робити?

— З ґрунтом? А що-ж маю з ним робити? Нехай лежить. Ґрунт їсти не просить.

— То правда, що ґрунт їсти не просить, але вам, пане Яценцій, їсти й пити треба.

Яць видивився на Мендля великими очима, а далі сказав мов знехотя:

— То вже моя річ! Адже до вас просити не піду!

— Ні, пане Яценцій— лагідно відповів Мендель— які-ж бо ви! Ніби то я на той приклад говорю! Я кажу, що шкода ґрунтові лежати, чого з нього доробитесь? Праці по вуха, а хліба й так не буде. Я вам заплачу по-людський, вистане на ваші старі літа.

— Гм, а що-ж-би ви дали?

— А кілька маєте всього ґрунту?

— Без того, що під хатою й подвір'ям, шість моргів.

— Ну, то я вам дам за все триста ринських.

— То ніби по чому за морг?

— По п'ятдесяти. Хіба то мало? Людська ціна, бігме, людська ціна.

— А кілько-б ви, Менделю, хопили тепер за ті два морги, що від моїх швагрів купили, опуп зараз, межа з моїми?

— Гм,— усміхнувся Мендель,— я пого поля не продаю.

— А певно, бо ви на нім скарб викопали. Хоч і смердить, а все-таки золото. Ну, а хто-ж мені заручить, що й у мене такого самого нема?

— Ну, Яцю, який бо ви чоловік!— сказав Мендель.— Чи ви гадаєте, що я-б купував ваш ґрунт, як-би знав, що в нім нічого нема? Чи гадаєте, що я не мав-би що ліпшого робити, як сіяти овес на ваших пустарах?

— Біг заплать вам за щирість, пане Мендель,— відказав на це Яць.— А коли пан-біг правду і в мою землю скарб вложив, то який-же я був-би дурень, коли-б його за дармісенько з рук випустив!

— Як то за дармісенько? А п'ятдесяти ринських, то хіба не гроші?

— Ні, Менделю, то собачі гроші!

— Го, го, kück ihm up ¹⁾, який мені пан!— скрикнув ображений Мендель.— Ідіть і найдіть їх собі на дорозі, коли то собачі гроші!

¹⁾ Дивись на нього.

— Навіть на дорозі не потрібую шукапи, сами до мене прийдуть!—сказав Яць і справився до своєї хапи.

— Пане Яценпий!—кликав за ним Мендель,—пане Яценпий!... але зачекайте-но!

— А що там таке?—сказав Яць, зупиняючись.

— Знаєте, що я вам скажу,—говорив Мендель, знов наближаючись до нього.—Я вам дам по 80 ринських за морг.

— Е, пусте ваше балакання,—відказав Яць і махнув рукою.—Що я вам буду давати за 80, коли другі по 100 дають?

— По сто ринських за морг!—скрикнув Мендель.—Бійтеся бога, Яцю, хто вам дає по 100 ринських?

— То вже моя річ, хто дає! Тільки ви собі не думайте, що старий Яць із розуму звівся й не знає, що робить. Дурень то я дурень, це мушу признапи, але де що прохи таки й знаю і з кашею з'їсти себе не дам.

— Ну, пане Яценпий, що-ж ви собі про мене гадаєте, щоб я вас хопів з кашею їсти! Я тільки питаюся, хто вам дає по 100 ринських за морг ґрунту?

Яць довгу хвилю пильно поглядав Менделеві в очі, потім одвернувся, сплюнув і, не кажучи ані слова більше, пішов до своєї хапи.

— А дүмтег Гој 1)!—воркотів Мендель по його відході,—гадає, що мене на полову зловить! Сто ринських! Почекаеш ти собі ще, заким я побі дам сто ринських за морг!

Але час той прийшов швидче, ніж Мендель сподівався. В кілька днів по тій розмові ще один із Менделевих законів залляла вода, а другий завалився й присипав трьох робітників: крім понесених справ, мусів ще Мендель оплачувати й підплачувати комісію, щоб виеднати її присуд, що робітники загинули через власну необережність. Спрапи були значні; менш заможнього могли-б були довести до руїни.

Одинока надія Менделева, що були нафтові джерела, відкрипі на Яцишинім ґрунті. То-ж двічі пожадане було для нього як найшвидче випоргувати у Яця сумежний ґрунт, тим більше, що за-для сильного напливу купців ціна землі, здавної під закови, досить бистро йшла в гору, так що сопка за морг була вже зовсім не в дивовижу. То-ж не минув і тиждень від попередньої розмови, коли Мендель, захопивши пляшку доброї горілки, подався до Зелепужиної хапи. Яць сидів дома й направляв цебер-двоушник.

— Дай, боже, добрий день!—сказав Мендель, поркаючись капелюха на голові.

— Дай господи!—відказав Яць.

— Щастя біг при роботі—сказав Мендель.

— Дай боже! Дякую за слово добре.

Мендель сів на лаві й розглядався по хаті. В хаті було пусто й сумно: голі стіни, голі полиці, піч давно не топлена, а в ній кілька шербапих черепків. Пахло пусткою.

— Негарно тут у вас, пане Яценпий,—сказав Мендель, хвилю помовчавши,—погано так на старі ліпа жити.

1) А, дурний мужик.

— Може дасть бог, що колись і у нас ліпше буде,—сказав Яцб, завзято спускаючи обухом по обручах цебрика.

— Дай боже! Дай боже! А що таке найліпше робите?

— А от цебричисько попсувався, та направляю.

— По що вам шой цебер? Адже свиней не держите.

— А може й буду держати. Все ліпше, як цебер буде цілий, ніж має ніворотом піпи. Адже кошпую!

Мендель знов замовк, писнучи пляшку під полою халата. Не мав якось відваги приступити просто до речі.

— Що то таке, пане Яценний,—сказав по хвилі,—Мошко з корчми жалувався передо мною, що вже від пижня не буваєте у нього?

— А чого-ж мені бувати? Пипи не хочеться, а грошей, що я йому винен, ще не маю.

— А бодай-же господь боронив!—скрикнув з благородним обуренням Мендель,—чи-ж то він у вас грошей доминається? Не гроші хоче він бачити, а вас!

— Біг запласть йому за його доброту,—сказав Яцб,—але я дав слово, що без грошей більше до нього не піду. Хоч він сам і не вминається, але знаєте, довг довгий, а віддай короткий.

— Фе, пане Яценний, що то за довг! П'ятнадцять ринських! Чи варто про те й говорити! Ні, але знаєте що? Що ми будемо так на сухо балакати? На те бог чоловікові горло дав, щоб його як найчастіше промочувати!... Пошукайте-но там

якої шкалубини, якої мірки!—І за тим словом видобув пляшку й поставив на столі. Яцеві очі живіше заграли, коли побачив горілку, навіть сокира випала з його рук. Хотів вже встати й пошукапи чарки, але якась дужча рука зупинила його на місці.

Не малу силу мусів сам над собою взяти неборака, що пакі довгі ліпа навик був до горілки; аж голова в нього на груді звисла й руки почали тремтіти; та все-таки не ворухнувся з місця.

— Біг запласть вам, пане Менделю, за вашу добру волю,—сказав надломаним голосом,—але я не знаю, на яке ми маємо могорич пипи. А так, на kota в мішку, пипи не годиться.

— У, у, у, який-же бо ви чоловік, що й не приступай до вас!—скрикнув Мендель.—А коли я не з жадним інтересом, а так тільки до доброго сусіда з почесним приходжу?

— Ну, це вже ви кому іншому кажіть, а не мені,—сказав Яцб.—Мендель без інтересу ані кроку не зробить.

— Що за інтерес!—сказав Мендель.—У мене один інтерес, знаєте який. Споруймося за грунт!

— Трудно буде!—коротко одрізав Яцб.

— А нехай бог боронить! Чому-б мало бути трудно? При божій помочі все може бути легко.

— По чому даєте за морт?

— Ну, що ви питаєте? Адже знаєте моє слово: вісімдесят папірків.

— Е, коли так, то нічого й балакати. І за сто не дам.

— Ов, як ви живо вгору ростете! Гадав-би хто, що у вас, в скрині, бог зна, які статки-маєтки, що так дорожипесь.

— В скрині не в скрині,—відкавав Яцб,—але в тій самій землі певне що статки-маєтки. Пощо-ж маю вам їх задаром віддавати?

— А певно,—з насміхом процідив Мендель,—пощо віддавати такі багатства? Ліпше піти й самому загорнути.

— А ви думали що як? Копаєте ви, чому-ж-би й я не мав копати?

Мендель аж з місця зірвався й широко випріщив очі на того нужденного, мізерного хлопа, що смів щось таке сказати.

— Що... що... що ви кажете?

Яцб спокійно поглядав на його й сказав, усміхаючись:

— Щось вас там певно вколело, пане Мендель, що ви так схопились? А те, що я кажу, то дурне балакання, правда?

— Певно, що дурне балакання,—з гарячим переконанням скрикнув Мендель.—Ви собі гадаєте, що то так легко піти й брати з землі дар божий? Ага! Не знаєте, що то коштує! За копання плати, а ще з землі чи добудеться що, чи ні. Оп у мене вже при закопи вода залляла, а знаєте, що кожний закіп коштував мені що найменше сто ринських! Ну, а відки ви спільки грошей роздобудете? А хоч роздобудете, ох, то не ваша голова до такої роботи, бігме, не ваша голова!

— Га, то вже як бог дасть, будемо бачити,—сказав Яцб.—І ви чень усі розуми не поїли, може там де-яка стебелинка й для нас лишилася. Попробуєм!

Мендель усе з більшою тривогою поглядав на Яця.

— Що, невже ви це на правду, пане Яценний? Не жартуєте?

— Або я знаю,—відкавав хлоп понуро,—може й жартую.

— Ну, а як-же буде з ґрунтом? Продаєте?

— Як до ціни прийде, то й продам.

— А яка ваша ціна?

— То, бачите, так. Маю шість моргів: два шуп близько коло хапи, а чопирі он там далі, на Волянці. Ті чопирі я готов вам продати по 150 ринських за морг.

— Ті чопирі? А на якого дідька мені тих чопирьох? Адже на Волянці ніхто не копає.

— А хто знає, може й там скарби лежать.

— Е, я на „хто знає“ не купую. Ну, а ті два по чому?

— Тих двох не продаю. Ті два для себе задержу.

— Як? Для себе? А вам їх на що?

— То вже в тім моя річ.

— Та ні бо, пане Яценний, не жартуйте! Що хочете за ті два морги.

— Ні, споргуймо тамті чопирі.

— На що мені тамтих чопирьох? Пустопаш, будяччя, що я з ним зроблю? За ті два дам по сто ринських.

— За тамті чопирі возьму, як від вас, по сто сорок,—сказав Яцб із правдивим хлопським упором,—а про ті два навіть говорити шкода.

— Ну, то чекай-же, дурню, на чорта лисого, що тобі за тамті дасть по сто

сорок!—крикнув розлютившись Мендель, ухопив свою горілку й вибіг із хати.

Хлоп спокійно далі набивав обручі. Але по хвилі, висапавшись, Мендель знов вернувся.

— Ну, пане Яценцій, з вами говорити, то треба вперед гороху наїстися. Кажіть-бо на правду: по чому хочете за ті два морги?

— За памті чопирі по сто сорок, а пих двох ще пепер не продаю.

— А коли-ж продасте?

— Того ще й сам не знаю. Як прийдуть до своєї ціни.

— А коли-ж по вашому прийдуть до ціни?

— Або я знаю! Побачимо.

— Чи то останнє ваше слово?

— Останнє.

Мендель пішов, проклинаючи стиха хлопську впертість.

А Зелепуга на правду задумав виступити в супір із спекулянтами. В його старій, непривичній до думання голові мглисто вкладався план, як це зробити, але постанова була сильна... „Ну, що-ж, буду копати сам, та й годі“ — думав зразу, але швидко переконався, що самому копати зовсім ніяково, що треба що найменше трьох людей до одної шахти. Найняти двох, то було-б добре, але відки взяти грошей? У самого нема ані грошей, ані хліба, ані худоби, не було навіть що продати, крім землі. А тут якийсь могучий внутрішній голос раз-у-раз шепче йому: „Ану, берися до роботи! Бог тобі вложив скарб в землю, гріх його змарнувати!“ А на що йому, самому й старому,

здасться той скарб, про те пакож не думав. Часом тільки якісь фантасптичні картини снувалися в його уяві. „Церкву виспавлю, гарну, муровану... каплицю покладу над жінкою.., дам „на боже“, „нехай бог буде милосптив моїй душі“, — далі по за ті побожні мрії думка його не сягала.

Відвідини Менделя дали йому доказ, що діло з тим скарбом справді мусить бути певне, й zarazом попхнули його думку на практичнішу стежку. Кілька годин просидів в своїй хаті над направленим двошником, думаючи про те, що робити.

Далі встав, зібрався й пішов у село. Поки що буде, він рішив поперед усього позбутися своєї ненависті, перепроситися з двома шваграми, що ще зосталися.

Коли увійшов до хати одного швагра, — п'ять літ минуло, як в ній не був — при самім вході вдарила його думка:

— Що це, я здурів чи зовсім осліп, що міг уважати його багатцем?..

Що правда, хата була велика й очевидно за добрих часів порядно збудована, але дуже занедбана й опущена. Ані приладів господарських під шопою, ані засіків зі збіжжям у великих сінях, ані скринь з полотнами та шматтям у відчиненій коморі, ані кожухів на жердці, ані подушок на постелі — нічого не було.

На добавок Зелепуга застав у хаті правдивий судний день: плач і лемент жінки й дітей швагрових.

— Що вам таке, кумо? — запитав він по привітанню, сідаючи на брудній лаві.

Швагрова глянула на нього червоними від сліз очима, а вкінці відвертаючись сказала:

— А вам що до того? Яке вас сюди лихо принесло?

— Та бог з вами, кумо швагрова,— відказав Яць.— Не лихо мене сюди принесло. Адже-ж ми собі свої. Гріх нам цуратися одні других. Я прийшов вас одвідати, порадитися...

— Ага, може знов хочете моему який кусень ґрунту відступити! Га, нехай вас бог тяжко покарає за те добродійство, що ви йому перед літами зробили!

І бідна жінка заломала руки й слізьми залилася. Діти за нею.

— Але-ж, кумо, бійтеся бога, що-ж я тому винен, що ваш чоловік обдурив мою небіжку, виманпив у неї батьківщину, а опісля продав?

— Нехай вас усіх, усіх бог тяжко покарає за мої сльози, за мою нужду, за мое життя запроєне! Що я вам винна, що вам винні ті бідні хробаки, що мусять марно гинути через того п'яницю проклятого?

— Але що-ж таке сталося? Що він зробив?— допитував Яць, зовсім не чуючи себе зачепленим її прокльонами, в коприх бачив тільки прояви болю й більше нічого.

— Продав, поганин, продав уже й решту ґрунту. Продав і не знаю за скільки. Вже другий тиждень напивається десь в Дрогобичі, щоб йому там і голову вкрутило! Ой, доле-ж моя, доле нещаслива! Сама бідна не знаю, що з собою почати.

Вже зайда з війтом і присяжними ґрунти забрали, ями почали копати, а його як нема, так нема!

— Оп так маеш!— подумав Яць,— оце я на багача наскочив! Е, пуп, як бачу, ще гірша біда, ніж у мене.

І звертаючись до швагрової, почав її помішати, як міг і вмів.

— Не плачте, кумо, заспокійтеся, якось то буде. Може то ще пан-біг все на добре оберне.

— Скоріше вас усіх до гори ногами оберне, що дай боже, аминь!— крикнула швагрова, знов заламуючи руки, й відвернувшись до дітей, що плакали й леменували, почала над ними заводити, як над умерлими.

— Діточки мої, сиротяточка дрібні! Дав вам бог віпця поганина, що про вас не дбає, що душу чортові запродав, а зайдам землю! Де-ж ви тепер подітеся? Хто вас вигодує і в люди виведе? Похиляться ваші головоньки по чужих загонах! Поллютьсь ваші слізюньки по чужих кутах, небожата мої! Змарнієте, як бадилля в полі! Бодай-би ваш віпчище був так змарнів, заким я його пізнала!

— Ну, пуп ані я поради не добуду, ані моя гола потіха ні на що не придасться,— подумав Яць і пихцем винісся з хапи.

— Що їм з моєї потіхи,— думав ідучи дорогою.— Туп треба помочі, не потіхи. Оп, коли-б так мені докопавсь кип'ячки на своїм полі, маєток зробити, ну поді-б і всіх їх можна примулити. Правда, швагер погано з нами обійшовся, але його жінка

й діти нічого не винні! Ні, ні, треба радипи, треба шукати підмоги, чень по господь милосердий змилуєтьсѧ над нами.

В брудній, занедбаній й слізьми просяклій хаті швагрової знайшов Яць несподівано те, чого там певно не шукав, знайшов близьку ціль своїх мрій й змагань. Скарб природній, схований в його землі, набрав безмірно більшої вартости, відколи Яць почув, що скарб той потрібний йому не тільки для збудовання церкви й справлення церковних апаратів, але також для припущення зруйнованої й збіднілої швагрової родини.

Його м'яке серце в одній хвилі всі ті справи пов'язало до купи міцними й привчними вузлами. Відколи виявилася йому ціль життя, то бачилось, що разом прибуло йому й сили, енергії та смілости, і немов відмолоділий на десять літ, скорою ходою почимчикував до хати другого швагра, того самого, котрому ген-то жінка окропом ноги обварила, й котрого через те в цілім Бориславі прозвали Недовареним. Жив він на другім кінці Борислава, під самим Ділом, де вже зовсім не було ґрунтів нафтових, і був справді заможним господарем. Тільки відколи його опарено, на ноги не ставкував, ходив з костуром в руках і серед розмови частю сичав, коли зле вилічені рани починали його пекти й свербіти. Особливо перед кожною зміною погоди чув у ногах великий біль, і тоді бував злий та дразливий, немов голодний ведмідь.

На Яцево лихо, як раз сьогодні була така пора.

— А, швагерок коханий... ссс! — крикнув Недоварений, здалека примітивши на ходу Зелепугу.— А яке по лихо несе тебе до мене, ти душе жебрацька, а? ссс?

Яць Зелепуга тільки головою покивав. На висотах своїх мрій й замислів він чувся недосягим для такого рода привчань.

— Ей, швагре, швагре— сказав наблизившись і піднімаючи кучму,— чи багато я тобі порогів наоббивався за жебраним хлібом, що так мене вітаєш? Фе, встид тобі, що так дуже загордував своїм багатством!

— Дивіть, який мені навчитель, ссс! — крикнув Недоварений.— А я голову свою даю в заклад, що ти таки за якоюсь жебраниною приходиш. Що дужча у жебрака нужда за плечима, то більше пихи на язиці. Ану, скажи-но, чого ти приприножився?

— Привели мене сюди дві справи,— сказав спокійно Зелепуга, сідаючи на колоді насупроти швагра.— Одна справа не моя, але швагра Чаплі.

— Того шинкарського заплечника й п'яниці? Знаю, знаю... Пропив останню крихту розуму, продав решту ґрунту, а тепер проживає гроші в Дрогобичі. Так йому, дурневі, й треба.

— Що-ж, я про його й не говорю нічого, нехай його бог судить. Але його жінка, це-ж вашої й моєї небіжки сестра! І діти дрібні, що вони кому винні? І всі лишилися без хліба, без батьківщини. Що з ними буде?

— А що то мене обходить? Чи я їх батвко? Чи на мені лежить обов'язок на них спаратися, ссс?

— Але-ж бійтеся бога, пане швагре?— скрикнув Яць.— Ченв-же не дамо власній крові марно загибати? От тільки що був я там: Содома, кажу вам. Стара плаче, що аж серце крається.

— А нехай собі плаче!— злісно відказав швагер.— Поплаче та й перестане. Моя хапа з краю, я нічого не знаю. Не мое просо, не мої горобці, ссс!

Говорячи це, раз-у-раз сичав і спискав зуби. Здавалось, що чужі терпіння робили йому в тій хвилі якусь особливу, дику приемність.

— Ну, це одна справа,— сказав, хвилю перемовчавши, Недоварений.— А яка друга?

— Бог із вами— відказав Яць.— Бачу, що я з своїми справами не на ту вулицю вибрався. Ліпше дами спокій тій розмові.

— О, бачиш його, вже злий, ссс! Чисто жебрацька напура! Відмов його препенсії, то вже зараз пісний вид зробить та й мимрить: біг заплачуть і за те! А в душі собі думає: щоб тебе чорти вхопили! Ну, ну, говори, яка друга справа. Хочо знати, ссс!

— Щоб ви не думали, що я справді злий, то й скажу вам. Купіть собі мій ґрунт на Волянці, чопирі морги в однім куснику. Дешево вам продам.

— А мені на що того ґрунту на Волянці?

— Як то на що? Ґрунт до ґрунту все придасться; хоч-би мав і облогом лежати, то бодай коні попасете, чи віднаймете кому під овес, все таки дохід буде.

— А чому-ж ти сам тої штуки не зробиш?

— Зробити-б то я зробив, тільки що мені пепер грошей треба.

— На що тобі грошей? Певно, не стало за що пити, та також ґрунт продаєш? Ех, ви, жебрато неполапана! Тут мені верпити, щоб тамтому помагати, а й сам не ліпший від нього, ссс! Ну, кажи, на що тобі грошей?

— Ет, що я вам буду говорити! Це вже моя річ!

— Не хочеш ти зо мною говорити, то й я з тобою не буду.

І Недоварений засичав і відвернувся.

— А коли не хочете ґрунту,— сказав, нічим не знеохочуючись, Яць і понизив голос,— то знаєте що: вступіть зо мною до спілки.

— До якої спілки?

— Ну, бачу, що вам все треба сказати. То-ж слухайте! В тім ґрунті, що вам моя небіжка відступила, спекулянти викопали джерела кип'ячки, от уже рік черпають і маєток роблять. Напосілися й на мій кусник, що з памтим межа в межу: певна річ, що й в нім мусять лежати такі самі скарби.

— Ну й що з того? То й продай їм!

— Чи так гадаєте?— звільна сказав Зелепуга.— А я гадаю, що то був-би гріх. Дав бог скарб в наші руки, тільки прохи попрудись, і бери, і черпай... ні, ми мусимо даром віддати його спекулянтам, а самі йти до них на службу!

— Ха, ха, ха! Скарб! Ссс!— засміявся й засичав з болю Недоварений.— Що то

за скарб: проклята рота вонюча! Чоловікові християнському гріх навіть нею бабратись. То спекулянтське ремесло.

— А не гріх християнському чоловікові копати й черпати її в наймах у спекулянта?

На це Недоварений не мав відповіді—очевидно правда біла в очі. Та все-таки знайшов із другого боку зачіпку.

— Ну, ну, не дуже ти решепись! Відки знаєш, що саме на твоїм ґрунті кип'ячка? Я думаю, що коли Мендель сумежний ґрунт перерив, то і з твого давно вже до його ям усе спекло.

— А я думаю, що той Мендель чує, де можна покористуватись і не даром мені пороги оббиває, щоб йому той ґрунт продати.

— Е, і він так само насліпо спекулює, як ти. Ну, але чого-ж, властиво, ти хочеш від мене? До якої спілки мене кличеш?

— Хочу сам копати на своїм ґрунті й я певен, що докопаюсь кип'ячки. На копання треба буде зо сто ринських, а в мене тепер... свищи в хащі! Оп я й думав...

— І не думай навіть, ссс!— перебив його Недоварений.— Дурна твоя спекуляція, а я й грошей не маю й охоти не маю вдаватися в такі хисторії. Ще й спекулянти на мене роз'їдуться, то й що їм значить спалити мене або й забити. Хто їм тут дасть раду?

Яць Зелепуга сумно звів голову: була рація в останніх швагрових словах. За тих кілька літ спекулянти в Бориславі стали силою. Хвилі всякого суспільного потеріб'я, що раз-у-раз напливали,

зробили неможливим ніякий лад у громаді. Перекупства, споювання й шахрайства здеморалізували уряд громадський і зробили його слухняним зрядом в руках багатших промисловців. Поліції не було ніякої. Спекулянти робили, що хотіли, а повітові уряди дрогобицькі, мабуть і рукою махнули, почуваючи свою неспроможну завести в Бориславі який небудь тривкий порядок. Тим по й не був ніхто безпечним що до свого добра й навіть життя. Часті нещастя в ямах минали власникам безкарно, а до тої рубрики „нещастя в ямах“ зачисляно де-що й шаке, в чім перелякані бориславські люди бачили очевидні злочинства й забійства.

— Так значить, гадаєте, що з того нічого не буде?— запитав Яць швагра.

— Розуміється, що не буде,— відказав той далеко вже м'якшим голосом, ніж уперед.— Бо скажи ти мені, чи то твоя, чи то наша хлопська в тім голова? А найгірше те, що треба-б війну починати з спекулянтами... Ні, ні, нічого з того не буде.

Зелепуга ще хвилю посидів на колоді, звисивши голову, але звільна погляд його прояснився, голова піднялася, він встав і спукнувши паличкою об землю, сказав наупір:

— А я вам кажу, що таки буде! Хочби мені прийшлося головою наложити, а я свого доконаю. Пристаєте до спілки?

— Йди, йди, старий безуме!— відказав йому швагер.— Досі я думав, що ти тільки дурний, але тепер бачу, що ти пролив і ту крихту розуму, що тобі мами дала.

— Так не йдете до спілки?

— Ані мені снились.

— Воля ваша. Й без вас обійдемося. А я вам кажу, що пожалуєте того.

І не вклонившись, рішучим кроком пішов до своєї хапи. А швагер довго ще сидів на призьбі й думав.

— Гм, дурень той Яць, бо дурень. Сам хоче копати, й ще й мене до спілки тягне. Знаю я, що ті спілки значать. Позич йому гроші, одні проп'є, другі закопає... от тобі й спілка. Ні, на таку половину ти мене, братчику, не зловиш, ссс!

— А памтій жеброті справді допомогти треба,—думав далі.—Добре Яць каже: що винна жінка, що винні діти, що такого батька мають? Треба там буде навідатись до них сьогодні. Треба буде з старою порадитись, баба такі річі все ліпше зробить, ніж хлоп. От нещастя! Розпилася бестія й з пам'яті його вибило: забув, що родину має!

І засичав, пригадавши собі, що з ним могло бути те саме, коли-б його жінка не обварила була окропом.

— Але з тою спілкою,—вернувся знов до своєї першої думки,—таки нічого не буде. Не нині, то завтра продасть грунт, лиш дурно-б я з ним звязався. На що мені клопоту?

Пішов до хапи, щоб умовитися з жінкою, як-би порятувати сестру й сестринців. Але думка про скарб, що бог зложив на Зелепужинім ґрунті, від часу до часу на-ново прокидалася в його голові й снувала невідступно. По обіді ще раз докладно все обдумав.

— А що,—сказав вкінці,—коли той Яць не такий дурень, як здається?... Війна зі спекулянтами? Ну й що-ж? Війна, так війна, треба пильнуватися па в бозі надію мапи. Може-б то чоловік якось і випримає, бо знов... вовка боятися, то хіба і в ліс не йти? А щоб Яць гроші не пропив, то можна-б і самому пильнувати, самому виплачувати, йому грошей до рук не давати. Тільки чи є там що в тій землі? А коли є, бо певно мусить, то чи вистане наших грошей на те, щоб докопатися того скарбу? Гм, а справа справді не така дурна, як мені зразу здавалося. Треба буде коли-небудь піти оглянути той ґрунт, може воно й дасться де-що заробити. Коли-б тільки Яць не здурів па не продав його комусь! Але ні, завзявся хлоп, видно те по нім, то вже так скоро не попустить свого. А коли так, то й без моєї спілки не обійдеться, бо інакше як-же дасть собі раду?...

І заспокоєний тим, Недоварений казав запрягти віз і набравши хліба, муки, крупів і прохи шмаття, сів із жінкою на віз і поїхав до її сестри, а своєї швагрової.

А шмичасом Яць сидів сам у своїй пустій хаті. Дві думки мучили його: думка про нужду швагрової родини й про власні невдачні заходи у другого швагра. Намір його — розпочати самому роботу на власнім ґрунті—не відступав від його ані на хвилю. Бився неборак, як риба в сипі, шукаючи способу, як-би поставити на своїм без багачької запомоги.

— Сам буду копати, то річ певна, але з чого жити весь той час? Чи припрягти

до спілки тих бідолахів, що майже що-дня ходять по селу, шукаючи роботи й хліба? До спілки то вони-б пристали, то певно, але відки я хліба для них наберу?

Коли так бідний Яць нуждувався з своїми думками, — злегка, несміло відчинилися двері його хапи, і всунулася крізь них суха, згорблена постать Юдки, загально звісного в Бориславі Юдки Либака ¹⁾.

Був то чоловік не старий ще, може років на 40, але вже згорблений і поморщений, як дідусь. Його висохле лице покрите рідким, як жар червоним заростом; коротко обстрижена голова з довгими, розкудовченими пейсами, великі очі в червоних обвідках болющих повік і грубий, неприємний голос — усе те чинило його зовсім несимпатичною фігурою. Але проте серце в Юдки було м'яке, людяне; він раз-у-раз готов був усякому допомогти, поділитися останнім шматком із бідним.

Юдка, вже кільканацять літ у Бориславі занятий своїм нужденим либацьким зарібком, жив у хлопа й вільної години радо помагав людям при хлопській роботі. Сміялися з його незграбного вигляду, але любили його за його доброту, й ні один бориславський чоловік не відмовляв йому невеликої допомоги: то завезе йому до міста назбирану кип'ячку, то дасть дурно горщик картопель або пару яєць, з коприх, та ще цибулі, складалася вся Юдчина

¹⁾ Либакми звалися давніше в Бориславі ті, що кінськими хвостами згортали з води (калюж та джерел бориславських) „кип'ячку“, яка збиралася поверх води і продавали її на смаровило до возів. (В. фр.).

пожива. За те й чоловік певен був, що в косовицю або в жнива, коли найтяжче з робітником, Юдка на перший поклик покине свій кінський хвіст і піде до сіна чи до снопів, без ніякої заплапи, за саме тільки почесне.

— Добрий чоловічище той Юдка! — говорили про нього бориславські господарі.

— І тому такий капцан, — додавали другі. — Ніколи ще того не було, щоб добрий чоловік капцаном не вмер.

А однак же Юдці не було суджено вмерти капцаном.

— Добре полудне вам, пане Зелепуга, — сказав він, входячи й низенько кланяючись.

— Доброго здоров'я! — відказав Зелепуга. — То ти, Юдко? Сідай собі, гостем будеш.

— Най усе добре сідає! — відказав Юдка і все спояв, спершись об ріг комина, та мняв у руках подерпу, забризвану шапку.

— А що там у тебе нового, Юдко? — питав Яць.

— А що-ж-би? Все, богу дякувати, по-старому.

— Маєш мені що сказати, що так шапку мнеш? — питав далі Яць, усміхаючись добродушно.

— Та ніби теє... як його, — їкався Юдка, неначе-б не міг здобути на відвагу. Вкінці перемиг свою несмілість і поступив два кроки до лави, на якій сидів Зелепуга.

— Знаєте що, пане Зелепуго? Говорив мені Мендель, що хоче продати свій ґрунт на Волянці...

— Ґрунт на Волянці?... А так, продав-би.

— Ну, то продайте мені.

— Тобі? А тобі на що?

— Так собі. Потрібно. Маю тут прохи грошей, то думаю собі, чи не доробився-б чоловік чогось на вашім ґрунті.

— Ну, що-ж, боже тобі помагай Юдко!— щиро сказав Яць.— А коли маєш стільки грошей, то певно ліпше на ґрунті робити, ніж кінським хвостом по калюжах махати.

— А яка ваша ціна?

— А хіба не казав тобі Мендель? По сотці за морг.

— То на мене забагато,— сказав Юдка.

— Я вам дам по вісімдесят, добре?

— Нехай буде й по вісімдесят. Другому я-б і за сто не дав, але тобі дам за вісімдесят, бо знаю, що ти хлопської роботи не цураєшся.

Юдка солодко всміхнувся при тих словах і видобув з-за пазухи квартиру горілки.

— Ну, коли так, то випиймо могорич!— сказав Юдка.— Нехай вам бог на все добро помагає!... І зараз до писаря підемо, контракт зробимо.

— А коли гроші виплатиш?

— Зараз, як тільки контракт буде при свідках підписаний.

Яць Зелепуга слухав і майже вухам своїм не вірив. Юдка Либак ґрунт купує! І готовими платить! Ну, то вже хіба кінець світа наближається!...

Зелепуга кілька разів недовіжливо поглядав на погане, хоч і зраділе Юдчине лице— чи не думає він його на глузи піднімати. Але куди тобі! Юдка зовсім серйозно брався до діла й ніколи не любив жартувати.

Випили по кілька чарок могоричу й пішли до писаря. Писар був дома, контракт зробив зараз, Юдка заплашив цілого ринського від руки, підписали контракт і зараз-же поспішили на Волянку, де Зелепуга власноручно віддав Юдці при людях свій ґрунт в посідання, а від Юдки також при людях одержав цілих 320 ринських новими банкнотами.

Одержавши гроші, Зелепуга не зважав на те, що вже вечеріло, але побіг прямо до швагрової.

Як-же здивувався, заставши перед хатою на вулиці повозку Недовареного, а його самого з жінкою в хаті.

— А, швагерок тут!— крикнув Недоварений, побачивши Зелепугу, і треба додати, що крикнув далеко веселіше, ніж рано.— Ну, ну, ходи ближче.

— Не сподівався я вас тут застати,— сказав Зелепуга, зупиняючись в одчинених дверях.

— Ага, ти думав, що я вже такий шурок, що не маю в собі душі християнської? Ей ви, жебраки, жебраки! Все думають, що тільки самі добрі й чесні й милосерні, для того, що все-б з дорогої душі дали, тільки що нічого не мають!— Тимчасом Зелепуга кивнув швагровій, відпровадив її на бік і всунув їй „тимчасом“ п'ять ринських, кажучи, що коли буде чого потребувати, то нехай просто до нього обертається. Бідна жінка видивилася на нього зачудованими очима, навіть подякувати забула. А Зелепуга вже написав шапку на голову й хотів поспішити до-дому.

— Чекай-но, швагерку, чекай!—крикнув на нього з хапи Недоварений.

— А чого вам преба?— сказав Зелепуга, неохоче зближаючись до дверей.

— Ну, а що, ти ще не покинув свого запливомізького наміру копати яму на своїм ґрунті?

— Ні, не покинув.

— А коли починаєш?

— Завтра.

— Що? Завтра? Ну, а кого-ж ти до спілки принадив?

— Нікого не принадив і нікого не попребую принаджувати. Сам собі буду радити, і то найліпше. Знаєпе, як той казав: сам ся пасу, сам ся й виганяю. Добраніч вам!

І Зелепуга поквално пішов, лишаючи Недовареного в великім зачудованню. Як то? Мала-ж-би це бути правда? Мав-би той безум Зелепуга напrawdę розпочати сам роботу, та за які гроші? Недоварений довго над пим думав, а далі рішив на другий день особисто відвідати Зелепугу й поговорити з ним „на розум“.

То, го, яку баталію застав на другий день Недоварений на ґрунті Зелепуги! Ціла купа людей, хлопів, робітників і всяких волоцюг, крик, гармидер, свари й жарти. Що за прислів'я? Е, то Яць зачав копати ями на своїм ґрунті. Перший хлоп взявся до такого діла, котре досі зайти вважали за свою виключну привілею. То й не диво, що скоро Яць привів купу робітників і визначив чопирі місця під чопирі ями, збіглася ціла юрба людей з усього сусідства. Перший прилетів

Мендель, та побачивши, до чого йде, аж посинів од злоспи.

— Що ви шуп хочете копати?— запипав Яця напів ласкавим, напів грізним тоном.

— А вже-ж хочу,—сказав Яць.

— А хто вам дозволив?

— Сам собі на своїм ґрунті дозволяю.

— Але я вам забороняю, я!—крикнув Мендель, не здужаючи вже довше гамуватися й майже не пямлючи, що говорить.

— Ану спробуй!—відказав Яць.

Мендель прискочив до нього й хотів вирвати йому з рук рискаль, але Яць пхнув його в груди так сильно, що Мендель як довгий перевернувся горілиць на землю. Голосним сміхом привітали всі присутні той забавний початок іспорії, але Мендель, не встаючи з землі, почав кричати що сили, немов-би його різали. Купи спекулянтів збіглися на той крик, і хто знає, чи не перепало-б Яцеві зараз при початку роботи на горіхи, коли-б хлопи за нього не вступилися. Та проше крик і галас ішов довше, як годину. Мендель побіг на скаргу до уряду громадського, але очевидно нічого там не скористав, бо швидко назад прилетів. Між спекулянтами почались бурливі наради, але Яць не звертав на них ніякої вже уваги і взявся до своєї роботи. Недоварений поглядав з боку на ту веремію; Менделева злість і завзятість нічого доброго не віщувала.

— Е, то небезпечний інперес!—сказав він, махнувши рукою, й навіть не привіпавшись з Яцем, пішов назад додому.

Нове життя почалося від того дня в хаті Зелепуги. Робітники, що копали ями, жили з ним разом; швагрова їм їсти варила; сусіди забігали часами по горілки випити, то так собі побалакали та на шу роботу подивилися. Де-які нараджувалися, щоб і собі взялися до такої роботи, та тільки чекали, як то вона Яцеві поведеться.

А Яць, ходячи й сплячи, про одно тільки й думав—докопатися земних скарбів. Обгородив свій ґрунт високим плотом, навіть при здорові пси припинав на ніч коло ям, щоб пильнували від усяких пакостей. Швидко чопирбох робітників було замало, копаючи разом чопирі ями. Дехто радив Яцеві покинути пимчасом при ями, а копати тільки одну, а коли в тій добуде кип'ячку, то можна буде й до дальших узятися. Але Яць навіть слухати про таке не хотів. Загалом в душі його останніми днями відбувся якийсь перелом. Здавалося, що вся решта його енергії, сил духових і фантазії скупилася на одній думці—видобути нафту на своїм ґрунті. Що буде попім—це вже його не обходило. По-за тим стовпом граничним маячили в його уяві якісь рожеві поля, якісь луги пахучі від квіток, нічим не закаламучене щастя й безупинна втіха. Коли-б тільки кип'ячки докопатися.

День і ніч думав тільки про копання, переживав хвилі невисказаної привоги. Ану-ж не на добрих місцях копає? Прикладав ухо до землі, чи не почує чого, обдумував усякі способи обережності.

Нераз схапувався серед ночі й з грубим костуром в руках обходив свої ями. Показалося, що обережність була недаремна: кілька разів спекулянти підсиляли своїх робітників, щоб нищили цямриння, засипали ями, перерізували ливни. Але дякувати чуйним псам і не менше чуйному Яцеві ніколи їм це не вдавалосьь. Як любляча мати серцем здалека чує плач своєї дитини, так Яць серцем прочував, коли його ямам грозила небезпека, зривався й робітників з собою кликав. Спекулянти з лютої спроби йому одної ночі всіх прбох псів, але на своє лихо. На другу ніч Яць з робітниками засів за плотом і зловив двох, що плондрували коло ям. Зап'ягли їх до хати, пообвивали голови мішками й „крізь мокре полотно“ так вибили палицями, що ті дух-тіло заклали не ступати й ногою більше на його ґрунт. Навіть пожалуватися бідолахи на другий день не могли, бо після тої „холодної лазні“ ніякісінького знаку не лишилося. Але слова додержали: Яць мав на далі супокій.

Ями мали вже по десять сажнів, а нафти ще й сліду не було. Тоді тільки захопився Яць, що з його грошей дуже мало що лишилося. Спрашна привога пройняла його. Не спав цілу ніч, увесь день ходив, як божевільний. Не міг навіть уявити собі тої думки, що колись настане хвиля, коли прийдеється покинути копання. Покинути копання—тож це для нього значило те саме, що покинути життя! А тимчасом дрібна решта з одержаних від Юдки грошей виразно

говорила йому, що хвиля та вже дуже близька й що конче треба давати якусь раду. То-ж рано, скоро світ, позаводивши робітників на роботу, побіг Яць до швагра Недовареного. Застав його ще в постелі — пора була вже вільна від польової роботи, хоч гарна, ще тепла й погідлива.

— Пане швагре, — почав Яць, не чекаючи на ніяке привітання, — прийшов я до вас з пильною справою.

— За якою? — спитав Недоварений, не встаючи з постелі.

— Тямите, ви колись зацікавилися були моїми ямами, пипали, кого до спілки приймаю. Дурень я був тоді, думав що мені моїх грошей виспарчить...

— А тепер ти змудрів, закопавши свої гроші, і ще й мене хочеш втягнути в свій дурний інтерес! — крикнув з гнівом Недоварений. — Іди ти мені з хати, замороко якась! Іди, бо кажу тебе псами нацькувати! Іди до свого Юдка, якого ти за пристаринських багачем зробив, а не до мене!

— Багачем? Яким багачем? — проборкнув Яць.

— Хіба не знаєш, що Юдка на твоїм ґрунті на Волянці вже чотири джерела кип'ячки видобув, цілий пиждень черпає й черпає, по сто бочок на день, і ще кінця нема? Бачиш, який твій розум? Іди-ж до нього, проси його, може пристане з тобою до спілки, а мені дай святий супокій.

І Недоварений, в копрого в грудях аж клекотів гнів, обернувся на другий бік,

плечима до осповілого Зелепуги. Той посидів ще хвилю мовчки, а потім вийшов непевною ходою.

— Боже милий, що це таке діється на світі? Чи справді доля прокляла чоловіка християнського, а тільки тим спекулянтам усміхається? Ну, хто-ж міг подумати, що скарб чекав на нього не туп, а на Волянці? І що тепер робити? — Гарячі слізи пислися Яцеві до очей. Сам не знаючи, пощо й за чим, пішов на Волянку — оглянути той нещасний ґрунт, що такий важкий удар завдав його мріям і силі його волі.

На Юдковім ґрунті справді робота кипіла. Двацять робітників працювало коло ям, черпали кип'ячку, зливали в бочки, накладали на вози або уставляли в великій, нашвидку збудованій шопі. Тут-же й бондарі з дощок збивали бочки, ковалі обтягали їх обручами, після докінчували будовання шопи — одним словом, на недавнім пустарі клекотіла правдива фабрика. А посеред усього того клекопу, як муха в окропі звивався Юдка, зраділий, щасливий, випроспіваний і порядно зодцанутий, ніби перероджений. Двацять других робітників копало нові ями.

— Дай боже щасливо! — сумовито сказав Яць, входячи між той робучий, гомінкий і рухливий люд.

— Дай боже! — відказав Юдка. — А, пане Зелепуга! — скрикнув, обернувшись й зударівши Яця. — Як ся маєте, пане Зелепуга?

— Кепсько ся маю, Юдко! — відказав Яць. — От тобі бог щастя послав, а я твої гроші закопав і нічого не маю.

— Глибоко вже? — спитав Юдка.

— Маю чопирі ями по дванацять сажнів.

— У мене бог дав на шостім сажні— сказав Юдка,—але то божа воля. Треба вам копати далі, то й у вас буде, певно буде.

— І я так міркую, що буде. Що-ж, коли не маю за що копати далі.

— Не маєте за що? То кепсько!

Юдка задумався. Яць тимчасом зависним оком роззирався по тім полі, що недавно було його, котре нераз в гніві проклавав за неродючість. „Опже мої прокльони на мене самого спали!—думав бідолаха і знов заплакав.—Нині все те могло бути мое! Та бог, видно, не хотів. Поле видало свої скарби, але не мені!“

— Ну, не сумуйте Яцю,—сказав по хвилі Юдка.—Може то бог дасть, що ще все буде добре. Знаєте, що я вам скажу?

— Ну, що таке?

Юдка одвів Яця на бік за шопу і сказав:

— Купив я від вас той ґрунт, біг заплатив вам за нього! Купив я його дешево, по 80 ринських за морг. Знаєте, як довголітній либак міг я найліпше знати, де швидко кип'ячки докопаться. І я не ошукався. Міг-би я був вам відразу дати по сто ринських за морг, як ви жадали, але всетаки торгувався. Ну що, чоловік чоловіком, а до того я ще й боявся, що ану-ж грошей на копання не вистане. Тепер друга річ. Гріх-би мав, як-би вам в вашій біді не допоміг. Осб вам ще 80 ринських до памтих грошей. Як ви самі цінили, так вам даю, щоб вам на мене завкридно не було.

Та доброта Ючина до глибини зрушила Яця. Хоч і як не любив „жидівського насіння“, то все-таки в пориві вдячності поцілував руку, котрою Юдка подав йому пачку банкнотів.

— Нехай вам бог стократно віддасть, Юдко!—сказав хлоп.—Я вам тої доброти до смерті не забуду.

— Тільки знаєте, що я вам пораджу, Яцю, сказав Юдка.—Не розкидайте ви пих грошей на чопирі ями. Тимчасом забийте при, і копайте тільки одну, то так швидше до нори дійдете.

На тім і розсталися. Юдка побіг до своїх ям, а Яць, повен нової надії, полетів до-дому. Хоч і як тяжко було йому рішитися—забити при ями, то все-таки тяжкий досвід з недостачею грошей і маленька сума, що він мав на дальшу роботу, наказували попідслитися. Забив при ями, відправив більшу частину робітників, задержавши тільки двох. Розрахував собі одержані гроші на дні, і з серцем, що билося мов у пропасниці, облічував, скільки днів ще треба буде робити.

А робота йшла тепер звільна. Замість м'якої глини натрапили на твердий лупанець, котрий треба було ламати оскарбами, бо рискалі не брали. В ямі в такій глибині почала бути задуха: треба було купити млинок, що відразу пожер значну частину грошей. Помалу, сумно йшла робота, тільки Яцева гарячка, де далі, все більше змагалася. Адже-ж кожна хвиля, кожний удар оскарба міг принести йому рятунок, міг пробити вхід до пожаданого скарбу. Раз-у-раз хотів сам бути

в ямі; майже силою треба було його випягати з неї, щоб ішов їсти або спати. Й спати не міг. Що ночі чув крізь сон властивий шипіт і булькіт, і з божевільно-радісним окриком: „Є! Є!“ — зривався з постелі й біг до ями, а не можучи в пітьмі нічого доглянути, прикладав ухо до деревляної, на колодку замкненої запкальниці, чи не почує шипоту й булькоту підземних духів. Але духи мовчали, як заляті, не появлялися, не дбаючи на молитви, прокльони й сльози Яця, котрого з кожним днем дужче мучила й пожирала пропасниця.

— Боже мій! — крикнула раз швагрова, побачивши його, коли вилазив з ями, — шваг্রে Яцю! Як же-ж то ви виглядаєте! Лиця на вас нема!

— Як то нема? — коротко, не вдумуючись, запитав Яць.

— Бліді ви, худі, пожовклі, тільки вас в дошки класти. Чи не їсте нічого?

— Ні, їм.

— Ну, то мусите бути хорі.

— Бог з вами, кумо, я здоров.

— Ну, то може вам хто дання дав, що так страшно марнієте. Або може, не дай господи, переполох?

— Е, байки! Не бійтеся, поправляюся швидко, скоро тільки кип'ячку добудемо.

І поспішним, хитким кроком, мов зачмеричений, Яць пішов з робітниками на обід. Швагрова варила їм їсти у себе й рідко приносила обід сама; частіше присилала найстаршу, чопирнацятипільню доньку з кобелею ¹⁾, в котру

¹⁾ Кобеля — кошик.

понаставлювано було горщиків. Тож не диво, що не бачивши Яця кільканацять день, майже й пізнати його не могла й зовсім справедливо почала догадуватися, що він мусів занедужати. Але Яць не чув нічого. Ціле його життя, всі думки й чуття скупилися на одній почці, а нею була яма, та уперта, глибока пропасть, що не зважаючи на двацятисажневу глибину, не хотіла видасти ані краплини з укритих в її середині скарбів.

Для Яця стала вона якоюсь свідомою, чутливою й розумною істотою. В хвилях розпуки пускався з нею в пристрасні розмови, закидав їй, що лашиться до спекулянтів, а до правого господаря напропи ставився, благов її про милосердя та просту справедливість, щоб повернула йому бодай ті кошти, що на неї виложив. Але яма мовчала уперто...

Минув ще тиждень. Яма завглибшки була вже двацять і два сажні, а в кешені у Зелепуги осталося всього-навсього двацять і два крейцарі. А яма ані мур-мур. Яць ходив, як божевільний. Мало що до ніг не падав робітникам, щоб лишилися далі й робили з ним наборг. Робітники, невдоволені скупими в останніх днях харчами й нерадо видаваною платою, закликали йому в батька-матір і пішли. Яць лишився сам, як на льоду.

Невже й останні його надії так і присунуть, як булька на воді? Побіг до Недовареного — той нацькував його собаками. Побіг до Юдки — Юдки не було в Бориславі: поїхав робити контракт з якоюсь деспілярнею на достарчування кип'ячки,

і роботу на той час спримає, ями позамикає і спорожу приставив. Мов правлений звір побіг Яць з Волянки до своєї хати, але перед самим перелазом зупинився, не знаючи, що далі почати.

За пломом спояв Мендель і злісно всміхаючись, позирав на нього.

— Ну, пане Яценний, як ся маєте?— сказав він.

Яць закусив зуби, побачивши Менделя.

— А що-ж?— відказав з глухою впертістю, — хвалити бога, нічого мені не хибує.

— Ге, ге, ге, ге!— сухо засміявся Мендель.— Нічого вам не хибує! Ну, ну, хвалити бога! А що, не продаєте мені своїх заковів!

— Ні, ще тепер не продам.

— А коли-ж продасте?

— Як час надійде.

— А коли-ж час надійде?

— То вже будемо бачити.

І Яць хотів уже йти до хати.

— Слухайте, пане Яценний— сказав Мендель, — без жарту вам говорю. На що вам біди, клопоту й видатків? Бачите, пам'ятний ґрунт продали ви Юдці. Нині Юдка багач, а ви грошаки в ями закопали й не маєте нічого. Дайте ви спокій тій роботі, то не хлопська робота. Я вам дам за кожний закіп по сто ринських, і на що вам клопоту на здорову голову? Буде на ваші старі ліпа!

Вся кров ударила Яцеві до голови. Ті слова гірше його кололи, ніж найідкіші допинки— може тому, що в глибині душі чув, що як на простий хлопський розум, то Мендель зовсім правду каже.

— Іди ти від мене до чорта!— крикнув роздроченим голосом.— Іди, коли не хочеш, щоб побі каменем межі очі заїхав!

— Ну, що то? Каменем межі очі? А то за що? Ти дурний, гої смердячий! Думаєш, що тебе боюся і що твої закопи більше варпі? Чекай, ще сам до мене прийдеш і будеш просити, щоб ті діри купив!

— Не дочекаєш того, парху!— крикнув Яць.— Швидче сам в них смерть свою найду!

І написнувши шапку на чоло, весь премп'ячи з якогось невисказаного зворушення, побіг Яць до швагрової, що йому їсти варила. Швагорова тепер уже на правду перелякалася, побачивши його.

— Всякое диханіє да хвалить господа!— крикнула.— Куме швагре, а вам що таке? Чи женеться хто за вами, чи може нещастя яке?

Яць навіть не звертав уваги на її окрик. В безсиллю сів на лаві, навіть шапки не знявши, і сказав швидко, майже одним духом:

— Кумо швагорова, на вас одна надія, вийшли мені гроші, покинули мене робітники, а яму копати треба. Мушу кип'ячки докопатися. Згину швидче, а тої річі не покину. Поможіть мені, кумо! Я-ж це не для себе. Як що буде, то буде й вам і дітям вашим. Холіть сами, маєте дівчину вже в силі, удвох станете до корби, менший хлопець може млинкувати, а я полізу в яму, буду копати, доки сили стане. Чую, що вже недовго.

Кілька разів дзюбнуши. Хто знає, може лиш раз в щасливе місце вдарити... Не відмовте мені, кумочко.

Швагрова спала зачудована. Не так її здивувало прохання Зелепуги, як його голос—якийсь дивно-дивно звучний, м'який і преспячий. Вагувалася хвилю, бо крім двох старших мала ще проє менших дітей, що вимагали повсякчасного догляду.

Яць вгадав, чого вона вагується.

— І про тих менших не турбуйтеся!— сказав.— Заберіть їх до моєї хапи, там вам буде близько до них. А впім спустите мене до ями і все будете мапи з пів години вільної, поки я там що накипаю. А діти будуть за той час млинком крупити.

А коли швагрова ще вагувалася, Яць нараз заллявся слвозами й кинувся їй до ніг.

— Кумо швагрова!—благав, спискаючи її коліна,—богом вас закликаю, не відмовляйте мені цього прохання! Не відмовляйте, бо здурію! Чую добре, що від самої думки, щоб покинути цю роботу, якийсь недобрий дух до мене приступає й я готов наробити нещастя, великого нещастя!

— Біг з вами, швагре!—скрикнула перелякана Яцевим плачем жінка, піднімаючи швагра з землі.—Бог із вами! Що ви за страшні річі говорите, нехай бог заступить та відверне! Заспокойтеся, все ще добре буде. Всі підемо, будемо копати, будемо богу молитися, може біг змилюється над нашою долею й пошле нам свій дар великий. Тільки не плачте!

— Біг заплатить вам! Біг заплатить!—шепотів Яць, хлипаючи, як мала дитина.—Я спокійний, о зовсім спокійний... Лиш сили якось не маю. Сон мене клонить.

— Засніть, засніть, то вам ліпше буде. А то, боже мій, виглядаєте як з хреста зняті.—І завела Яця на постіль: околот соломи покритий грубою веретою. Безсилно, мов п'яний, упав Яць на постіль і зараз заснув глибоким сном. Швагрова навіть подумала зразу, чи він не п'яний, але наблизившись до його лиця, зовсім не почула горлічаного духу.

— Бідолаха!—зіпхнула—так до нього та проклята кип'ячка приступила, що вже далі й дихати не зможе. Боже милосерний, заступи його від якого нещастя! Краще мого поганина наверни де на зламану голову, ніж оцю добру душу!

Сон Яців був довгий, але неспокійний. Кілька разів вночі снапувався, надслюхував, кричав крізь сон: „e! e!“—і знов безсилно падав на постіль і засипляв.

Та все-таки на другий день устав прохи покріплений і з новою енергією допомагав швагровій пакувати й переносити нужденні останки пожитку й харчів до своєї хапи. Щось тягло його до ями. Спішив підбігцем, поки не наблизилися до його обійстя, а там і зовсім усе покинув серед дороги й побіг заглянути до ями, чи за ніч не наплило кип'ячки. По довгій хвилі вернувсь сумний.

— Пусто, нема нічого! Але знаю, що швидко, швидко буде. Мусить бути! Хіба-б.... хіба-би бога над нами не було!

— Бійтеся бога, швагре, що це ви говорите!— крикнула швагрова.— Аж слухати лячно!...

— Сам вже не знаю, що говорю!— сказав Яць, похилаючи голову.— Але ходім, ходім до роботи! Треба поспішати. Чую, що щось жене мене, привожить, так наче-б смерті моя була вже близько, а я перед смертю ще щось мав дуже велике зробити.

Швагрова нічого вже не сказала, тільки перехрестилася на ті слова. Бачила виразно, що Яцеві почало баламутитися в голові, але що-ж могла порадити? Тільки йдучи, спиха шепотіла молитву. Разом з найстаршою дочкою спала до корби і помаленьку, обережно спустила Яця до ями, хоч той з глибини раз-у-раз кричав „борше! борше!“ Тимчасом хлопець, добуваючи всіх сил, млинкував до ями свіжого повітря.

Коли Яць опинився на дні, швагрова пішла до хапи, лишаючи дітей при ямі. Яць вигадав спосіб— обходитися зовсім без її допомоги, щоб видобувати кибель з накопаною глиною. Сам знизу на особній линовці випягав кибель до гори, а діти лиш висиплюють з нього глину і знов спускають униз. Повигадував різні способи для остороги, щоб копре з дітей не впало до ями. Мати могла бути за них зовсім спокійна.

Зразу робота йшла. Яць працював надлюдською натурою. Валив оскарбом в лупанець, немов це був його найтяжчий ворог. Кибель за киблем випягав угору, навіть за свіже повітря не дуже дбав, бо в ямі замороки не було ніякої, та

й діти млинкували досить добре. А як-би почала показуватися кип'ячка, то Яць обдумав так: не чекаєти, поки діти прикличуть матір і випягнуть його в киблі, але драпатися вгору по цямриню хоч на кілька сажнів, а там уже зачекаєти на кибель, бо боявся, щоб нагло вибухнувши, кип'ячка його не залляла або заморокою не задушила.

Але кип'ячки не було й сліду. По кількох годинах тяжкої праці Яць ослаб, почув гострий біль в крижах, в руках і ногах, почув недостачу повітря, якийсь стукіт в висках, заворот голови.

— Що, може то вже заморока кип'ячку віщує?— подумав зрадивши й причі шарпнув за шнурок від дзвінка. Був то знак, щоб діти кликали маму й пягли його вгору.

— Ну, що? Є? Буде?— питала швагрова, коли Яць, стоячи в киблі і прип'япий за пояс до линви, виринув з темних челюстей ями.

— Хвала богу, здається, що буде,— відказав Яць, важко дишучи й ледве здужаючи вийти з кибля.

Відв'язали його, завели до хапи, нагодували й знов положили спати. Але надія показалася передчасною. Заморока була, але кип'ячка не показалася. Тривога й гарчаківий поспіх у Яця ще змоглися. Відпочивши трохи, почав налягати, щоб знов спущено його до ями, але швагрова нізащо в світі не хотіла цього зробити.

— Самі себе замордуєте, швагре!— говорила.— Відпочніть ліпше, прийдіть до сили. Яма не втече.

— Ні, ні, треба кінчити швидше!—повк своє одне Яць.—Що вам з того прийде, що будете мене мучити? Адже-ж я й так не всижу ані влежу на місці. То вже ліпше спустіть мене до ями!

Ледве здужала швагрова допроситися, щоб зачекав до полудня.

Так минуло два дні—краще п'яжкою мучи, ніж робопа. Яць за ті дні—постарівся на яких десятих літ, згорбився, посивів, лице й чоло покрилися зморшками. Тільки сиві очі палахкотіли живим огнем, а енергія його не то що не слабла, але з кожним днем все більше змагалася. Сон майже зовсім його покинув: хіба в день, упомлений п'яжкою працею, задрімає на хвилину. Ночі були для нього ще гіршою мукою, ніж дні.

Аж нараз третій день приніс йому нещастя, якого менш усього міг сподіватися. В саме полудне, коли Яць тільки що з дітьми пообідав, а швагрова розспелювала на землі соломі, щоб міг на ній на хвилю заснути, відчинилися двері й до хати, як грім з ясного неба, влетів швагер—п'яниця.

— Га, паки знайшов свою жінку!—крикнув, і не кажучи нічого більше, вдарив остовпілу жінку п'ястукіом в лице так сильно, що облита кров'ю повалилася на землю.

Цілої пів години лютувала буря в Яцевій хаті. Чути було стук ударів, крик і плач дітей, зойк жінки, ломіт розбиваної й друхопаної посуду і гвалт Яця. Перепало й Яцеві на його пайку, хоч треба сказати, що й він сміло став до бійки

і завдав швагрові кілька спусанів таких влучних, що дуже значно охолодив його войовниче завзяптя.

Пів години п'яглася баталія, а потім розпочалася сумна репиріада: швагрова з дітьми й з усім своїм недавно принесеним статком попрощалася з гостинними порогами Яцеві хати. Чоловік її, проклинаючи па викрикуючи, плентався позаду того плачущого, побитого па покрівавленого походу. Яць лишився сам у хаті, без сил, без засобу, без надії. Що це таке було? Відки надлетіла па буря? Чи то був сон спрашений, чи дійсна правда? Не знав. Чув тільки, що в голові йому шуміло й очі меркли, чув глухий, упертий біл в цілім тілі; свідомість засипляла... Сам не п'ямив він, коли й як замкнув хату й заснув на соломі, розспеленій посеред хати.

Прокинувся вже над ранком. Розвиднювалося. Сіримі плямами вирізувалися тісні віконця з мороку, що залягав хату. Яць відразу схопився на рівні ноги, встав і почав збирати до купи розсіпані думки, щоб пригадати собі, що з ним діється й що йому діяти.

Перша думка його була: треба піти поглянути, може що є в ямі. Вже кинувся до жердки, щоб з неї зняти кожух, коли впім наглий розблиск пам'яти відразу виявив йому теперішне становище.

— Боже мій! Адже-ж я тепер сам, самісінський, як билинка в полі! Що-ж мені тепер робити?—

В німім переляку спояв бідолаха довгу хвилю, заломивши руки. Бачилося йому,

що лепиш кудись в бездонну западню її даремно махає руками, щоб найти яку опору. Але джерело його надії й енергії ще не було до решпи вичерпане. В його недужій уяві почали снуватися різні фантастичні щасливі випадки, коли доля нагло поправляла все; на основі хиткого словечка „а може“ живо здвигалися блискучі будівлі будуччини. Запоплений в тих мріях, несвідомо надяг кожуха, взяв лямпу і на пробу шнур з каменем на кінці й пішов до ям. Та що то казати—пішов? Побіг, полетів, підгонюваний якоюсь всеволодною силою. Відчинив запкальницю, заглянув до ями—темно. Спустив шнурок з каменем—по добрій хвилі камінь упав на вохке, лупанцеве дно з легким стуком. Вытягнув його знов на верх—сухісінький, ані сліду кип'ячки. Яць і руки опустив.

Аж тепер почув усю велич своєї самоти, свого безсилля. Нащо здались його пориви, його пруди й муки? Пощо закопав він усе, що мав, у тих проклятих ямах? Завидлива доля очевидно піднімає його на сміх, збагачує Юдку майже без пруду, а його здавлює, мов червяка. І що за причина такої страшної неправди?... Яць чув, що щось страшне клубиться в його грудях, підступає під горло, запирає дух. Хвилю стояв німий, напів неживий, посинілий, ніби боровся з невидимим ворогом, а вкінці як стояв, так і впав на землю, гриз її зубами, бив п'ястуками й кричав скаженим голосом:

— На, на, от тобі, проклята! Ось тобі, зраднице! Морткова приподобнице!

Втомився й хвилю лежав, мов закованій, а далі, піднімаючись і підводячи лице до захмареного, сірого неба, крикнув що сили:

— Боже, боже, що я тобі винен? За що ти мене так тяжко караєш? Негідникам, п'явкам людським добро посилаєш, а мене водиш, як кішку за стеблом, аж поки не довів ось до якого кінця! Боже, невже ти все те бачиш? Невже це твоя свята воля?...

Занімів, важко дишучи, немов ураз із цею промовою тяжкий камінь скопився з його грудей. Але не успокоївся, тільки на хвилю нерви його опупіли з надмірного болю.

— І що-ж мені тепер нещасному робити? Що почати?—лементував у голос, сівши на землі й вхопившись обіруч за голову.—Чи кинутися стрімголов до твоєї заклопої ями й кінець своєму життю зробити? І справді нічого іншого вже мені й не лишається. Ой, земле, матінко моя, прийми мене до себе, нехай туп довше не мучуся!

І обливаючися слізьми, з розпростергими руками кинувся лицем до землі й замер так, не по в німій молитві, не по в осповінню. Тільки хлипання потрясало його тілом й свідчило про те, що то не пруп, а живий чоловік лежав на землі.

— Нараз зірвався, немов гадюка його вкусила. Що це таке? Чи то сон? Чи привид його уяви? Але ні, уява його була підрізана, зломана й безсила. Ні, то щось далеко сильніше від простого привида. Яць премтів увесь в неказаній привозі.

Довгу хвилю спояв, протираючи очі, не знаючи, на яку спупити. Далі вхопив пробний шнур і знов кинув до ями камінь прив'язаний на його кінці. І знов камінь упав на дно з сухим спукопом. Випягнув його, ще не вірячи сам собі—камінь сухісінький. Значить, і цим разом він ошукався, значить, те булькопання, що він чув так виразно, коли лежав, лицем припавши до землі, було лудою ¹⁾, було останньою дивовижною наругою долі над його нещастям! Будь-же проклята доле! Прощай ти, світе невдячний, ти, життя остогидле!

Яць поступив кілька кроків назад, щоб розігнатися й скочити до ями. Але що-ж то, що ледве відспупив од ями, почув знов те саме тихе булькопання. Натужив слухи, як міг—так і є! Булькопання не було витвором його уяви. Поступив ще два кроки назад—ще виразніше чути. В тій самій хвилі в ніс його вдарили густі нафтові сопухи.

Що це? Відки це? Оглянувся довкола—боже! Адже він стоїть близько своєї давньої, зверху забитої й дерном заложеної ями. Одним поскоком був на самій ямі. В першій хвилі цілий туман сопуху, що піднімався з-під дерну й виразне булькопання під землею переконало його, що мету його бажань осягнено, скарб знайдено—опут де він його найменше сподівався...

Але Яць ще сам собі не вірив. Тремтячи, задихавшись, майже не пам'яючи,

що робить і що з ним діється, скинув з себе кожух, припав на коліна й почав руками віддирати дерня, викидати глину, відгрибати грубі бруси, що ними була яма забита. З гарячковим поспіхом, добуваючи всіх своїх сил, відвалив один брус. Сонце, що вже прохи піднялось було над краєчок землі, скося заглянуло до ями; його проміння, мов від гладкого металевого дзеркала, відбилося від поверху густого, чорного плину, що наповнив яму аж до самого краю.

Що Яць в тій хвилі не збожеволів, що з радості не впав до ями—це було правдиве чудо. Очевидно сам він почував, що може з ним спатися щось таке, бо обліпий холодним попком одкинувся назад од роззявленого гирла ями, немов шукав безпечного місця, заглянувши так близька в очі спрашній загадці буття.

Але по хвилі осповпіння найшла на нього правдива шальга. Кинувся до другої присипаної ями, відкопав її, відкрив—повна! До третньої—те саме! Значить, не марні були ті сни, в яких раз-у-раз щось шептало йому: „Є, є той скарб пожаданий!“ Тільки його власна сліпота була причиною, що так багато мук мусів прийняти. А ті нарікання і прокльони на долю—ох, коли-б вони тепер не здумали спасти на його власну голову!

Але ні! Геть усякі чорні думи! Мету осягнено! Скарб здобуто! Ціною здоров'я, терпіння, понижень і розчарувань, але здобуто... Що з ним тепер робити? Проте Яць не дбав. Те саме собою покажеться.

¹⁾ Луда—обман.

Майже не думаючи, що робить—попередніми безсонними ночами він так часто обдумував це діло—Яць побіг до Менделя. Застав його, коли той саме торгувався з робітниками. Не вітаючися, не кажучи ані слова, прискочив, схопив Менделя за плечі й поволик навперед себе.

— Ну, що то такого?—кричав Мендель.—Яцю, чи ви сказилися? Чого хочете від мене?

— Ходи, ходи!—охриплим, задиханим голосом кричав Яць, не випускаючи його з рук.

— Куди? За чим?—питав Мендель.

— Ходи, ходи, сам побачиш!—кричав Яць і волик його далі.

Він спопикався по глиняних кіпцях та камінню, але що це йому значило? Мендель зразу шарпався,—Яць не пускав. Далі той догадався, що мусило лучитися щось незвичайне,—й пішов радо. Яць ще швидче. Почали обидва майже наввипередки бігти. До першої ями...

— Ади!

Ще Мендель не стямився, а вже Яць шарпнув його до другої ями...

— Ади!

І знов далі до третньої...

— Ади!

Мендель остовпів.

Яць обезсилений сів на землю, важко дишучи, але не можучи й слова більше промовити. Добра хвиля пройшла в мовчанці.

— Ну і що-ж?—сказав вкінці Мендель, звертаючись до Яця.

— Купи!—сказав коротко Яць.

— А сила хочете?

— Мільйон!

— Спам'ятайтеся, Яцю! Що ви говорите?... Хто вам дасть мільйон?

— Ти даси!

— Але чи знаєте ви, що то значить мільйон? Скільки то грошей?

— Знаю, що багато... А як буду мапи в руках, то й почислипи зумію. А ти думав, що я побі це задарма віддам?

— Я не хочу задарма. Але говоріть людську ціну!

— Мільйон!

Мендель засміявся на ціле горло.

— Ну, що з ним говорити! Вивчився на пам'ять того одного слова та й повче!.. Але-ж, Яцю, де я вам мільйона візьму?

— То твоє діло.

— І що ви з ним зробите?

— То моє діло.

Мендель знов засміявся на ціле горло. Нараз зробився поважним. Щаслива думка шибнула йому до голови.

— Ну, знаєте що Яцю,—сказав, приступаючи до нього ближче.—Бачу, що ви не такий чоловік, щоб з вами жаршувати. Нехай буде божа воля, дам вам мільйон за ваші ями.

— Я так і знав, що даси,—спокійно сказав Яць.

— Але вже за всі чопирі.

— Розуміється.

— І за цілу решту ґрунту?

— А то хіба як?

— То йти по писаря й свідків?

— Йди.

Коло полудня хаша Яця Зелепуги повна була народу. Мендель казав повставляти перед вікнами нашвидку з дощок збиті столи й лавки; на них позасідало чимало хлопів і спекулянтів — то були свідки. І що-разу нові прибували.

По цілім Бориславі шибнула вість, що Зелепуга викопав при ями кип'ячки і продає Менделеві за мільйон. Спекулянти всміхалися, хлопи зіпхали, хрестилися хрестом святим, або міркували над тим, що почне старий, осамотнілий і напів одурілий Яць з такими спрашеними грішми. А проте всі бігли до його хапи, знаючи, що там частунок буде не аби-який.

Всі зібрані запахли. За столом сидять і війт, і старший брата церковний, і пан присяжний — це головні свідки. Пан писар тільки що скінчив писати контракт, посипав письмо піском і голосно крекче на знак, що хоче зачати читання. Яць стоїть насупроти писаря, німий, жовтий, як віск, з палаючими очима, і вдивляється в його вуста.

— Во ім'я отця й сина, й святого духа, амінь! — починає різким голосом писар і всі присутні хлопи хрестяться побожно. — Яко я, нижче підписаний господар Яць Зелепуга, при присутніх тут свідках: пану війтові бориславському Якимові Дуригрошеві й пану присяжнім Олексі Бовті й пану старшим браті Грицеві Тумані з присутнім тут Менделем Лямпенліхтом зробив угоду, або контракт слідуєчої основи, що продаю йому Менделеві грунту мій власний віпцівський, сумежний з грунтом того-ж Менделя власним, від заходу

сонця, а виносячий два морги, враз із наодячимися на пім ґрунті ямами нафтовими й з усім, що є в нім, і на нім, і віддаю той ґрунт туп-же при свідках тому Менделеві на вічну й неограничену власність... А Мендель має мені перед віддачею ґрунту при тих самих свідках вручити ціну купна, виносячу мільйон... валюти австрійської.

— Чого, чого? — перебив читання Яць.

— Валюти австрійської, — проказав удруге пан писар. — То значить грошей австрійських, цісарських, розумієте?

— А, розумію! Ну, це певна річ, іншими грішми я не приймаю. Ну, читайте далі!

Дальша читанина пішла швидко. Контракт підписали, розуміється, як Яць, так і всі свідки, тільки знаками хреста святого. Тоді виступив Мендель і положив на столі цілий мішок грошей. Розв'язав його й почав виймати пачку за пачкою банкнотів. Кожна пачка зложена була з дрібних банкнотів, переважно паперових шістаків або гульднів і навхрест перев'язана ниткою.

— Тут сто, тут сто, тут сто, тут сто! — пиплював Мендель, і валив пачку за пачкою, аж усі дух в собі запирали. Кілька хвилин пройшло, поки випакував усе те, що було в мішку.

— Осб вам ваш мільйон, пане Яцю! — сказав, гордо поглядаючи на нього.

Яць стояв приголомшений. Такої сили грошей ще й не бачив, відколи живе, а тепер усе те було його власне!

— Гм, а хто знає, чи то добре раховано? — сказав опямившись. — Треба-б перерахувати.

— Я присягнути можу, що добре раховано—сказав Мендель.—Ну, але ви можете собі не вірити, то ваша річ. Тільки що мільйон перерахувати не так легко, як вам здається. А щоб ви на мене не нарікали, що я вас оциганив, то я вам щось скажу. Зложім ці гроші назад сюди до мішка, зав'яжім і запечатаймо їх при свідках, і нехай вам, кого хочете, з громади визначуть, щоб вам поміг перерахувати. А як вам одного ринського не стане, то я зобов'язуюся дати вам за одного десятків.

— Добре, добре!—хором закричали свідки.—От видно, що чесний чоловік, не хоче вашої кривди, куме Яцю!

— Приспаю на те,—сказав Яць.—Але мішок з грішми мусить лишипися в моїх руках.

— А то розумієтьса само з себе!—живо підхопив Мендель.—Адже-ж гроші ваші!

І бистро запакував усі пачки банкнотів до мішка й запечатав його з двох боків великою громадською печаткою, котру він усе носив при собі в халяві від чобота.

— Ну, тепер та річ готова, куме Яцю. Тепер ваша черга: віддати Менделеві гроші і ями.—Встали всі й пішли. Віддавши все Менделеві, Яць почувся спокійним. Почався почастунок і, дякувати надзвичайній Менделевій гостинності, протягнувся аж до пізнього вечора. Тільки пан писар, віддавши Менделеві підписаний контракт і довго щось з ним перешептавшись, пішов додому, не дожидajući контракменту. Мав ще багато роботи сьогодні, а в самій річі чувся трохи

неспокійним. Що правда, зарібок мав нині добрий. Крім звичайних п'яти ринських „від руки“ дістав від Менделя цілих сто ринських та й то за найбільшу дрібницю в світі. Тільки чорт його знає, чи з тої дрібниці не виросте яка велика річ. Бо тут про клято-великі суми розходиться. Що правда, Мендель запевнив його, що нема тут чого боятися, що він навмисне так багато свідків спросив, що все робив по-тверезому й з найбільшою осторогою, так що ніхто й не посміє заперечити, щоб контракт був фальшивий, і що навіть у нотаря його легалізувати не треба—ба, як-би то все так і сталося! Але лихо не спить, а спекулянтові, хто його знає, чи можна дати віру? Не вважаючи на всякі запевнення, пан писар був неспокійний і бажав бодай як найшвидше одійти з того місця, де за-для стогульденового банкнота допустився такої клятої... дрібнички.

Що-ж це була за дрібничка?

Дрібничка справді невеличка! Між словом „мільйон“ і па словом „валюпа“ в контракті написав він, а в чипанню промовчав одне-однісеньке слівце „крейцарів“. Правда, це одно слівце з голосного Яцевого мільйона робило досить малу суму десяти тисяч, ну, але й це ще аж надто велика сума для такого дурного хлопа, як Яць Зелепуга,—думав пан писар. І з тою сумою Яць не дасть собі ради... Тимчасом Яць розкошував у тому почутті, що має мільйон. Що з ним робити, куди його повернути—час про те буде подумати завтра, позавтра, пізніше. Тепер

вже ніщо від його не втече, доля в його руках... Той мішок з банкнотами—це душа підпора й основа всіх хоч-би й найсміливіших його мрій. Мільйон! Адже-ж це величезний маєток, про який хіба в казках розказують!...

Пізня вже ніч була, коли від Яця вийшли останні гості — війт, присяжний і спарший брат. На їх честь Яць мусив випити кілька чарок солодкої горілки, котру Мендель приніс уже на самім послідку, коли всі інші люди розійшлися. І сам Мендель, давши Яцеві решту той горілки, попрощався з ним і пішов спати.

Коли розійшлися останні гості, Яць почувся таким щасливим, таким супокійним і здоровим, як ніколи. Якесь розкішне тепло розлилося по всім його тілі. Ані сліду недавньої гарячки, що пожирала па гризла його без упину. Сидів на лаві, спершись обома ліктями об стіл і спискаючи в обіймах свої справджені мрії, свій мільйон, що лежав ось тут в запечатанім мішку. Всміхався і проказував якісь слова без звязку. Силувався пригадати собі щось, але довго не міг. Вкінці пригадав таки, що треба-б за гістьми двері позамикати, але не чув у собі на-стільки сили, щоб устати.

— Е, що там мені двері! — подумав. — Маю мільйон, мільйон, мільйон!...

І шепочучи ті слова, схилив голову на мішок з грішми й заснув. Олійний каганець стояв насупроти нього на столі й своїм михкоп'ячим огником надармо силувався заглянути йому в очі...

По хвилі пихо-пихесеньки відчинилися хатні двері, й обережно спускаючи на босих пальцях, увійшов Мендель.

Присупив просто до Яця, оглянув його, а потім спокійно підняв у гору його лікті, виняв з-під них мішок і підложив кругле поліно, що лежало під лавою. Далі взяв мішок під паху й попрямував до дверей. Але швидко вернувся, взяв із стола каганець і поставив на землю, де ще від учора розспелений лежав околп соломи. Велика купа соломи лежала й під лавою, на якій сидів Яць.

— Так ліпше буде, — прошепотів Мендель.— Сліду не лишилось...

І покwapно вийшов з хати, замкнув із сіней передні двері, вийшов задніми й засунув їх з надвору шнурком, прив'язаним до засува і проп'ягненим на двір крізь дірку, проверчену в стіні. Засунувши засув, він шарпнув міцно й відірвав шнурок, так що кожному мусило здаватися, що ті двері засунені були з середини. А потім щез у тіп'мі.

— Обережно з огнем! — кричав проп'яжним голосом вартовий громадський, проходячи вздовж вулиці. Нараз скинув поглядом на хату Зелепуги, що стояла з прибока, на яких сто кроків од вулиці.

— Що до біса той старий хрін там виробляє? — подумав вартовий. — Чи ще в печі топить в таку пізню ніч?

Але в тій хвилі думки його нараз перервалися. Могуче світло, що наповнювало хату Зелепуги, нараз величезними, кровавими язиками вискочило на спріху крізь вікна, крізь двері, обхопило всю хату, що

відразу запалахкотіла, як свічка ярого воску.

— Горить! Горить!—заверещав вартовий що мав сили й полетів до дзвіниці, щоб на гвалт ударити в дзвони.

На другий день рано знов писк народу стояв коло Яцевої хати, тільки, що замість хати було тепер чорне згарище: лиш глиняна, четверогранна піч спирчала серед сумовитої руїни. З-під печі відгрибли люди й на пів перепаленого трупа Яця Зелепуги. Очевидно небіжчик, прокинувшись серед огню, хотів сховатися під піч, але не встиг це зробити. Запхався тільки половиною тіла; ноги й нижня частина толуба спирчали з-під печи й спали жертвою вогню. За те лице, припудене до землі, й руки були зовсім цілі. В руках замість мішка з грішми держав—грубе поліно..

— Нещасний!—міркували люди,—певно здрімався над грішми й зіпхнув каганець із стола в солому. А коли прокинувся, то в нестямі замість ряпувати гроші вхопив поліно. А гроші всі згоріли. Так то вже видно, сам бог не щастив йому з тим скарбом!

А труп Зелепуги лежав перед хатою, спискаючи ще й по смерті поліно в обіймах так міцно, що годі було його вийняти. Його посиніле, перелякане лице звернене було до неба, немов з-по-за тих судорожно записнених зубів оп-оп вирветься питання:

— Боже, невже ти все те бачиш? Невже це все твоя свята воля?..

1887 р.

ЗА-ДЛЯ ПРАЗНИКА.

I.

Було це в серпні 1880 р., в часі подорожі цісаря по Галичині.

В великій фабриці парафіни та церазіни (земного воску) біля Дрогобича шум як в улію. Тільки що продзвонили „фаєрант“¹⁾, і робітники висипали з різних павільонів на просторе фабричне подвір'я, на яким у живописнім безладді валялися: пуп розбита бочка нафтової ропи, уживаної до випалювання, шам заржавілий відламок залізної машини, пуп бляшані киблі зі смердючим нафтовим фузлем²⁾, шам якісь над усякий вираз брудні, вонючі шмапи, знаряддя, подорожній візок зі зломаним дишлем і інші подібні прикраси. Лиця та вбрання робітників, що виходили з робітень, як найповніше підходили до того окруження, якому плом служили брудні, з тинку пообдирані стіни фабричних будинків, далі високий дощаний паркан, що окружав всю фабрику,

¹⁾ З нім. Feierabend,—вечірня година, коли кінчається робота. (Ів. Фр.).

²⁾ Фузель—решпки нафти.

а ще далі прегарна підгірська околиця, сугорби покриті спернями та золотистими пасмугами доспіглого збіжжя. На захід від фабрики за мілкою хоч досить широкою річкою Тисьменицею та розложеним над нею невеличким селом Млинки підіймався на недуже високім узгір'ю могутній дубовий ліс Теплюж, до якого з Дрогобича попри фабрику, через річку без моста, та через Млинки тяглася проспа, мов за шнуром викроена мурована цісарська дорога¹⁾. Долина Тисьмениці закручується біля фабрики вужаком на південь, а далі на схід поміж дрогобицькими узгір'ями, а ще далі на захід по-над цією долиною як фантастична, темно-синя, легко схвилювана спіна спотіть поважний, часто млоу мов мріями покритий Діл, у якого спіп куриться множеством фабрик та їжиться множеством гострих веж над нафтовими криницями Борислав, головне гніздо галицького нафтового та парафінового промислу зі своїми 10.000 криниць.

Доспроювалися обличчя та вбрання фабричних робітників, але тільки до свого найближчого брудного та вонючого оточення. Ті, що йшли від кіпла, були майже голі, в подертих сорочках, і многі з них душилися від кашлю наслідком отроених випарів, що мусіли вдихати при деспилуванні та чищенню земного воску. Ті, що йшли від „гайцу“ (огнищ), були також тільки в сорочках і виглядали, як чияті з окропу, з набіглими кров'ю очима

арська дорога—шосе.

і осмаленими та червоними лицями від горючого вугілля. Інші йшли від „сирівця“, який носили до кіпла, і виглядали немов обліпті смердючою смолою. Інші йшли з бондарні, з магазину і від інших помічних занять, а всі обшарпані, збідовані, втомлені, всі очевидно бажали тільки одного—перекусити щось як найшвидше і як найшвидше власпи десь у купі на солону, на пріскі або на голу землю, аби тільки заснути і проспати мерпвельким сном аж до найближчого дзвінка.

— Чекапи, чекапи! Не розходипися!—кликав директор фабрики, що саме поді в супроводі двох дозорців вийшов зі своєї канцелярії і зупинився в брамі, загороджуючи вихід.

— А пам що таке? Що спалося?—питали найближчі робітники.

— Пускайте! Чого стовпилися? Нам їсти хочеться!—кричали дальші, не знаючи, яка перешкода в брамі.

— Чекайте! Чекайте!—закричали громовими голосами дозорці. —Спокій! Спокій!

— Що там за чорт? Чого нам чекапи?—кричали робітники.

— Пан принципал приїхав. Має вам щось сказати,—гукнув директор до юрби.

— Пан принципал! Пан принципал!—загомонила юрба, яка пана принципала, відомого дрогобицького капіталіста, видала тільки в днях виплати. Але сьогодні не був день виплати. Чого-ж може хотіти від них пан принципал?

Юрба помалу почала відсуватися від брами і товпипися перед фабричною канцелярією, з якої звичайно показувався

принципал. І справді, по кількох мінутах, коли гамір утих, показалося в дверях канцелярії повне, в чорнім зарості зі стриженою бородою лице пана Гаммершляга з невідступним, напів чемним та напів згідним усміхом на устах і з хитро прижмуреними очима. Рухом руки він привітав юрбу робітників, що спояли густою лавою, вдивляючися в нього з виразом пасивної очіданки, і зовсім не відповів на їх привітання.

— Ну, як ся маєте?— запитав принципал.

— Т-па, як ся маємо,— мов від нехочу відповів один робітник, що спояв найбільше принципала. — Кепсько ся маємо. Кривдять нас дозорці, дають нам паскудну справу; а сьогодні одному з кіпла цілу руку озолило.

— Най би був ліпше вважав! Я йому тому не винен!— гукнув з боку один дозорець.

— Мовчати! Мовчати!— загукали згідно директор і інші дозорці. — Не про це шепермова. Будете мати час при виплаті.

— Як по мовчати?— огризнувся робітник, — коли пан принципал питає, як ся маємо.

— Але не тебе питає, дурню один!— відрубав йому дозорець.

— Не будеш ти пихо, ти хазяйський Іванку! Мовчи, мудю!— закричали обурені робітники під адресом услужного дозорця.

Пан принципал з божественним супокоем прислухався тим окрикам із підвищеного рундука перед канцелярією, на якому стояв мовчки, поки окрики не впихли.

— Ну, бачите, які по ви,— промовив наешпі з легким насміхом. — Усе вам кривда,

все вам недогода, все мусите на щось нарікати. А я знаю добре, що придивившися ближче всім вашим наріканням, то ні одне не оправдане. І одного ви не пямите, моє панство, панове робітники, одної дуже вже важної речі. Як-би не фабрика і не я, що держу її своїми грішми, то що було-би з вас? Ну, скажіть, що було-би з вас поді?

Робітники збули мовчанням це несподіване для них питання.

— А бачите, позапикало вам ропи,— говорив уже ласкавіше пан принципал. — Коли ви мовчите, то я скажу вам сам. Ви здихали-би з голоду один з другим. Дякували-б богу, як-би мали раз на день бульбу ¹⁾ в лупині і крихпу соли. А туп маєте і хліб, і сир, і м'ясо що-неділі, і горілку, і переднівку не знаєте, і все те вам недогода, все вам кривда, на все нарікаєте. Обдирають вас, говорите. Ну, ну,— додав з іронічним усміхом, водячи очима по їх обшарпаних постапях, — небагато з вас можна здерти.

— Кров нашу п'єте! Шкіру з нас дерете. Шпіком нашим пучитеся!— озвався окрик одного з юрби.

Пан принципал спрілив громовим дже-ж дом у той бік, відки почувся годзапися не міг віднайти в наповпі того, і поодя-крикнув ті слова, пільки в пам'яті хайте, кував собі де-кільки підозрілих поскільки для пізнішого слідства, а на разі щоб ви вид, що не чув нічого, і спокійно а. А за даді.

¹⁾ Бульба—картопля.

— Ну, бачите, ви все так! Замість бупи вдячними, ви нарікаєте і вигадуете всячину. Замість думати про те, що чим ліпше буде мені, тим ліпше буде й вам, ви мене й фабрику вважаєте своїм ворогом.

Робітники стояли мовчки, а де-які може навіть засоромилися, не можучи оцінити, скільки правди в словах пана принципала.

— Ну, слухайте, моє панство, панове робітники,—говорив далі ще лагіднішим, уже майже сердешним голосом пан принципал.—За два тижні будемо мапи у фабриці великий празник. Мусимо поставитися порядно, чуєте? Наш найясніший монарх, наш цісар, буде переїздити через наше місто. Я доложив усяких спарань на те, щоби він переїздом вступив також до нашої фабрики і оглянув її. Розумієте певно, яка то велика честь не тільки для мене, але також для вас усіх, яка велика ласка нашого монарха.

Робітники мовчали, неначе їх затверділі серця не відчували ані честі ані ласки нашого найяснішого монарха.

— Ну, але знаєте, на прийняття такого г...я треба приготовитися дуже добре. Відрубайте не покажемо йому ані фабрики,

— Не самих у такій паскудній подобі, Іванку! тепер бачу. Треба тут зробити робітників.

Пан і пана принципала річ, а не наша коєм пр...вив один робітник. ного ру...то моя? Як то не ваша?—живо сповяв в пан принципал.—Не бійтеся, я

— Ну, знаю, що моя річ. За мене будьте щепі зі. За себе я не постыдаюся. Але

ви також повинні подбати кожний за себе. Розуміється, я не маю права силувати вас, але ви повинні зробити це не для мене, а для найяснішого монарха. Бачите, туп на подвір'ю треба зробити порядок, повикидати те сміття, повигоріти болого, повинити що непопрібно. Адже всього того свинства не наробив я, тільки ви. Треба ціле подвір'я висипати шупром¹⁾, це невелика робота, ріка з шупром ось туп під носом, часу маємо ще досить. Ну, стіни дам обтінкувати і вибілити, а в ваших шобах, де ночуете, треба також зробити порядок, бо ну-ж найясніший пан захоче заглянути й туди. Знаєте, який він добрий монарх, як дбає про добро своїх підданих, ліпше як не один отець про своїх дітей, і цікавиться всім. Ну, вважаєте, все те треба буде зробити вам, бо-ж окремих робітників не буду наймати. Що-дня по фаеранті покрутитесь годину, дві, і все буде чисте, як люстро. Добре, хлопці?

Глибока мовчанка була відповіддю на цю промову.

— Ну, не думайте, що я жадаю всього того від вас задармо. Знаєте, гляньте лише на себе самих, як ви виглядаєте. Адже-ж так жаден з вас не схоче показатися своєму цісареві. Треба вас усіх поодягати якомсь прилично. Одже слухайте, так буде. Завтра пришлю сюди кількох кравців, покрають вам мундури, щоби ви мали в що прилично новбиратися. А за те ви зробите туп усе те, що буде треба.

¹⁾ Шупер—дрібненьке каміння.

— Т-та, як так, то инша річ, — відзивався де-хто з робітників. ✓

Пан принципал приняв цей нерішучий відзив за знак згоди і промовив зовсім спокійно:

— Ну, то добре. Пан директор зарядить усе, що буде треба. Прийдестья прикрасити фабрику. Ліс недалеко, зелених гилляк там багапо, можна наробити дубових вінців та фестонів. Браму треба буде обвішати флагами. Зрештою то вже пан директор обдумає все докладно. Тільки жваво, хлопці, і охотно до праці, а я даю вам своє чесне слово, що всі будемо задоволені, все буде добре.

„Хлопці“, між якими було не мало дорослих, бородастих та вусастих мужів, а кількох навіпть посивілих старців, вислухавши цю промову свого принципала, не виявили особливої радості, де-які зіпхали якомсь пужливо, а инші почали мовчки розходитися. Тільки між молодшим поколінням слова принципала викликали веселий настрій. Їм усміхалася надія парадувати перед цісарем у нових мундурах. Тож коли пан принципал разом із директором відвернулися від робітників і подалися в двері фабричної канцелярії, де-які з тих молодиків, може не без впливу дозорців, підкинули шапки вгору і закричали:

— Віват! Най жие наш найясніший монарх!

II.

— Віват! Най жие наш найясніший монарх! Віват! Віват!

Так кричали незлічені юрби свяпочно повбираних людей, що повпилися і залягали

весь гостинець перед великою фабрикою парафіни та церазини в хвилі, коли цісар у супроводі намісника і численної свити надїхав із Дрогобича. Довгий ряд блискучих повозів тягнувся звільна тісним шпалером розенптузіязмованої юрби і зупинився перед брамою фабрики. Сьогодні одначе це не була та брама, що ще перед двома пижнями скрипіла тут на заржавілих залізних завісах, збита зі старих дощок, внизу обрізвікана болопом, а вгорі окрашена неморальними малюнками та написами, скресленими *al fresco* нафтовою ропою. Сьогодні з тої брами лишився тільки широкий опівір у паркані, а в тім опівірі підіймалася аж до високости другого поверху оригінальна, майже арпистично в стилю рококо виконана пріюмфальна брама з брил різнобарвного земного воску.

На підвалині з зеленкуватого, жовпожилкуваного сирівця і з чорних як смола брил перетопленого воску підіймалися вгору масивні колумни з білої як сніг парафіни з оздобними наголовниками, які піддержували гарно вигнуті і пишячними есами флворесами з того-ж самого матеріялу оздоблений лук. Був це помисел директора фабрики, бельгійця Ван-Гехіпа, виконаний очевидно не ким иншим, як тільки фабричними робітниками при помочі одного дрогобичького інженера.

В брамі стояв сам принципал у фраку із шапокляком під пахою, з золотим ланцюхом від годинника на животі, і привітав цісаря короткою німецькою промовою,

яку закінчив викричаним усею силою свого горла окликом:

— Seine Majestät der Herr Kaiser lebe hoch! ¹⁾

— Lebe hoch! Niech żyje ²⁾! Многая літа! — підхопила юрба знадвору і внутрі фабрики. А внутрі на подвір'ю, чистім як нупро коробочки, висипанім шупром і уманім зеленню, стояли випростувані робітники довгими рядами. Обмиті, обголені, в нових мундурах, виглядали зовсім прилично, пим білше, що в першім ряді, сильніших і здоровіших, а старші, слабівиті, скулені вдвоє або ледве вилічені з ран мусіли стояти з-заду одалік від входу.

— Це мої робітники! — радісно із гордощами промовив пан Гаммершляг, обіймаючи ролю господаря, який мав опровадити достойного гостя по всіх відділах фабрики.

Цісар приступив до ряду робітників, із якого знов почувлися окрики на його здоровля. Монарх подякував, махнувши рукою, потім запитав першого з ряду робітника, як називається, другого, як довго працює у фабриці, третього, чи жонатий і скільки має дітей. На цьому скінчився перегляд робітників. Обертаючися до принципала, що пропягом той мінути стаяв мов на шпильках, мучений нестерпною непевністю, то блід, то червонів, боячися, щоби хто з робітників не ляпнув якого нечемного або бунтівничого слова, монарх промовив добродушно:

¹⁾ Його величество пан цісар хай живе!

²⁾ Хай живе! Хай живе!

— Sie haben flüchtige, gesunde und ordentliche Leute. Sind sie mit ihnen zufrieden ¹⁾?

— Vollkommen, Majestät! Wir sind wie eine Familie ²⁾.

— Es freut mich sehr ³⁾, — відповів цісар і повторюючи звільна: „Sehr gut, sehr gut“ ⁴⁾, пішов далі, щоб оглянути варстатпи, апарати та інші фабричні будівлі.

Тут усе пішло добре. Всі машини і прилади блищали як дзеркало, в поміщеннях та кімнатах пахло живицею та ялівцем, а в шобах, де спали робітники, було чисто, ясно та опрятно, бо для цього празника умисно прорубано кілька вікон і спроруджено з Дрогобича кільканацятб ліжок; аранжери цієї комедії зробили так, немовби для кожного робітника було тут окреме ошальоване поміщення з ліжком, сінником і подушкою напханою гіблівками ⁵⁾, та з грубим коцом для накриття.

— Primitiv, primitiv, aber hygienisch ⁶⁾ — сказав цісар, оглянувши одну таку спальню.

— Ach, Eure Majestät, — скрикнув з глибоким зворушенням пан принципал, — dies ist ein Paradies im Vergleich mit dem, was diese Leute einst in ihren Bauernhöfen hatten. Sie sagen es selbst ⁷⁾.

¹⁾ Ви маєте славних, здорових і порядних людей. Чи ви ними задоволені?

²⁾ Цілком, ваше величество. Ми є як одна сім'я.

³⁾ Це мене дуже радує.

⁴⁾ Дуже добре, дуже добре.

⁵⁾ Гіблівки — спружки.

⁶⁾ Примітивно, примітивно, але гігієнічно.

⁷⁾ Ах, ваша величність. Це є рай в порівнянні з тим, що ці люди мали колись в своїх селянських хатах. Вони це самі кажуть.

— Freut mich sehr! Freut mich sehr ¹⁾!—
мовив цісар обертаючися до виходу.

— Віват! Віват! Най жие наш найясніший монарх!—загреміли з подвійною силою радісні окрики юрби, коли цісар і його супровід сідали до повозів, щоби проїхати ще кілька сот кроків до найближчої залізничної будки, де дожидав уже цісаря двірськйй поїзд, щоби завезти його до Борислава. Блискучі повози рушили помалу серед ненаспанних окриків юрби, а коли віддалилися від фабричної брами, всі в її обрубі почули, що гарні хвилі празничного дня минули безповоротно.

III.

Минуло кілька тижнів. Фабрика швидко справитила свою опрятну і празничну подобу. Воскова брама, на яку ще кілька день ходила дивитися цікава публіка з Дрогобича та довколичних осель, була розібрана і перефабрикована на свічки. Шутер, яким висипане було подвір'я, після першого дощу соннями робітницьких ніг та важких коліс, був утоптанний у старе болото і щез майже безслідно. Із шопи, де ночували робітники, давно вже повиношено перегородки, дверці, ліжка та постіль. Усе те було або сфабриковане на час, або позичене, і тепер робітники знов ночували на голій соломі та гіблівках, на дошках або на голій землі, де хто впав. Вони так уже привикли до того, що зміна зовсім не дивувала їх. Адже-ж вони знали, що не що-день великдень,

а для цісаря треба було зробити парад. Одне тільки тішило їх і лишилося їм як пам'ятка празничного дня, а власне нові мундури, котрих їм не повідбирав заряд фабрики, і через те вони благословили пам'ять цісарського приїзду.

Втім одного вечера по фаеранті знов покликано їх перед канцелярією з тою увагою, що пан принципал хоче їм щось сказати. Весело гупорячи та жарпуючи, робітники зібралися перед канцелярією. Мусіли ждати досить довго, бо пан принципал не виходив та й не виходив.

— Ов, щось там мусіло попсуватися, коли помпа не фукає,—жартували робітники, що між собою називали принципала помпою.

Але в помпі не попсувалося нічого. Пан принципал вийшов веселий, майже промінясний, а в руках держав якийсь папір з величезною печаткою.

— Ну, хлопці—промовив, показуючи на папір і не привітавши навіть робітників—бачите?

— Та бачимо—відповіли зачудовані робітники.

— А знаєте, що це таке?

— Відки маємо знати? Може це тестамент ¹⁾ пана принципала?

— Тьфу, тьфу, тьфу! Щоб тебе занімило! Що ти плетеш?—крикнув пан принципал, який страх не любив думати про „останні речі“.—Чи ти сказився? Придивися ближче, дурню! Тут стоїть підпис, а тобі привижається тестамент! Тьфу, тьфу, тьфу!

¹⁾ Це мене дуже тішить.

¹⁾ Тестамент—заповіт, завіщання.

Вифукавши свій гнів пан принципал знов розпогодив і прояснив своє обличчя.

— Це декрет, хлопці! Декрет найяснішого пана, який за заслуги для добра краю іменує мене бароном. Розумієте, що це значить? Тепер я для вас не просто вже пан принципал, а пан барон. Розумієте? Так маєте мене кликати.

— Най жие пан барон Гаммершляг!—заверещав один дозорець, що стояв між робітниками, а разом із ним також де-які робітники, що стояли ближче новоспеченого барона.

Ледве одначе затихли окрики і пан барон, глядячи бороду, набирав концепту до дальшої промови, коли втім виступив наперед один робітник і кланяючися низенько випалив, як з фузії ¹⁾, своїм мазурським діалектом.

— A może by ta pan barun psy takiej urocystosci gasyli nam troche podwysysc rodzienne? ²⁾.

Пан барон вухам своїм віри не няв, почувши такі слова.

— Що, що, що? Прокляті мазури! Чи з'їсти мене хочете з кістками, замордувати живцем? Чи не знаєте, що ця фабрика не приносить мені майже ніякого зиску, що я тримаю її тільки для гонору, тільки для вас, щоб ви, дармоїди, не поздыхали з голоду? І відки я приходжу до того підвищувати вам поденне? З яких капіталів? Чи хочете, щоб я ще докладав

¹⁾ Фузія—рушниця.

²⁾ А може-би то пан барон з нагоди такої урочистості підвищили нам трохи платню.

до вас? Ах, це нечувана річ! Це, це... а! тапе Munes ¹⁾, світ кінчиться з тими людьми!

Робітники мовчали засоромлені. Пан барон як ошалілий бігав по ганку, махав руками, робив різні гримаси і виливав цілі потоки окликів, щоб вилягти все своє обурення на нечувані претензії робітників.

— Я не те ще хотів сказати вам,—озвався нарешті рішучим і грізним голосом.—Знаєте, дурні, скільки коштує мене цей папір, цей пшпұл? Але відки вам це знати? Більше як 10.000 бухнув я в нього, а ви ще хочете щось від мене? Ну, відки я вам візьму? Деріть із мене поли, п'ягніть жили, але грошей із мене не відерепе. А шуп ще й ваші мундури. Ну що мені з того, що я вас убрав, як порядних людей, до чого властиво не був обов'язаний? Чи ви почуваетесь за це до вдячності? Де там, ані крихти! Але чекайте! Коли ви не почуваетесь до вдячності для мене, то й я з вами не буду робити церемоній. Пане касієр! Кошти справлення мундурів записати кожному на його рахунок, розложити на пів року і стягати що-пнижня при виплаті!

Робітники стояли мов ошоломлені.

— Маєте, чого вам хотілося—кричав грізно пан барон, хоч опору не чути було жадного.—А тепер ідіть собі! А пам'ятайте собі ще одне! Відтепер я вже не проспий Ляйб Гаммершляг, але пан барон Leo von Гаммершляг. Сам найясніший пан нагородив мене за мої заслуги. Пан

¹⁾ Клянусь своїм народом.

староста і жандарми мусять пепер більше оглядапися на те, що я скажу, ніж досі. Розумієте мене? Держітьсся спокійно, щоб я не мусів ясніше полкувати вам це. Ано, марш!

І пан барон махнув рукою. Та робітники все ще спояли, немов осповпіли. Опже ті нужденні мундури, справлені для них ніби то в відплату за їх кроваву, надобов'язкову працю коло пристроєння фабрики, пепер будуть їм почислені для зменшення поденної плапні! Опже та нужденна їх плапа, яку добирають досі, за цей дар, якого вони не просили, має на цілий квартал бути ущерблена! А в додатку що-ж показується? А те що самі вони своєю працею допомогли тільки до вивищення пана барона, до скріплення його поваги, яка пепер у першій лінії звертапиметьсся проти них самих. Усі ті думки, які в одній хвилі зрозумів кожний, навіть найтупший і найбільше пригноблений робітник, дихнули на них якоюсь важкою, душною атмосферою. Якийсь неясний логічний процес звернув їх думки на недавнє празничнє привіпання цісаря в оцій фабриці. Тодішній блиск, подішня радість, подішні ентузіяспичні окрики, все те видалося їм пепер чимось так далеким, так фанпаспичним і неможливим в дійсності, що контраст, ніби роззявлена пащєка пропасти, потягнув їх до себе. І нараз кілька шапок вилетіло вгору і з кількох десятків горл вирвавсє окрик, який зараз-же підхопили всі робітники цієї фабрики: „Віват! Най жие наш найясніший монарх! Віват!“

ПОЛУЙКА.

(Оповідання старого ріпника) ¹⁾.

I.

То пепер наш Борислав зовсім на пси зійшов! І жида ²⁾ нарікають, і пани нарікають, і робітники нарікають. Усім недобре. Роблять людиська, як ті коні

¹⁾ Ріпник—копач, що ропу добуває.

²⁾ Іван Франко, як і всі галичани, вживає слово „жид“, не в образливому значінні—це загально-вживаний (в тому числі й серед тамошнього єврейства) термін. Редакція здебільшого, заради сучасного українського читача, замінювала це слово відповідним іншим—імєнням власним, то-що. В „Бориславських оповіданнях“ Ів. Франко змальовує соціяльну боротьбу між селянами й робітниками—ріпниками з одного боку, й підприємцями—спекулянтами (він часто уживає цей термін), що були майже виключно, спочатку відкриття нафтових джерел у Бориславі, власниками цих джерел—євреями—з другого. Але, змальовуючи негативно постаті цих спекулянтів, водночас він спинається (як оп в оп. „Яць Зелєпуга“) й на позитивних типах єврейства. Трудівник єврей має таке спочуття з боку Франка, як і всякий інший трудівник. Це треба пам'ятати кожному, що йому спочатку може здапися неприхильним відношення Ів. Франка до єврейства взагалі: це—неправдиво й це спростовується цілою творчістю письменника-революціонера.

в кираті¹⁾), довбають святу земельку, черпають кип'ячку²⁾), тягають віск. Ска-
зав-би хто: дар божий! Золото! Маєтки!
А глядіть-но ви, десь усе те так пропа-
дає, що й сліду нема. Так як-би дідько
всім тим давися. Чим більше того „бо-
жого дару“ видобувають із землі, тим
більше всі бідніють. Не розумію, як то
воно так діється, а так є. І заробітків
давніх нема і веселости та гулятики не-
ма, як колись бувало, а йде чоловік до
того Борислава так як попа худобина
у різницю; ану-ж сьогодні на мене черга
голову наложити! А не пропаду, то
й так не виграю багато, оп, аби проди-
хати. Про те, щоби допомогтися бідному
чоловікові з того заробітку, придбати
щось для господарства, або й зовсім на
ноги спати, з наймица зробитися гос-
подарем, як то давно бувало, — про те нині
нема що й думати. Жебрацтво та й годі!

А за моїх молодих ліп не те було.
Отак прицяпть ліп тому було-б вам за-
зирнути до Борислава, то було на що
подивитися, було чого послухати! Того
теперішнього ніби містечка оплаканого
ще зовсім не було, тільки ями по-над
потокком, та й то неглибокі. Тих ниніш-
ніх зломиголов по сто та по півтора ста
метрів ніхто поді і в сні не бачив. Про-
копlesh було п'ять, шість сяжнів, а як
десять, дванацять, то вже велике свято,
і вже чуєш: сопух б'є, на дні ями про-
ступають бульки, чупи якийсь клекіп,

¹⁾ Кират — привід.

²⁾ Кип'ячка — нафта.

шипіт-ого, то вже знак, що пора заби-
вати яму! Заб'єш, на одну ніч, другого
дня відіб'єш, повна яма кип'ячки, лиш
бери та черпай!

Там то було надивитися, як промис-
ловці скакали коло такої ями, як цмо-
кали, як припадали коло нас робітників!
Мало в руки не цілували, а все часпували
та припрошували:

— Івануню! Дай вам боже здоровля! Ну,
та напийтєся! А як гадаєте, заб'ємо
нині яму?

— Ні, ще преба покопапи.

— Ну, а може-би нині забити?

— Та забивай, коли хочеш, але я тобі
мовлю, що задармо буде!

І так було, як робітник мовив. Є, стояли
поді всі о нашу ласку, поводилися з нами
не так як нині, бо самі ще були маленькі,
ще, як то кажуть, тільки зачали кош-
тувати шилом папоки!

А подішні робітники! Що то за хлопці
були! Не таке харлацтво, як нині до Бо-
рислава лізе. Тоді йшли що найліпші па-
рубки, нераз господарські сини, але най-
частіше бідарі, наймици, круглі сироти,
що вік прожив у наймах, у тяжкій праці,
не раз відколи жив, то не мав у своїй
кишені ринського¹⁾ при купі, не знав
іншого смаку в роті, крім борщу та ро-
солянки та горілки. А тут нараз рин-
ський денно! І пвое все, нікому не давай
рахунку, нізким не ділися, ні на кого не
озирайся! Ніхто на тебе не дивиться,
ніхто тебе не знає, ніхто тобі в руки не

¹⁾ Ринський — карбованець.

зазирає. Сам собі в компанії таких самих як ти—роби, що хочеш, жий, як знаєш! І жили хлопці! Робота роботою, але по роботі, вечером, як почнецься було гуляння, то було на що надивися! Нині таких гулянок ніхто й думкою не збагне! Крики, співи, п'ятики, бійки, різні збипки і жарти, аби грошам промити очі. Для правдивого ріпника вспад було не пропити в неділю всього, що заробив у тижні. Поплатив чи не поплатив за харч, відложив чи не відложив що на чорну годину, але в шинку, між поваришами він був пан. Горілки, пиво, вино, печені, все йому мусіло бути.

— Напчихати мені на все! Завтра або позавтра може дідько вхопить мене! Гуляймо, хлопці, поки час, поки наше!

Неділя, а попри неї й понеділок, то був у Бориславі такий ярмарок, такий клекіт і гармідер, як-би сто жидівських шкіл на одну купу зсипав. П'ємо, гуляємо, а потім, побравши за руки, лавою сунемо по дорозі поміж бараки—бо то був подішний Борислав: село оддалік, а шуп, де нинішній Борислав, то була серединою дорога, а по обох боках бараки, де-де починали будувати хапи—опже сунемо по дорозі і ревемо нелюдськими голосами:

Ой не жалуй, моя мила,
Що я п'ю!

Тоді будеш жалувати,
Як я вмру!

А най-но покажеться хазяїн, та заговорить:

— Івануню, час-би до роботи!

Ну, ну! Мав-би-ся він! Зараз його обступлять, ніби добрі приятелі. Цей у бочку з кип'ячкою руку вспромить та й на бекешу ззаду приліпить йому здоровенну п'ятку! Другий у бочку руку вспромить і наперфмує йому нею всю бороду, третій такою-ж рукою пейси йому підкрутить, четвертий обі долоні положить йому на плечі, ще й приговорює:

— Мошку! Та чого тобі квапитися? Нас дідько візьме і тебе візьме. Ми погинемо ріпниками, ти здохнеш багачем. Не бійся, пвое не втече! Ходи, напийся з нами! Але-ж бо ти файно виглядаєш! Ай-ай, твоя рідна Сура тебе не пізнає!

Хазяїн ніби всміхається, а сам злий, мало не прісне! Але що має робити? Хлопи як медведі, ще до того п'яні. Поліції ніякої ані жандарів поді ще в Бориславі не було, не було при кім хазяям брикапи.

Але швидко вони навчилися!

II.

Ага, що то я хотів оповісти вам. Про полуйку! Тепер уже про неї мало хто й памить, а поді то було для ріпників так, як для дитини колач, що мама привезе з міста.

Бачите, був такий звичай, що в котрій ямі показалася кип'ячка, то перша бочка йшла на робітників, що працювали при ній. Вони могли або взяти її і продати, кому хотіли, або власнись мусів викупити її у них. Не великі то були гроші, десять, пізніше п'ятнадцять ринських,

ну, але для тих чопирьох людей, що робили при ямі, то був ладний крейцар. То вже як пішла чутка, що в тій або тій ямі докопують ся до кип'ячки, то йшов гамір по всіх кошарах:

— Ого, у Гершка, чи там у Мошка позавтру полуїка буде.

Ну, а того вам не треба й казати, що то значило. То значило—п'ятника така, що всі ті гроші там на місці мусять минутися. То вже ріпники бігли на полуїку, як свахи на весілля.

Не знаю вже, хто то встановив той звичай, та здається, що не хазяї. Вони дуже криво дивилися на нього, але не могли нічого порадити. Вже як раз була така вспанова, то ріпники були-б йому кошару рознесли і його самого з головою в ту бочку всадили, як-би він не захотів дати їм полуїки. Зразу хазяї, поки були бідніші, радо давали; потім, як розпаношіли грохи, почали кривитися, далі приходило до сварок, а вкінці, після великого вогню 1874 р. то й зовсім скасували цей звичай.

Опже то з тою полуїкою на моїх очах була історія.

Робили ми—я і Гриць Хомик, він тепер є війтом у Запалім, і Іван Карапуз, небіжчик уже—при одній ямі у Йойни. Якось він дивно прозивався, але ми називали його „Йойна з трьома бородами“, бо мав бороду розділену на три косми, та й то середній був чорний, а два крайні сиві. Зовсім так виглядав, як грива гуска. Давно його вже вирвало, таки через ту полуїку зо світа зійшов, що вам хочу

за неї розповісти, а от сицище 'му Борух зкапцанів ¹⁾ зовсім, фірманиць ²⁾ тепер у Дрогобичі.

Той Йойна недавно прийшов був до Борислава десь відкись з гір. Казали, що доробився маєтку гендлюючи волами, а тепер хотів розбагатіти в Бориславі. Зараз у одній баби закупив частку поля—не скажу: за півдарма, бо таки би мусів їй щось дати, а так таки за нізащо, за пару кварт солодкої горілки. Баба була сама, стара, мала хапу та й той кавалок поля далеко від села, на мокляках ³⁾. Решту її чоловік ще перед смертю пропив. От вона рада була, що позбулася тої решти, а випивши горілку і проспавшись пошла собі порби, перехрестилася та пішла по жебранім хлібу. А Йойна зараз зачав копати два закопи на тім куснику.

Якось йому не щастилося. Видно було по нім, що аж прясеть ся, щоби швидко розбагатіти, бігає, нюхає, підганяє робітників, зазирає до ями. А наші ріпники дуже того не любили. Дурили його. Візвуть, принесуть відкись кибель ⁴⁾ ропи, вечером виллють у яму, а рано, коли видобувають глину з ями, наш Йойна аж підскакує:

— Ого, є вже, є! Є кип'ячка у мене! Івануню, а багато там її є?—кричить він у низ до робітника.

1) Зкапцанити—зійти на ніщо.

2) Фірманити—візникувати.

3) Мокляки—мокре місце.

4) Кибель—цеберко.

— Стільки, що аж не видно.

— Як то? Як то? А опже на глині є.

— Та то, Йойно, слинився земля!—

Відповідає той з ями.

— Як то слинився? Я ще не чув, щоб земля слинилася.

— Та так, що кип'ячка є десь глибоко, а шупт тільки така піна на глині виступає.

— Ну, а швидко буде, Івануню, швидко буде?

— Та пересказувала, що буде, тільки почекайте!—нерадо відповідає робітник і що сили гепне дзюбаком у твердий леп.

— Ну, ну, нівроку!—приговорює Йойна сам до себе і відходить, і не йде, а біжить до другої ями, щоб і там довідатися, що в ямі „слинився, але кип'ячка казала зачекапи“.

Кілька разів так дурили хлопці Йойну, а самі сміються, аж рака лаяють. Та ба, їм сміх, а Йойні починає вже терпцю не спавати. І не так терпцю, як дрібних. Грошей у нього в запасі було не дуже багато, а дві ями відразу копати і цямрувати, то день у день коштує. Доять його пі ями, так доять, а пожитку нема. Далі одної п'япниці він видно обрахувався з касою, прийшов пополудні до кошари, ходить, зазирає до ям, цмокає і в пальці пріскає та свої при бороди розгортає, а далі каже до мене—я власне одну шахту при млинку робив:

— Слухайте, Івануню, як вам здається, швидко буде у нас кип'ячка?

— А хто-ж її знає?—відповів я.

— А земля слинився в ямі?

— Щось перестала.

— Сопух чути?

— Щось не чути.

— То може-ми не на добрім місці почали копати?

— Га, може бути.

— Може-би зачати в іншим місці?

— Або я знаю.

— Я думаю, що он там, у тій долинці... Як ви думаєте, Івануню, була-би там швидше кип'ячка?

— А хто її знає.

— А я думаю, що там була-би як не на п'япім, то на шестім сяжні.

— А по чім ви міркуєте?

— Бачите, Нута Грауберг он там за межею в тій самій долинці копле.

— Та що з того, що копле? Ще нічого не докопався.

— Роба вже показалася.

— Га, як показалася роба, то певно швидко буде й кип'ячка.

— То що, може зачнемо й ми там одну яму копати?

— Як міркуєте.

— Але шупт жаль покидати.

— Та жаль.

— Як-би знапи, що шупт швидше буде.

— Е, як-би знапи!

Так радився зо мною Йойна. Ховай боже, не міг сказати, щоб я намовляв його на цей або на той бік. Я так само не розумівся на тім, де копати, а де не копати, як і він.

Ще кілька день Йойна ходив, муркотів, мітикував, радився з іншими, а далі сказав:

— Годі, хлопці! Забивайте ті ями! Зачнемо нові в іншому місці.

Нам по байдуже. Зачнемо, по зачнемо. Нам іще й ліпше, бо на верху лекша робота.

III.

Нута Грауберг, по був найближчий сусід і найп'яжчий ворог нашого Йойни. Чи на правду так було, чи тільки так здавалося Йойні, що Нута все робив йому наперекір. Наперекір йому купив частку зараз обік Йойни і по так само за півдарма, як і цей. Наперекір йому він зачав так само копати дві ями, тільки що був осторожніший і один закіп зробив на горбику, там де були Йойнині оба, а один на долинці, там де тепер збирався копати Йойна. Оба сусіди ненавиділи один одного страшенно. Коли Йойна здибав рано Нуту, по плював у слід за ним, а коли сам він перейшов Нуті дорогу, по цей ніколи не занедбав буркнути в слід йому сердечно:

— A Richn da'n Ta'n aran! ¹⁾

Та коли Йойна був захланний, хапчивий, при тім облесливий і швидкий до гніву, по Нута був спокійний, любив жарти і кпини, а з робітниками поводився, як з добрим сусідами. Часом спавав він коло своєї кошари і бачучи, як Йойна нипає коло своїх ям, та знаючи, як ріпники кепкують собі з нього, починав і собі-ж жартувати.

— Йойно,— мовив він.

¹⁾ Чорт твому батвкові!

— А що?— відмовляв Йойна.

— А слинься в своій ямі?

— А фрас ¹⁾ на твої кишки!— відповідав Йойна і відходив до кошари. Покрупився там, ніби забув щось, та й іде геть, а по хвилі вже чуємо одалік, як Йойна говорить:

— Нупо!

— Ну?

— Накажи своїм людям, щоб не сипали п'вій леп на мій ґрунт.

— Обгороди собі свій ґрунт,— відповідає Нута.

— Я тобі насамперед загороджу зуби.

— Biste meschüge ²⁾? Чого чіпаєшся?— кричить Нута.

— Сам ти meschüge! ³⁾ Сам ти чіпаєшся мене.

Свари бували з кожним днем частіші, поки вкінці оба противники не згодилися на одне: спільним коштом розгородити свої частки високим парканом. Але спокую між ними проте не було. Йойна зависливим оком дивився на Нуту, що-дня бажав, щоб його ями позавалювалися, щоби Нута „зломав кишки“ і щоб він ніколи не бачив його на очі. Здається, що й Нута плапив Йойні такою самою монетою. Коли-ж у Нуті в тій ямі, що була в долинці, показалася ропа, це-б-то рідкий чорний плін з нафтовим запахом, але нездалий до фабрикації нафти, хіба тільки на смак для возів, Йойна не міг заснути, не міг знайти собі спокою, поки

¹⁾ Фрас—півало-б.

²⁾ Чи ти збожеволів.

³⁾ Божевільний.

не забув обох своїх ям на горбику і не почав копати дві нові ями в долині.

— Йойно,—кпив собі з-за паркана Нута,—а слини́ться в твоїх ямах?

— Так само, як у твоїх.

— А коли буде полу́йка?

— Оба одного дня справимо.

— А маєш уже бочки на кип'ячку?

— Як буде преба, то знайдуться.

— То певно твій бондар пішов сьогодні в ліс по обручі?

— Такий самий мій, як і твій.

— А я тобі мушу за одну річ подякувати, Йойно.

— За що?

— За те, що ти вступився мені з горбика.

— Я, тобі?

— Ну, так. Ти викопав десять сяжень і я десять. Тепер я прокоплю ще два і вся кип'ячка з твого закопу зійде до мого.

— Бери її собі! Дай боже, щоб ти до віку лиш тільки мав, що є в моїм заkopі!

Нута жартував, а Йойна в цілого серця бажав йому того, що говорив. А тимчасом доля инакше жартувала собі з них обох. Не минули два дні, коли в Нутовім заkopі на горбі показалася кип'ячка. Нута перший справляв полу́йку і нас запросив на гостину. Йойна мало не спікся зо злості.

— Ай вай! Що я наробив! По що мені було кидати свої ями!—кричав він, рвучи на собі пейси.—Я був-би тепер мав кип'ячку, а так цей префняк вибере всю! Його яма глибша, то з мого ґрунту вся стече до нього.

— Не бійтеся, Йойно,—мовив я,—коли у Нути показалася, то й у вас буде. Викопав він дванацять сяжень, то ви викопайте чотирнадцять, то поді з його закопу буде текти до вашого.

— Правда ваша, Івануню, правда ваша!—скрикнув Йойна.—Ану, хлопці! Покидайте ті нові заkopи, вертаймо до старих.

— Слухайте, Йойно,—мовив я до нього.—Не так ви зробіть. Лишіть одну компанію тут, нехай коплять тут один заkop, а одні нехай ідуть там.

— Добре мовите, Івануню, добре мовите!—лебедів Йойна.—Лиш ви мені все так файно радьте, то вже як у нас кип'ячка покажеться, то я вам таку полу́йку справляю, таку полу́йку, що аж!...

— Та вже ми надіємося, що ви не будете такі... кривди нам не зробіте. Адже ви бачили, яку Нута полу́йку справляв.

— Що Нута? До чого Нута? Нута капцан, парх, паскідник! Що він розуміє! Я ще надіюся побачити, як він буде пікапи відси з торбами!

А Нута тимчасом черпає із своєї ями кип'ячку та й черпає, денно по двацять бочок відвозить до деспілярні. А Йойна стоїть перед своєю кошарою, рахує бочки та аж душиться, аж зубами скрегоче зі злості та з зависті. У Нути коло кошари гармідер, крик, повно фір з возами і кіньми, а у Йойни пусто та сумно, тільки чупи скрип корби, що двигает кибель повний сухого лепу, та писк млинка, що жене до ями свіже повітря.

— Йойно,—кричить із-за паркана Нута.

— Що є?—відгукує Йойна.

— Чи то правда, що ти завтра забуваєш свою яму?

— Дай боже, щоб твоє слово було сказане в щасливий час!

— Бо я хотів тобі щось сказати.

— А що таке?

— Як завтра не заб'єш, то продай її мені.

— Давися своєю.

— Ну, чого гніваєшся? Я тобі зверну кошп і дам п'ять шісток відчпного.

— Щоб тобі язик відчепився від пвйого прэфного рота!

— А знаєш що, Йойно?

— Не попребую знапи.

— Я виджу, що ти добрий чоловік. Як закоплеш усі свої гроші, то приходи до мене за касіера.

— А ти як будеш жебраком, то приходи до мене два рази на пшиждень, за кожним разом дістанеш феника¹⁾.

— Добре, Йойно! Запам'ятаю собі те, а ти запам'ятай собі те, що я сказав. І пам'ятай, як будеш продавати закопи, то вже по сусідству вдайся до мене першого. Добре заплачу.

— Щоб ти не дочекав платити, а я брати від тебе! — кричав розлючений Йойна і тікав до своєї кошари.

IV.

І цим разом Нупові жарти мали справдитися. Оця пересварка була в четвер, а в п'ятницю по-полудні роблю я шахту в ямі, чую—сопух підходить, робиться

¹⁾ Феник—гріш.

чимраз густіший, сильніший, починає мені памороки забивати. Дзвоню я до того, що при млинку, щоби дув що-сили.

— А що там, Івануню! — кричить з гори Йойна, — е сопух?

— Та є.

— А слиницься яма?

— Ні, не видно.

— А не булькоче нічого?

— Ні, не чути.

Тут йому говорю, а туп дивись! Що вдарю дзюбаком у глину, а з-під дзюбака: пшш! Сопух іде, мов із ковальського міха дуге. А далі починає пррступати таке, мов піна, мов бульки.

Е, — думаю собі, — буде завтра полуйка! Або ні, ще сьогодні буде. Але не Йойна дасть нам її. Добре, що у нього швидко шабас заходить! Зробимо ми собі полуйку самі, та таку, що буде що споминапи.

Тут собі міркую, а туп прислухаюся. А підо мною немов щось живе в землі рушається, булькоче, клекоче, здається: ось-ось бухне і залле мене. А сопух душиць мене, хоч той при млинку працює з усієї сили.

Став я, міркую, що туп діяти, а Йойна вже кричить з гори:

— Ну, Івануню, чого ти стоїш?

— Бо змучився і сопух душиць.

— Може слиницься?

— Та де там слиницься.

— А може булькоче?

— Та булькоче, булькоче.

— Ой, чи на правду? Ну, Івануню, кажи!

— Та булькоче, але мені в живопі, бо пізно обідав сьогодні.

— А бодай ти жартував, а не хорував
Ну, ну, дзюбай, дзюбай, нехай кибель не чекає.

Щоб ти там закаменів! — подумав я собі А тут чую, що коли дзюбну ще раз порядно у дно ями, то готова відразу кип'ячка бухнути. Розумієшся, хазяїн побачить це, наробить гомону, поставить варту і наша полуйка пропала, дістанемо те, що з носа капне. А мені дуже цього не хотілося. Оп я взявся дзюбати землю, але не з дна, тільки з боків ями. Ба, та бо й тут усюди з під дзюбака: пшш! та пшш! Що за диво! Відразу немов десь пудами пригнало ту кип'ячку, так і чупи, що з усіх боків преться і тиснепсья до ями. То вже я то с'як, то так нипаю та шолопаю, щоб доп'ягти до вечера, а все подаю до ведра саму суху глину, без сліду кип'ячки. Далі почала й моя лямпка пчихати. Сопуху в ямі занадто багато. У мене голова хоч і яка міцна, а також почала нестаткувати. Світ крутиться, поперед очима зачинають бігати колеса зразу зелені, далі червоні, в горлі нудить, мов би там заспромляв хто суху ложку—ні, довше не видержу! Дзвоню я, щоб п'ягли мене догори.

— Ну, Івануню,—кричить Йойна з гори, — а що там?

— Тягніть до гори, мені недобре!— кричу я. І вхопивши обіруч дзюбак, я що-сили затяв його в ослизу вже від кип'ячки глину на дні ями, а до кінця ручки прив'язав п'юнкий, а міцний шнур, що був у мене за поясом про всяку пригоду.

— Тягніть!— кричу ще раз.

Потягли мене догори. Коли п'ягли, я поменьку розпускав той шнур із-за пояса, а кінець його прив'язав до сучка цямрини вже при самім краю ями. В ямі темно, їм з гори цього не видно, а я собі своє знаю.

Вип'ягли мене, і я відразу повалився на землю, мов неживий.

— Ой, ой,—скрикнув Йойна,—він заморочений! Івануню! Івануню! Що тобі є? Чи чуєш мене?

Я чую добре, але вдаю зовсім небіжчика. Надувся, посинів. Хазяїн аж руками об поли вдарився.

— Ай, ай! Рятуйте! Відпирайте! Води!

— Горілки!—крикнув той, що був при млинку.

Йойна кинувся видобувати зі своєї торби горілку. Поки мене терли та оживлювали та покріпляли, то вже почало смеркатися. Мені тільки того й треба.

— Ну, що, Івануню,—допитує мене Йойна, клячучи надо мною з горілкою,—є там що в ямі?

— А дідько є лабятий! Заморока та й годі.

— А кип'ячки нема?

— А най вона тобі вся скипить і ти сам із нею!

— Ну, ну, пощо то таке говорити? То преці дар божий.

— Дідьчий, не божий! Ще нічого нема, а я ледве душі не загубив.

— Ну, але як гадаєш, буде що?

— Та певно, що буде, але ще не знати, коли. Сопух є, але кип'ячки не чупи.

— Вона підійде, Івануню, вона підійде,—радісно говорить хазяїн.

— Сама не підійде. Треба прокопати ще зо сяжень, то може буде.

— Йой!—скрикнув Йойна, мов ужалений.—Ще зо сяжень? А я гадав сьогодні на ніч забивати.

— Та можеш собі забивати, коли хочеш. Але з того такий буде пожипок, що в ямі набереться спільки сопуху, що завпра преба буде до полудня двома млинками добре працювати, поки шам чоловік могтимо показати носа в долину.

Йойна спояв ні в сих, ні в пих. Ним аж меліпало щось, аж біла лихорадка з великої неперплячки, але з другого боку він знав добре, що я пакож не привик говорити на вітер. Ще хвильку він пробував змагатися.

— Ей, Івануню, а не дуриш ти мене?

— Ну, по лізь сам у яму па переконайся!

— Ну, ну, па я нічого! Хіба я що? Нехай буде так, як ви мовите! То по вашому ще нині нема що забивати її?

— Власне преба лишити отворену, щоби виходив сопух. До кип'ячки ще не близько.

— Але ви тут ночуйте! Ану-ж би вночі кип'ячка вибухла? А як-би щось до чогось, чуєте, Івануню, дайте мені знати!

— Та вже ви, Йойно, не бійтеся, — мовлять ріпники. — Іван хоч-би хотів піти, по не піде нікуди, бо слабій.

— Але ви не лишайте його самого.

— Що, і ми всі мали-би тут ночувати коло вашої ями? А нехай вона западеться вам! А де-ж то хто бачив таке, щоби ріпник, маючи гроші в кишені, не пішов погуляти собі? Чуєте, он у Мендльовім бараці вже грає музика. Давайте гроші!

— Ні, — мовить Йойна. — Знаєте що, любі мої, ночуйте ви тут нині! Я вам завпра виплачу, не буду питати, що шабас. А нині я вам не дам нічого, щоб вас не корпіло на гуляння. Принесіть собі тут хліба, горілки, ковбаси, я зараз накажу Мендлеві, щоби прислав вам усього досить, а самі не ходіть нікуди. Прошу вас, уже цію ніч не відходіть нікуди. Припильнуйте мені цієї ями! Мені все здається, що цієї ночі тут буде щось. А як-би, нівроку, що до чого, то прошу вас, хоч-би о півночі, зараз дайте мені знати.

Він говорив, дроботів, гладив нас по-під бороди, відходив і знов вертав, і просив, і підлещувався. Видно було, що спрах йому не хопілося відходити від ями. Щохвилі ставав над нею, вдивлявся в її темне гирло, нюхав важкий нафтовий сопух, що валив із неї клубами, а все прислухувався, чи не булькоче що в її нупрі. Аж трясся, щоб узяти лямпу і при її світлі заглянути в нупро ями, але це була небезпечна забава, міг зробитися вибух. Я все ще лежав ніби-то недужий на околоті соломи, що розпростертий у купі кошари служив за постіль для того, хто ночував коло ями. Лежу і потерпаю: ану-ж дідьча кип'ячка бухне в тій хвилі, засичить, заклекопить і забулькоче. Кілька разів мені навіть причувався пої клекіт, але все те була мана. Врешті якось не якось Йойна пішов. На небі замиготіла перша зірниця, йому пора була засідати на шабас. Я встав із свого околопа і проводив його очима аж геть долі вулицею.

Він жив із жінкою і дітьми в селі, доброї чверть милі від ями.

Ну, пішов! Щез! Тепер уже певно не верне...

V.

— Гей, хлопці!—скрикнув я до своїх ріпників.— Сюди! До мене!

— А що там?

— Буде полуїка.

— Коли?

— Зараз.

— Як то зараз? Хіба є кип'ячка?

— Нема ще, але як я захочу, то зараз буде. Біжіть коприй до Нупи. Здається, він ще є в кошарі.

— Я чув його, ще там щось гаркопипить із своїм касіером,—попвердив один ріпник.

— Біжіть до нього, кличте його сюди, а так, щоби ніхто не знав, по що.

Поки там один скочив, перекинувся мов собака через паркан і побіг шукапи Нупи, я на-впомацки поліз до ями.

— Хлопці! Два вас до мене! Держіть мене за ноги! А міцно!

Вони, не говорячи ані слова, вхопили мене за ноги. Тоді я, звисившись головою вниз у яму, а за головою поповзши й цілим животом, налапав на сучку цямрини кінець того шнура, що почепив там, коли мене випягали наверх. Сопух із ями дув мене, але мені це байдуже. Обвивши собі той шнурок міцно довкола руки, я шепнув своїм хлопцям:

— Тягніть мене!

Попягли. Я міцно поргнув шнуром, підняв дяубак, що був заспромлений у землю

на дні ями, його віспря—я чув це—відвалило там добрий кусень глини. І в пій хвилі в ямі засвиспало, засичало, зашипіло, мов пів копи люпих гадюк, а далі забулькопіло, заклекопіло, мов окріп у великім казані. Мої товариші зрозуміли:

— Кип'ячка!

В пій хвилі вбіг Нупа до кошари.

— Ну, що тут чувати?

— Слухайте, Нупо!

Він недовго й надслушував.

— Ну, нівроку, нівроку!—сказав він якось так, мов раптом діспав велику оскомину.

— А чого ви мене кликали?

— Не знаєте чого? Адже це наша полуїка. Купіть собі її.

— А!

Він скрикнув це так радісно, немов знайшов на дорозі цілу сопку.

— Добре.

— По чому даєте?

— Як звичайно: десятка за бочку.

— Скільки маєте бочок порожніх?

— Ті, що на возах, усі двацятп порожні. Моя яма нині вичерпалася; я забив її.

— Добре. Ладьте гроші. А ми, хлопці, до роботи!

Зараз мої хлопці кинулися, розібрали одно перило паркана, прикопили віз з бочкою, вложили в відро тяжкий камінь і спустили його в яму. Недалеко й ішло вниз! За хвилю вернуло назад повне. Зараз ми від Нупи принесли ще при ведра, почепили всі чопирі на один вал на дві линви і давай черпати. За пів години бочка повна—назад з нею на Нупів

грунт! Свіжу сюди! За пів години і ця повна—назад з нею! Свіжу сюди!...

Попрацювали ми опак до самого рана. Нута не сидів при нас, але його касієр, відправивши свого сторожа, сам сидів цілу ніч у своїй кошарі. Ще не світ, не зоря, а всі двацять бочок Нупових були повні. Тоді ми паркан назад поставили, сліди позагрібали, в своїй кошарі зробили порядок, а діставши кожний, як нас було вісім, по двацять і п'ять ринських на руку, а надто ще десятку на почесне, полягали спати, мов і ніде нічого.

Ледве ми хвилечку полежали, не встигли й задрімати, аж біжить наш Йойна.

— Що тут чувати?—то були перші його слова. І не чекаючи відповіди, він просто біжить до ями. Непотребував і заглядає до неї: корби, линви, всі цямрини, все було чорне, все так і капало від кип'ячки.

— Іване! Іване!—крикнув він не своїм голосом, торкаючи мене за плече.

— А що там?—буркнув я, мов з прося, хоч я не спав і чув усе добре.

— Ну, що тут сталося?

— Та самі бачите.

— Є кип'ячка?

— А є.

— А чого корба мокра? Чого цямрина мокра?

— Бо вибухла і все забризкала.

— Ой, ой! Вибухла! Так міцно вибухла!

— Адить, нас усіх обляпала.

— Вас усіх? А то як?

— То як зачало в ямі щось шипіти та свистати, аж ми побудилися і скочили

всі до ями. А в тій хвилі як не бухне кип'ячка, так нас усіх і обляпала.

— Ну, Івануню, то не може бути! Ви мене дурите!

— Та подивіться на мене, як я виглядаю!

Справді, я виглядав як дідько, весь обмазаний кип'ячкою. Ми вночі про це й не подумали, а тепер мусів чоловік вибрихуватися. Але хазяїн як учора був розгорячкований та сам не свій, так тепер, коли вже був певний свого, був холодний, немов-би облявав його холодною водою.

— Ей, Івануню, якось то мені не віриться! Я ще не чув, щоби кип'ячка так бухала.

— А я чув і сам на свої очі бачив.

Тимчасом у кошарі робилося чимраз видніше і видно було сліди свіжо розриптої землі, перемішаної з кип'ячкою, і сліди коліс, що вели аж до Нупового паркану. Йойна мало не пожирав очима ті сліди.

— Івануню, а то що за сліди?

— Які сліди?

— Та от, так як-би вози заїздили і виїздили з кошари.

— Ще може й кінські копита побачите? Певно дідько чвіркою заїздив і вам маєток у яму кинув.

— Ні, Івануню, не жартуй! Що то за сліди?

— Та то від наших тачок сліди. Ми ще вчора вечір вивозили леп із кошари.

— Ага! Ну але-ж бо тут усюди кип'ячки накапано!

— Та що вам, Йойно, привиджується? Чого ви чіпаєтеся? Накапано, бо з ями

бухло та накапало. Адже-ж ми вашу нафту не закрали. Візьміть її собі! Он там вам її певно повна яма.

— А може ви й закрали, Івануню, га? Знаєте, я не хочу вам сказати злого слова, але мені здається, що ви вже трохи черпали її.

— Ага!—скрикнули ріпники, що лежачи в кошарі і досі мовчки прислухувалися тій розмові.—Тепер ми вас розуміємо, Йойно! Ви заговорюєте так, щоби не да-ти нам полуїки.

— Певно, що не дам!—скрикнув нараз Йойна, аж підскочивши з пересердя.—За що маю да-ти? Ви самі взяли собі, ви не дали мені знати! Ви обікрали мене! Ви цілу ніч черпали мою кип'ячку! Гвалт! Злодії! Гвалт! Розбійники! Що я маю робити?

— Йойна зачав кричати і скакати по кошарі, мов божевільний.

— Будьте тихо, Йойно,—промовили ми до нього помалу, але з приписком.—Будьте тихо, бо вам буде гірше. Де маєте хоч одного свідка на те, що говорите?

— Я знайду!

— Як знайдете, поді говоріть. Скаржте нас до суду. А тепер будьте тихо! І заплатіть нам за роботу.

— Заплатити? За що я вам буду платити? Ви обікрали, пограбували мене, а я ще маю вам платити?

Цього було для нас забагато. Бачу, що мої хлопці зуби закусують, а це злий знак. Коли чоловік наїще, а зуби закусує, то спережись його.

— Хлопці—мовляю до них.—Будьте спокійні. Йойна жарпуге.

Але Йойні не до жарпів. Його очі, мов миші, раз-у-раз бігають за слідами коліс із кошари до паркана і назад. Далі він не випримає, скочив з кошари, мов кіп видрапався на паркан і зирнув на той бік.

— Ай, ай! А туп що! А туп що!—скрикнув він і вхопив себе за пейси і в тій хвилі як довгий гримнув із паркана.

— Та що там Йойно?

— Я зараз біжу до Дрогобича! Даю знати до криміналу. Пішлю по жандарів. Це крадіж! Це розбій на гладкій дорозі. Та-ж там як на долоні видно цілий го-спинець, куди мою кип'ячку возили. Цілі калюжі накапано.

— Не робіть із себе дурня, Йойно! Адже при вас учора Нупа возив кип'ячку, свою, не вашу. Ще як раз під парканом одна бочка прісла. Ви самі бачили, самі сміялися!—Так говорили Йойні ріпники. Але Йойна не переставав йойкати і вайкати.

— Слухайте, Йойно,—мовив я до нього, коли він увійшов до кошари,—не шукайте собі напасті на нас. Заплатіть нам за роботу, дайте нам за полуїку, що нам належиться і розстанемося по-доброму.

— Розстанемося?

— Ну, та певно!—скрикнули ріпники.—Коли ви ні за що, ні про що позлодіяли нас, то ми у вас довше не будемо робити! Шукайте собі інших робітників.

— Ова! І знайду!—скрикнув Йойна.

З тяжким болем серця він виплатив нам наш заробіток, ще з пів години ми мусіли торгуватися з ним за полуїку і ледве видерли її у нього, мов собаці з зубів, і поді попрощалися з ним.

— Бувайте здорові, Йойно! Дай вам боже, щоб та яма була така щедра для вас, як ви для нас!—крикнув йому один на відхіднім.

— І щоб ви не дочекали більше нікому полуйки давати!—поправив другий.

А Йойна все ще стояв у кошарі, вайкопів потиху і з острахом та цікавістю вдивлявся в недобре затерті сліди, що вели з його кошари до Нупового паркана.

VI.

Чи не сміх? Як йому заклали рипники, так усе до разу з ним спалося!

Цілий той шабас нипав Йойна, муркопів, цмокав, йойкав, а далі зібрався і рушив до рабіна. Заскаржив Нупу. А я у Нупи став на роботу, то все знаю від нього самого. Заскаржив Нупу у рабіна, що цей обікрав його, а Нупа собі байдуже. Сміється. Що йому рабін зробить? Він за нашу полуйку взяв чистих п'ять соток і що йому біда зробить!

Почав Йойна на вулиці чіпатиися Нупи, почав кидатися на нього зовсім без пам'яті. Видно було, що чоловік помалу з глузду зсувається. А все одне порочить: обікрали мене, пограбували мене!

Та бо й яма, в котрій показалася кип'ячка, зробила йому збитка. Йойна наняв нових робітників, почали черпати, начерпали щось п'ять бочок кип'ячки, та й годі. Забив Йойна яму, переждав день—пусто, переждав другий—пусто. А у Нупи, хоч яма плитша, кип'ячка йде та йде. Я роблячи

у Нупи, бачу бувало, як Йойна ходить коло своєї кошари, розводить руками, муркоче щось, стає і знов бігає і заглядає до ями і сам не знає, що з собою діяти. Нераз аж язик мене свербить, щоб закипши собі з нього, але знов і жаль мені його стане. Ми справді прохи скривдили його. Але хто-ж знав, що яма так живо вичерпається?

— Йойно,—мовлю раз до нього з-за паркана.

Він аж звергся, почувши мій голос, немов-би хто наглим вистрілом пробудив його зо сну.

— Не бійтеся! Це я, Іван.

— Ну, чого тобі треба?

— Послухайте ви мене, Йойно,—мовлю йому щиро,—покиньте ви пепер цю яму, копайте он там у долинці.

Він не відповів нічого, але справді послухав мене. Другого дня його робітники забили цю нещасну яму і взялися до пої, що була розпочата в долинці. Працювали коло неї кілька днів. Здавалося, що Йойна заспокоївся прохи, тільки очі його блищали якимсь несамовитим огнем, а на вулиці, коли йшов, то не пізнавав нікого.

Аж одного дня чуємо: крик коло Йойнової ями. Рипники покинули роботу і кличуть Йойну. А він як раз тоді сидів чи може дрімав у тій самій кошарі, де ми зробили собі полуйку.

— Господару! Господару!—кричать рипники з долини.—А ходіть-но сюди!

Було саме полудне. Ми спочивали, в ямі не було нікого, то ми почувши крик, повибігали з кошари.

— Ого, — мовлю я, — у Йойни сьогодні полуїка буде!

Саме в тій хвилі вибіг Йойна з кошари і мабуть почув мої слова, бо, біжучи, крикнув у наш бік:

— Ага, чорта з'їсте, не полуїку!

Ми зареготалися, повилазили на паркан і дивимося, що буде. А Йойна ще не добіг до ями і кричить здалека:

— А що, є кип'ячка?

— Є.

— А не бухає?

— Ні.

— А багато?

— Та вже пів ями.

І напів жартом, напів радісно один додав:

— Але то полуїка буде!

В тій хвилі Йойна зовсім сказився. Він кинувся на бідного ріпника та й лусь його в лице!

— Ось тобі полуїка! А драби! А розбійники! І ви хочете мене обікрасити? Не дам! Не дам! Нічого не дам!

І він у якійсь шаленій нестямі кинувся до ями і розхрестивши руки припав ниць, щоб закрити собою те джерело свого багатства. Гирло ями було досить вузьке. Він опершися колінами на одній цямрині і вхопивши розхрещеними руками обі сумежні, заслонював собою яму, немов хтось хотів відібрати її у нього, і все кричав:

— Не дам! Нічого не дам! Гвалт! Рятуйте! Розбійники!

Почали збігатися люди з усіх боків, а побачивши Йойну над ямою і не розуміючи,

чого він хоче, думали, що сталося якесь нещастя, що хтось упав до ями або задушився. А в мені аж серце застпило.

— Хлопці! — скрикнув я до ріпників, що стояли довкола ями. — Він здурів! Відтягніть його від ями! Живо!

— А нехай його дідько візьме! — буркнув не рушаючись з місця той, що дістав невинно ляпаса.

І в тій хвилі Йойна опуманілий від замороки, що валила з ями, вхопився обома руками за груди, бо йому не ставало духу, а спративши підпору тільки мигнув, замахав папінками і, мов галушка, булькнув у яму. Кип'ячка, що мала дати йому багатство, дала йому смерть. А полуїки своїм ріпникам таки вже не дав.

Його витягли аж за три дні, бо до ями через замороку не можна було доступити.

1899 р.

ВІВЧАР.

Сто метрів під землею, в глибині десятиметрової штольні, в духоті і нафтовім сопусі працює робітник. Раз-за-разом гапить він дзюбаком у іловату опоку¹⁾ і відриває від неї кусні лепу. Але опока шверда, скупа і тільки по невеликому шматочку дає собі видирати частки своєїого тіла. Вона глухо гуде і спогне під ударами дзюбака, мов плаче, мов грозить; вона пріє вонючим потом, але не подається, уперто держить заховані свої таємні скарби. Робітник, здоровий парубок, що недавно прибув із гір до Борислава на роботу, починає злипися.

— Г-ге!—приговорює він, гепаючи що-сили в ямку, в копру гепав уже при рази, не можучи відлупити грудки лепу.—А, мать твоя скалічена! Та доки ти будеш спояти? Пускай!

І він що-сили заважив дзюбаком у ямці, щоб відлупити грудку. Грудка врешті подалася і він узяв її обіруч і кинув у кибель.

— Оп там до пса! Йди на світ! Покоштуй сонця!—приговорював він.—Го-го

¹⁾ Іловата опока—м'який камінь.

небоже! Я не жартую. Зо мною не нагваряйся¹⁾, бо я вмю дати раду й не такому як ти! Ти не знаєш, що значить сімсот овець. То не те, що одна з другою грудка, а я й їм умів дати раду.

І він бере за вухо кибель повен лепу, несе його до шахти, привішує до линви і дзвонить, щоб тягли, а сам з порожнім киблем вертає назад до штольні і береться далі дзюбати землю. Його думки бігають за вівцями по полонині і він, щоб розбити самому і темному, любується тими думками, гупорить про них і з глиною і з дзюбаком і з порожнім киблем, і з сокирою,—бо тільки й усього його товариства пуп у глибокій безодні.

— Ти гадаєш, небоже, що по мала робота сімсот овець! Адаже по живе, адаже по кожне свій розум має. Невеликий розумець, звичайно німина, а все-таки такий, як бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то вже держить купу. Не розбігається одне туди, друге сюди, так як рогата худоба. А все купкою. Г-ге!

— А медвідь злодій тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко, пан Кулаковський! Сидить за колодою і чекає, аж цілий гурт овець увійде між виверти, а поді тільки скік, і має їх усі, як у стаїні. І всі видушуть до одної. А вони, біднятка, вже навіть не бегечуть, тільки зіб'ються в купку і чекають тихо своєї смерті. Г-ге!

— Палиця в руці, цівка через плече, пищавка за поясом, так я, небоже, що-

¹⁾ Не нагваряйся—не жартуй.

рана вирушав за вівцями. Три пси, цу-цу!
На перед пурми ¹⁾ один, а два по боках
а я ззаду. Іду та й постоюю. Овечки, як
рій пчіл, розсипалися по зеленому. Чорна
купка, біла купка, чорна купка, біла купка.
Тут ущипне правку, там ущипне та й
далі, та й далі. Не пасе так як худобина,
тільки щипле як дигина, ніби бавиться,
ніби поспішає десь кудись. А передом
барани, коменданпи. Турми не треба за-
вертапи, тільки їх. А бирь-бирь! А дря-у!

Вівчарські окрики лунають по темній
штольні, перемішуючися з глухим гепан-
ням дзюбака.

— А гарно там у нас у горах, у поло-
нині! Ой, гарно! Делікатно! Не те, що
пуп у вас, бодай ви — —

Він хотів заклапти, але вдарив себе
долонею по роті. Його душа була тепер
в атмосфері поезії, серед живої природи,
чутливої та видючої і він боявся образи-
ти її, бо був у її власті.

— Гарно там у нас! Ой, господи! До-
сить чоловік наймипував, гірко бідив, на
чужих робив, а пропе не жаль згадати.
Вийдеш у полонину, зелено довокола, тільки
головапні ²⁾ пулять до землі свої білі
головки, мов цікаві очі визирають зпоміж
прави та моху. Холодно. Віпер пягне.
Дихаеш широко повними грудьми. Все
довкола пахне, все так і дихає на тебе
здоровлям і силою. Внизу ліс оперізує
полонину чорною стіною, а над тобою

¹⁾ Турма—отара.

²⁾ Гірський бодай, дуже низенький, так що його
цвіт, завбільшки як кулак, спирчить при самій
землі. (Ів. Фр.).

піднімається круглий шпиль гори. Тихо
довкола, тільки вівці шелестять у папо-
роти, десь колись пес гавкне, зелена
жовна застукає в лісі або закричить
вивірка. А я йду собі помалу, спану, со-
півку з-за ремня, як не заграю, як не
задрібочу, як не заведу думки, аж серце
в грудях підскакує, або сльози на очі
навертаються! Г-ге! Пек тобі! Пускай!
Г-ге!

Дзвінок згори. Прибув порожній кибель.
Робітник бере свій повний кибель, вино-
сить до шахти і виправляє вгору, а сам
вертає з порожнім. Вертає в воювничім
настрою, бо вже починає голодніти. Люто
б'є дзюбаком, лупає глину великими ку-
сьями, в мріях бореться з медведем.

— Го, го! Вуйку-небоже! То так не йде!
Одна вівця, то ніби нічого, але нині ти
зарізав одну, завтра заріжеш дві, а по-
завтру передушиш мені пів пурми. Ні,
небоже! Такої згоди у нас нема! Ти гада-
єш, що я цівку ¹⁾ тільки на пострах ношу?
Го-го! Вже я віджалує ночі, вже я за-
сяду на тебе в тім виверті! Все мені
одно, смерть або життя, а з тобою мушу
зробити справу!

Він цюкнув пару разів і зупинився, від-
почиває, опертий на держальні дзюбака.

— Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене!
Мабуть занюхав письмо носом, не при-
ходив. Але не мене здурити! Вже як я
завзявся, то не попуцу. На четверту
таки прийшов. Темно, хоч око вийми.
Віпер спогне в верхів'ях смерек. Потім

¹⁾ Цівка—рушниця.

шумить унизу, а я, скулившись серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде, знаю, що мусить надійти по-при мене і сиджу, дух у собі запираю. Хрусь-хрусь, уже близько. Випріщаю очі, суне мій вуйко, мов копиця сіна в темноті. Морду підняв до гори, віприть, суне звільна, обережно. У мене очі мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб вицліпiti йому просто під ліву лопатку. Нараз він спав, голову на бік, фукнув. Занюхав порох. Обертається на місці, щоб дапти драла, і в пій хвилі бух-бух! З обох люф¹⁾ по льотці так і впакував. Навіть не зіпнув вуйко, мов від грому гепнувся на землю. Але то лише хвиля була така. За хвилю він зірвався з землі, рикнув, звівся на задні ноги та й просто до мене. Видно, не дістав у саме серце. Я вже сиджу, не рушаюся. Втікапи нікуди, набивати не час. „Ну, думаю собі, коли я кепсько прафив, тільки задряпнув його, то буде по мені. А в пім, божа воля. Раз мапи родила“. Та поки що буде, маю ще сокиру за ременем. Сплю-нув у жменю, вхопив сокиру, перехрестився, поправив ноги, що були сперті на двох коренях, плечима оперся о сплетене корінчя виверта, що, мов стіна, стирчало до гори, закусив зуби, похилив голову вниз, щоб бачити добре, та й жду вуйка. А він уже ось-ось. Хапається лабами за коріння, нюхає і ричить, так ричить, мов розгніваний п'яниця, що не може сказати

¹⁾ Люфа—з німецьк., дуло.

слова розумного, тільки чує, що люпий і ричить і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу та й досягає її лабою. Так немов-би опік мене кропивою, не гірше. І в пій хвилі вістря моєї сокири по сам обух утесалося в вуйкову голову, розчерепило її до пла. Він ще раз за-спогнав, так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках, і повалився до-долу, щез у непрозорій п'тьмі, в ямі під виверт-том. Я й сокири не вспиг виймити, таки з ним покопилася вниз. А поді як не скочу з виверта, та хашами, та на плай¹⁾, та лісом, та на поляну, та по-над яр, ялівцями, одним духом опинився на полонині коло кошари. Стукаю. „То ти, Паньку?“—питає бац²⁾ із середини. „Та я, отворіть“. Устав він, засвітив ліхтарню, отворив.—„Ну, що?“ „Та нічого“—кажу. „Був вуйко?“ „Та був.“ „І пішов?“ „Ні, не пішов.“ „А де-ж?“ „Лежить“. „Що ти“...—Бац не договорив. „Ой, любойки, а тобі що в нозі?“—скрикнув. „У нозі?“ Я й сам не знав, що мені в нозі, і тільки пепер, поглянувши, я побачив, що весь ходак і вся онуча і вся волока кровава і кров заливає сліди. Раз, однісінкий раз мацнув мене вуйко пазуром по нозі і від разу продер і ходак і онучу і ногу аж до самої костки. Коли розвинули ногу, по я зомлів, крові багато випекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, при-ложив якоїсь масти і за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий день

¹⁾ Плай—гірська стежка.

²⁾ Бац—старший пастух.

знайши неживого, з моєю сокирою в головищу.

Знов дзвінок, знов робітник двигає повний кибель лепу до шахти і приносить новий, і знов, копаючи, розмовляє сам із собою, наповнює глухе підземелля не тільки спуком свого дзюбака, але пакож гомоном своїх слів, поезією своїх лісів і полонин. В міру того, як він голодніє і слабне від втоми і задухи, його думки робляться сумніші. Він згадує про вісяний оципок¹⁾, бульбу і пісний чир²⁾, що бувають в зимі всею його справою, про нудну молотьбу і ще нуднішу бездіяльність у великій горі, про важкі пореднівки, хвороби пасарки із-за кусній хліба або недопеченої бульбиці. Він згадує про те, як то тепер переводиться лічарство через те, що полонини позакувували купці, а тим більше виплачує псає випасати воли, ніж вівці. А при волах уже не та служба, що при вівцях. О, тут п'яжка, погана служба! Тут уже не покушаєш ані жентиці³⁾, ані будза⁴⁾, ані бриндзі, ані бануша⁵⁾, Жий як пес і варту⁶⁾ як пес! І він швидко покинув цю службу, послухав одного товариша, що нараєв йому йти до Борислава, заробити грошей, пристати на грунт⁶⁾ (з грішми тепер усюди приймуть!) і господарювати. І він

1) Оципок—корж із некислої вісяної муки.

2) Чир—рідка лемішка з вісяної муки.

3) Жентиця—овеча сироватка.

4) Будз—овечий свіжий сир.

5) Бануш—кукурузяний куліш на овечім маслі.

6) Пристати на грунт—оженитися і взяти жінку, що в неї є земля і хазяйство.

придавав собі навіть співанку, якої навчив його той товариш.

Ой піду я в Буриславку
Грошей заробляпи,—
Повернуся з Буриславки,
Буду газдувати.

Він попробував вивести цю співанку своїм здоровим, вівчарським голосом, але ні, якось не йшло. Що як що, а співанка у штольні, сто метрів під землею, не йшла.

І він з якимсь пересердям дзюбає далі землю. Він починає ненавидіти її, оту темну, важку, немилосердно тверду землю, що так уперто ~~не~~ дається його дзюбакові.

— Та й тверда-ж бо ти, святенька!—говорить він.—І бог тебе знає, чи святенька ти, чи ні?

Він зупиняється, випростовується і починає міркувати над цим пипанням, чомов воно не знапи яке важне.

— Та й справді, чи свята вона тут? Там на верху, то вже певна річ. І воду святять і кроплять і боже слово на ній читають. Але тут? Адже-ж відколи світ настав, сюди певно ані краплина свяченої води не доходила, ані голос божого слова. Недаром тут такий сдух. Певно, що це не від святого, а від проклятого. Адже-ж із цього воску невільно робити свічок до церкви, видно, що то нечисть, погань! Відпусти, господи, гріха! Чоловік і в таке місце пхається, забирає нечисте добро. І це має вийти йому на добре? Ой ні, любойки, ні! Не на добро воно

виходить! А той повариш, що мене справив сюди, хіба не згиб у такій самій шпальні? Засипало його, задушило, навіть тіла не видобули. Вдавився ним нечистий! Ой, господи!

І він хреститься і починає ще завязніше дзюбати. По бурчанню в животи він чує, що вже швидко мусить бути полудне і жде посприйного дзвінка, хвилі, коли йому зелять вилізати на верх. А тимчасом його уява працює невгамовно, розвертає перед ним усе нові образи, а найрадніше чудові, пихі, ясні образи полонини, лісів, овечої пурми і всіх нехитрих пригод вівчарського життя. Книжений долею в глибоку підземну шпальню, він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту, що його шлях звернув в інший бік, що він із давнього папріярхального життя перейшов у нове, незвісне його дідам і прадідам, зразу спрашне і дивоглядне, та не в одному ліпше, вільніше, ширше від старого. Але це старе живе в його споминах; із нього лишилося ще спілки, щоб поетичним чаром заповнити і оживити пильму і самоту нового життя. Так нераз сонце зайде за хмару, і з усеї пишноти літнього дня, з усього багатства світла і колірив лишились лише спілки, щоби золотим сявом обілляти крайчики важких хмар, що нависли над заходом.

1899 р.

УВАГИ.

Копальні нафти і земного воску знаходяться в Галичині і головним переном їхнього добування є галицьке Підкарпаття з головними центрами Борислав і Тустановичі. Добича галицької нафти займає в світовій продукції нафти третє місце. (В 1911 році добуто 17,5 мільйонів сотнарів). Земний віск лише в Галичині добувається в великій кількості. Головним центром був до недавна Борислав, де вже в 1885 р. добуто 123.000 сотнарів земного воску, цього досить рідкого, а цінного мінералу. Але грабіжницьке добування воску довело до того, що в 1911 р. Борислав разом з другими меншими підкарпатськими копальнями (як Дзвиняч, Старуня, Трускавець) дав лише 19.400 сотнарів земного воску. Добича нафти і земного воску почалася при кінці 60-их і на початку 70-их років прошлого століття. Першим, і до тепер ні з ким незрівняним, співцем того періоду, що майстерно малює цю епоху хижацької господарки, є Іван Франко.

1) На роботі, — друкувалося в „Друзі“ 1877 р. Під вспільним заголовком „Борислав, картини з життя підгірського народу“, що друкувалися в ч. 1—6 „Друга“, поміщені такі оповідання: „Ріпник“ „На роботі“, „Навернений грішник“. Цього-ж року вийшли ці оповідання і окремими книжечками під заг. „Іван Франко: Письма II. Борислав. Картини з життя підгірського народу“.

Передрук з „Друга“ (зміст: Вступне слово. І. Ріпник II. На роботі). „На роботі“—не передрукував Франко ні в одній зі своїх пізніших збірок, через те оповідання це майже невідоме. Передруковується зі збірки: „Іван Франко: Письма II. Борислав“.

2) „Ріпник“—друкувалося в „Друзі“ 1877 року. Оповідання це входило в такі збірки оповідань Франка: „Письма II. Борислав“, вид. 1877 р.; значно перероблене друкувалося в збірці „Полуйка і інші бориславські оповідання“, Львів 1899 (зміст: Полуйка, Ріпник, Вівчар) і Іван Франко: Бориславські оповідання, Київ 1905 вид. „Віку“ (зміст: Ріпник, Навернений грішник, Яць Зелепуга, Полуйка, Вівчар) Передруковується зі збірки „Полуйка і інші бориславські оповідання“.

3) Навернений грішник, — оповідання це належить також до перших бориславських оповідань Франка. Друкувалося в „Друзі“ 1877 р., звідки передруком вийшло окремою книжечкою 1877 р. як „Письма т. III“, але без заголовної картки. Увійшло в збірку: „Бориславські оповідання“ Київ 1905, звідки й передруковується.

4) Яць Зелепуга, — друкувалося в „Зорі“ 1887 року під заг. „Яць Зелепуга. Образок з бориславського життя“. Цього-ж року друкувалося „Яць Зелепуга“ по польськи в „Kurjeri Lwowskiemu“ під заг.: „Jas Zeleruha“ (powiesc). 1890 року в „Київській Старині“ під псевдонімом „Мирон“ друкувався переклад на російську мову під заг.: „Миллионер. (Картичка из галицкой жизни)“. Увійшло це оповідання і в збірку „Бориславські оповідання“ (Київ 1905 вид. „Вік“), звідки й передруковується.

5) За-для-празника, — вперше було друковане по польськи під заг.: „Uroczystosc“. Nowela. Kalendarz Robotniczy na rok 1892. По українськи друкувалося в збірці оповідань „Батьківщина і інші оповідання“ (Київ 1911 р.), звідки й передруковується

6) Полуйка, — під псевдонімом „Мирон“ друкувалося в „Київській Старині“ 1899 року („Полуйка“ оповідання старого ріпника). Цього-ж року вийшла окрема збірка під заг. „Полуйка і інші бориславські оповідання“ (Львів 1899. Зміст: Полуйка, Ріпник, Вівчар). Увійшло це оповідання в збірку „Бориславські оповідання (Київ 1905). Передруковується із „Полуйка і ин. бориславські оповідання“ (Львів 1899).

7) Вівчар, — друкувалося в збірці „Полуйка і інші бориславські оповідання“ 1899 року, звідки й передруковується. Було поміщене також в збірці „Бориславські оповідання“ (Київ 1905).

Іван Лизанівський.